

NR 7 OKTOBER 2025 99 KR

AXESS



VETENSKAP / BILDNING / TRADITION

SAMHÄLLE

*En antikapitalist
i New York*

KRITIK

*Apples olyckliga
affär med Kina*

KOLUMN

*Katarina Barrling
om kanonutredningens
stora miss*

KORRUPTION DÖDAR

Rothstein, Elensky och Brown om ett globalt hot



Välkommen!

Läs mer och
boka biljett via
QR-koden



[www.capitolbio.se/
Axess-M](http://www.capitolbio.se/Axess-M)

INTELLEKTUELL FILMAFTON M

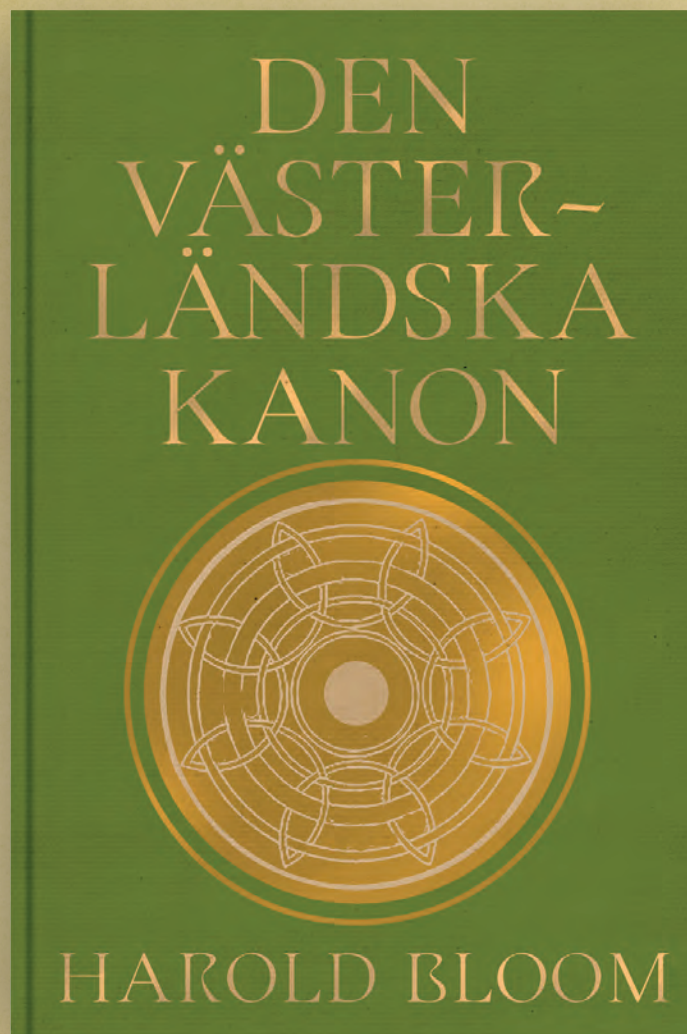
25 november | Bio Capitol

Se Fritz Langs banbrytande film om skuld och rättvisa på bio. Kvällen inleds med en presentation av en akademiker som sätter filmen i sitt historiska och kulturella sammanhang – 30-talets Tyskland och övergången från stumfilm till ljudfilm.

 **AXESS
TELEVISION**

BOKFÖRLAGET STOLPE

Bildning, hantverk och skönhet



DEN VÄSTERLÄNDSKA KANON

HAROLD BLOOM

Översättare: Staffan Holmgren

I denna aktuella klassiker argumenterar Harold Bloom, legendarisk kritiker och professor i litteraturvetenskap vid Yale, för att litteratur ska bedömas ur ett estetisk perspektiv, inte ett ideologiskt eller politiskt helt fokuserad på textens kvaliteter och vad litteraturen kan göra för den enskilda människan. Denna utgåva har ett nyskrivet förord av Carl-Johan Malmberg.



LEDARE

Korruption urholkar själen



NINA SOLOMIN
är chefredaktör
i Axess magasin.

”Den organiserade brottsligheten letar sig in i alla delar av samhället: näringsliv, riksdag, polis, domstolar.”

Under en resa till Rumänien för några år sedan fick jag en ögonblicksbild av hur vardagskorruption kan upplevas som den naturligaste sak i världen. I detta låglöneland har även högutbildade, som exempelvis läkare, en med västliga mått blygsam inkomst. Min guide förklarade att rumäner som gick till doktorn förväntades ha med en penninggåva. Den som inte hade råd att skänka den extra lilla dusören kunde inte räkna med samma bemötande eller kvalitet på vården. Min spontana reaktion var förstås att det var fel, men guiden förklarade pedagogiskt att det bara handlade om ett sätt att visa sin uppskattning och tacksamhet. Läkarna klarade sig ju knappt på sina skrala löner.

Detta exempel är naturligtvis en liten detalj i ett system med väsentligt grövre korruption än så, samtidigt illustrerar det hur pass integrerade mutor är i det rumänska samhället. På en mänsklig nivå är det inte svårbegripligt att man vill ge lite ”dricks”, till sin lågavlönade läkare. Men i en rättsstat är detta, förstås, ett mutbrott.

Dilemmat med länder där korruption blivit en del av samhällets blodomlopp är att det är så oerhört svårt att bli av med den: alltför många har allt för mycket att tjäna på status quo. Rumänien ligger i botten av EU-länderna på Transparency Internationals korruptionsindex, 46 poäng av 100 hade landet i den senaste mätningen från 2024. Sverige fick 80 poäng – vår sämsta notering sedan mätningarna började för trettio år sedan. År 2015 hade vi 89 poäng.

Sverige har varit bland de bästa i klassen, men risken är att vi kommer att halka än längre ner på indexet. Den organiserade brottslighet som etablerat sig under 2000-talet letar sig aktivt in i alla delar av samhället: näringsliv, riksdag, banker, domstolar, polisen och andra myndigheter, med flera. Mycket talar för att de fall som uppmärksammats de senaste åren bara är toppen av ett isberg, och att mörkertalet är stort. Fler länder i Europa har samma negativa utveckling.

Ett intressant fall är maffians utbredning i Tyskland. Kriminologen Zora L. Hauser har disputerat på detta i Oxford och kom tidigare i år ut med en bok i ämnet. Hon beskriver hur det gamla anrika (om man kan säga så) kriminella

nätverket från italienska Calabrien, Ndrangheta, genom migration har spridit sig till små orter i Tyskland. En konsekvens är att det på vissa ställen inte går att handla på någon av de lokala pizzeriorna utan att gynna maffian, som sysslar med penningtvätt och knarkhandel.

Ndrangheta är en av världens mäktigaste kriminella nätverk, aktivt i 80 länder. Näst efter Italien är det alltså Tyskland, eller snarare tyska småstäder, som blivit nätverkets främsta bas. Strategin är att infiltrera lokalsamhället: att driva en populär restaurang på orten och vara tummis med dess starke man i lokalpolitiken – samtidigt som de ägnar sig åt kriminell verksamhet. Korruptionen följer med detta.

Den tyska pizzan med kriminella kopplingar för osökt tankarna till våra svenska jordgubbar. Sedan ett par somrar tillbaka har den svenska polisen varnat för att lokala jordgubbsförsäljare kan kopplas till ett kriminellt nätverk och att man genom att handla de rara bären till midsommar i ett gatustånd kan bidra till penningtvätt.

Vad gäller korruption i det allmänna, tillsatte regeringen förra året utredningen om ”straffrättsliga åtgärder mot korruption och tjänstefel”, vars betänkande lades fram den 25 juli i år. I det föreslås en rad åtgärder för att anpassa lagstiftningen till vår nya svenska verklighet. Återstår att se om det går att hejda eller rentav vända den tråkiga utveckling vi för närvarande ser.

I vårt fördjupande block om korruption i detta nummer ger Louise Brown en lägesbeskrivning av var Sverige befinner sig just nu. Bo Rothstein reflekterar över varför forskarna länge hade ett så förstrött intresse för frågan – och Torbjörn Elensky visar hur korruption i Afrika sprider sig och får återverkningar på andra kontinenter. Korruption är ett gift, och får det fäste i vårt samhälles blodomlopp kan det långsamt ta kål på vår demokrati och rättsstat.

Har ni tankar om nämnda essäer eller något annat i detta nummer? Skriv till oss. ■

Nina Solomin

BOKFÖRLAGET STOLPE

Bildning, hantverk och skönhet



UKRAINSK SOMMAR

På cykel längs fronten

LARS PETER FREDÉN

Sommaren 2024 cyklade den pensionerade diplomaten Lars Peter Fredén längs den ukrainska sidan av frontlinjen i kriget mellan Ukraina och Ryssland. Även om rapporteringen från Ukraina är omfattande har det varit brist på reportage därifrån och Fredén bestämde sig för att själv försöka fylla tomrummet. Det blev totalt 1 650 kilometer på cykeln.

Med hjälp av kontakter i Ukrainas väpnade styrkor besökte han ett tiotal brigader och ett tjugotal försvarsställningar, övernattade tillsammans med soldater och officerare, strids-sjukvårdare och krigskirurger och lyssnade till deras berättelser. *Ukrainsk sommar* är en kombination av reseberättelse och krigsreportage som ger en sällsynt bild av krigets vardag.



AXESS INNEHÅLL

Nr 7 OKTOBER 2025

4 LEDARE
Nina Solomin

6 INNEHÅLL
Axess i oktober 2025

8 SKRIBENTER
Medverkande i detta nummer

9 LÄSARBREV
Synpunkter från läsarna

SAMHÄLLE

12 USA
Hans Bergström om socialisten som lär bli New Yorks näste borgmästare

14 POLITIK
Johan Hakelius om att en konservativ höger kan avgöra nästa års svenska val

16 NORDEN
PJ Anders Linder om den nordiska borgerlighetens svårigheter

18 KOLUMN SUSANNA BIRGERSSON
Dra lärdom av Bileams åsna

19 TYSKLAND
Carl-Vincent Reimers om hur AfD-sympatisörer kommer allt närmare Berlins kulturradikaler

21 KOLUMN MIKAEL HOLMSTRÖM
Tänk nytt om säkerhetspolitisk rådgivning

22 DEBATT
Freddy Jönsson Hanberg om försvarsindustrins fragmentering

FÖRDJUPNING

26 KORRUPTION
Bo Rothstein om varför forskningen kom igång så sent

32 KORRUPTION
Torbjörn Elensky om dess globala tentakler

38 KORRUPTION
Louise Brown om hur den ätit sig in i hela det svenska samhället

42 INTERVJU
Nina Solomin samtalar om yttrandefrihet med Sakine Madon

VD **Kurt Almqvist**
Chefredaktör & ansvarig utgivare
Nina Solomin
Art Director **Johanna Jonsson**
Redaktörer **David Andersson**,
Jan Söderqvist och **Mats Wiklund**

Redaktionsassistent **Linnéa Backvall**
Marknadsassistent **Agnes Bergström**
Korrektur **Catharina Lewenhaupt**
Vinjettbilder **Johan Hörberg**

Redaktionsråd **Katarina Barrling**,
Louise Belfrage, **Adam Cwejman**,
Anna Victoria Hallberg och **Sten Widmalm**
Repro och tryck **Printpool / Mukusala**
Kontakt **redaktionen@axess.se**
08-788 50 00

Omslag:
Illustration
av Patrik
Svensson



47 KOLUMN FREDRIK JOHANSSON

Riksdagens klädkod förbryllar

FRIZON

48 DEN SISTA VILAN

Erik Andersson noterar platsbrist bland gravarna

55 KOLUMN CECILIA NIKPAY

Marknadsekonomi på köksgolvet

KULTUR

58 TRADITION

Sten Wistrand om **Hjalmar Bergmans** kluvenhet

62 CIVILISATION

Niclas Franzén läser om fångar under 1800-talet
Björn Linnell läser *Farliga förbindelser*
Karin Westin Tikkanen om Cicero och *Brutus*
Lars Lönnroth om nya rön om gamla Kungahälla

69 KOLUMN BENGT OHLSSON

Bengt Ohlsson ser på skräckfilm

KRITIK

71 RECENSIONER

Björn Linnell dammar av en klenod
Johannes Tångeberg löser en gåta
Jojje Olsson ser ett storbolag gå bort sig
Anders Mathlein sover dåligt
Ylva Herholz ömmar för de ensamma
Erik W Larsson använder kognitiva modeller

TILL SIST

93 VETT & ETIKETT

Edward Blom om att hålla sig lagom
lullig vid middagsbordet

94 STAD & STIL

Lars Anders Johansson om den
missförstådda postmodernismen

95 VÄRT ATT MINNAS

Bengt Jangfeldt lyfter fram **Astolphe de Custine**
på resa genom Ryssland

97 BREV FRÅN ...

Anna Victoria Hallberg letar efter
Jane Austen bland parfymerade tvålar

98 KOLUMN KATARINA BARRLING

Kanonutredningen missade det svenskaste av allt

Prenumerationsärenden

Helår 9 nummer 799 kr
Två år 18 nummer 1 499 kr
Kundtjänst 08-12 10 62 27
axess@flowyinfo.se

Villkor axess.se/personuppgifter

Följ oss

Instagram @axessmagasin
Facebook @axessmagasin
X @axesspublishing
Du kan även läsa oss digitalt på axess.se
Nästa nummer **17 november**

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Insänt material kan lagras och publiceras elektroniskt.

AXESS SKRIBENTER

Erik Andersson

Journalist och kommunikatör



Katarina Barrling

Docent i statskunskap vid Uppsala universitet

Hans Bergström

Docent i statsvetenskap och fd chefredaktör för Dagens Nyheter. Aktuell med boken Trumps Amerika

Susanna Birgersson

Fri skribent

Edward Blom

Gastronom, kulturhistoriker och skribent



Louise Brown

Antikorruptionsexpert i Financial Crime Prevention-gruppen på konsultbolaget Advisense

Torbjörn Elensky

Författare och skribent

Niclas Franzén

Doktorand i historia vid Linköpings universitet

Johan Hakelius

Politisk chefredaktör i Nyhetsmagasinet Fokus

Anna Victoria Hallberg

Författare, skribent och doktor i litteraturvetenskap



Ylva Herholz

Journalist

Mikael Holmström

Journalist och författare med inriktning på försvarsfrågor

Bengt Jangfeldt

Författare och docent i slaviska språk vid Stockholms universitet

Fredrik Johansson

Konsult och skribent

Lars Anders Johansson

Författare, journalist och driver podcasten Budoar-stämning

Freddy Jönsson Hanberg

Director på Security of Supply Centre of Excellence, ledamot i Kungl. Krigsvetenskapsakademien samt styrelseordförande i The Defence Foundation

Erik W Larsson

Läkare och frilansskribent

PJ Anders Linder

Senior rådgivare i Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål

Björn Linnell

Skribent och fd förläggare

Lars Lönnroth

Professor emeritus i litteraturvetenskap

Anders Mathlein

Frilansskribent

Cecilia Nikpay

Ekonom och journalist i Affärsvärlden



Bengt Ohlsson

Journalist och författare

Jojje Olsson

Journalist och författare



Carl-Vincent Reimers

Skribent med inriktning mot internationell politik

Bo Rothstein

Professor emeritus i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och forskare vid Institutet för framtidsstudier i Stockholm



Johannes Tångeberg

Journalist och författare

Karin Westin Tikkanen

Docent i latin, journalist och översättare

Sten Wistrand

Docent i litteraturvetenskap

RED@AXESS.SE

Läsarbrev

Är du glad eller upprörd över något du läst i Axess? Eller vill du lägga till något i ämnet? Skriv till oss: red@axess.se

Medierna och Gaza, nr 6/2025

Bengt G Nilsson skriver i Axess 6/2025 att svenska tv-tittare och radiolyssnare får en ensidig bild av kriget i Gaza. Anekdotiskt söker han visa att vi inte förstår att medierna inte har rapporterar på plats utan använder sig av lokala rapportörer i Gaza. Jag är övertygad om att de flesta har förstått det, eftersom det påpekas återkommande i rapporterna kring Gazakonflikten. Naturligtvis ska man ifrågasätta allt som inte är förstahandsuppgifter, men menar Nilsson att den förödelse och misär vi ser från Gaza är kulisser och fejkat lidande? Han skriver också: "Det som hände den 7 oktober är sedan länge glömt och begravet." Nej, det är inte glömt. Det var ett rätt överfall på oskyldiga människor. Det är en sorg för oss som känner stor sympati för Israel – men inte dess regering – att bevittna det som nu sker i Gaza.

Allan Nordin

Om läsning i nr 6/2025

Filippa Mannerheim ger ett antal "skäl till det allvarliga läge vi befinner oss i". Dessvärre är det illa beställt inte bara i skolan utan också i skolforskningen. Under decennier, sedan utbildningsvetenskap etablerades som en styrande statlig innovation, har forskningen om skolans praktik och elevernas lärande i hög grad ägnats åt "kvalitativa studier", i vilka ett mindre antal lärare och/eller elever i typfallet intervjuas eller får samtala om sina vardagsproblem, ofta mot bakgrund av vällovliga syftesbeskrivningar i läroplanerna.

I gärna mångordiga "tolkningar" omformuleras så av forskarna vad som blivit sagt i mer abstrakta beskrivningar. Men i dessa beskrivningar ges sällan något som kunde höja samtalen mellan

forskare och skolpersonal till mer generella och principiella frågor om VARFÖR det ser ut som det gör. Och vidare VAD som utifrån sådan realism kunde leda till krav på förändring i skolan på sakliga grunder.

Christer Fritzell,
professor em i pedagogik och didaktik

Om nya formen I

Först blev jag, som vanligtvis konservativ, förskräckt av att Axess verkade ändrat form. Tyckte mig skymta det redan igenom plastomslaget och tidningen blev därför liggande på hallbänken några dagar under tiden jag funderade på att säga upp prenumerationen. Men när jag väl öppnade så blev jag glatt överraskad. Formatet, sättningen och det delvis förändrade typsnittet gjorde tidningen lättare att läsa. Hoppas även att ni behåller nivån på texterna som jag upplever som snäppet högre än tidigare.

Melker

Om nya formen II

Axess har, med den senaste omgörningen, blivit Sveriges snyggaste tidning. Layouten, typsnitten och bildsättningen bidrar till en smakfull helhet. Jag arbetar med digitalisering hela dagarna – och det värmer därför extra i mitt hjärta att se hur fin en fysisk papperstidning kan vara. Det bådar gott för framtiden. Tack!

Jens Lindh, Lund

Om nya formen III

Tack för en fantastisk tidning. Jag har läst Axess till och från sedan jag hittade den 2007, under långa tider som prenummerant. Jag måste framföra att jag är något skeptisk till det nya formatet. Den nya layouten påminner om en dagstid-

ning. Det är antagligen gjort för att det ska bli billigare och mer lättläst, men ni tappar lite av pregnansen i den gamla layouten som jag uppskattade. Jag kommer att sakna harmonin där text och bild ges utrymme och designen signalerar att innehållet är viktigt i sig själv.

Gustaf Runius

Replik till Stad & stil, nr 6/2025

Nya Slussen är inte alls ful som Lars Anders Johansson påstår. Den ger oss en hisnande upplevelse av rymd, en enorm himmel hela vägen runt och levande vattenmassor på alla sidor. Man tappar nästan andan i den friska väst vinden och håller hårt i de stadiga träräckena på Södermalmstorg. Historisk kullersten från 1600-, 1700- och 1800-talet ligger vackert mellan de nya plattorna och de vilda blommorna.

Birthe Lundvik, Södermalm

En kopp Kafka

av Mikael Fuchs



STREAMINGTJÄNSTEN FÖR DIG SOM VILL FÖRSTÅ VÄRLDEN

Här hittar du förstklassiga dokumentärer, intervjuer och reportage med forskare och författare från hela världen.

Axess Television skapar utrymme för analyser och samtal som utforskar människans kulturella och historiska arv.

**AXESS
TELEVISION**

Besök vår hemsida
axesstelevision.com
eller ladda ned appen
Axess Television i din
appstore!



Första 3 månaderna
gratis – därefter endast
49 kr i månaden.
Ingen bindningstid.

SAMHÄLLE

AKTUALITET / DEBATT / FÖRDLUPNING



FOTO: GETTY IMAGES

Brooklyn Bridge.

AKTUALITET

- **Hans Bergström** om New Yorks näste borgmästare.
- **Johan Hakelius** om vad som kan avgöra nästa års svenska val.
- **PJ Anders Linder** om den nordiska borgerlighetens svårigheter.
- **Carl-Vincent Reimers** om AfD:s framgång i Berlin.

DEBATT

- **Freddy Jönsson Hanberg** konstaterar att den europeiska försvarsindustrin måste samordnas.

FÖRDLUPNING

- **Bo Rothstein** om vad korruption egentligen är.
- **Torbjörn Elensky** om korruptionens globala tentakler.
- **Louise Brown** om hur korruptionen ätit sig in i hela det svenska samhället.

USA

Vem är Zohran Mamdani?

Mycket pekar på att New Yorks borgmästare blir en populistisk extremist. På agendan står att avskaffa kapitalismen – i kapitalismens huvudstad.
Av Hans Bergström

Är det möjligt för en muslimsk Israelhatare att få mandat att leda en stad med en judisk befolkning om en miljon?

Får en person som drivit "defund the police" folkets stöd i ett New York som har Amerikas mest framgångsrika poliskår?

Svaret är "ja". Zohran Mamdani leder stort i alla opinionsmätningar inför valet av borgmästare i New York den 4 november. Han är Demokratiska partiets officiella kandidat, efter ett primärval där han sopade banan med tio konkurrenter. I New York finns sex gånger så många registrerade Demokrater bland väljarna som Republikaner.

Mamdanis segertåg är märkligt på flera sätt. En aspekt är att han saknar personliga meriter för ett uppdrag som hör till de tuffaste i nationen – att leda en ytterligt komplex stad med 8,5 miljoner invånare, USA:s största. Storstadsområdet New York, med staden i centrum, rymmer nära 20 miljoner invånare.

Mamdani har ingen som helst exekutiv erfarenhet. Han valdes in i delstatsförsamlingen för New York 2020. Med bakgrund från uppväxt i Afrika tog han en grundexamen i Africana studies. Han har dubbelt medborgarskap Uganda/USA. Han är 34 år i oktober, har gjort en viss karriär som hiphopartist. Han arbetade också en tid som konsult för familjer som hotades av vräkning. Och han deltog från 2015 och framåt som volontär i politiska kampanjer för vänsterpolitiker. Det är i stort sett allt.

Ingen borgmästarkandidat i New York har veterligen haft mindre av relevant bakgrund för att klara detta mycket svåra uppdrag. För att lyckas som borgmästare i New York behöver man

FOTO: GETTY IMAGES



Zohran Mamdani sopade banan med tio konkurrenter i premiärvalet.

ha något av den exekutiva erfarenheten och kraften hos en Michael Bloomberg, borgmästare i New York 2002–2013 och som i Rudy Giulianis efterföljd gjorde New York till en av de tryggaste och mest välskötta städerna i USA.

Den andra aspekten av Mamdani är att han har en politisk utsikt som är utanför "mainstream". När man ska beskriva vad Mamdani står för politiskt, får man ta det i tre skikt:

Han är populist.

Han är "progressiv".

Han är extremist, närmast kommunist.

Mamdani vill i kampanjen helst inte tala om annat än det första skiktet.

Hans huvudbudskap i primärvalet, och även nu i det stora valet, handlar om "affordability". New York har blivit alldeles för dyrt för vanligt folk, säger han. Maten är dyr, hyrorna går upp, resorna

kostar. Det är en beskrivning som folk i New York känner igen, särskilt med prisstegringarna efter pandemin.

Mamdanis konkreta program går ut på att göra det mesta gratis eller billigt. Ingen avgift ska tas ut av den som åker buss. Hyrorna ska frysas, inga höjningar tillåtas i den stora del av hyrlägenheter i New York City som redan har hyresreglering. Staden ska bygga 200 000 nya lägenheter för låginkomsttagare. Den ska också stå för billig eller gratis barnomsorg. Staden ska själv driva fem livsmedelsaffärer, en i varje stadsdel, med låga matpriser i kraft av att de inte belastas med hyreskostnader.

Detta är populisten Mamdani, med ett frestande budskap för den som tror att det finns något sådant som "free lunches".

I nästa skikt finner vi den "progressive" politikern, tillsammans med väns-

terpolitiker som Bernie Sanders och Alexandria Ocasio-Cortez (AOC), vilka också stöder honom. Denne Mamdani vill drastiskt höja skatterna för företag och ”de rika”. USA har en federal bolagsskatt på samma nivå som Sverige. Därtill har delstaten New York en ytterligare bolagsskatt på 7,25 procent, som Mamdani vill höja till 11,5 procent.

Han vill också höja den lokala inkomstskatten i staden för dem som tjänar mer än en miljon dollar om året. Man bör då vara medveten om att New York redan genomgår en massflykt av huvudkontor och entreprenörer till framförallt Florida, till stor del på grund av höga skatter. Detta underminerar skattebasen och dynamiken i stadens ekonomi.

Mamdani vill införa en minimilön om 30 dollar i timmen, cirka 300 kronor, dubbelt mot den nuvarande och skulle gälla även för ungdomar på deras första jobb. Detta skulle slå undan benen för en mängd butiker och småföretag i New York. I juni 2025 deklarerade Mamdani: ”I don’t think we should have billionaires.” Där rök den amerikanska entreprenörssagan, basen för den unika kraften i amerikansk ekonomi.

Allt detta följer dock den ”progressiva” linjen inom Demokratiska partiet idag. Detsamma kan sägas om Mamdanis position att New York ska vara en ”sanctuary city”, som skyddar dem som vistas i USA illegalt från federala aktioner och även ger dem tillgång till körkort, sjukvård och skola. Likaså att Mamdani anslöt sig till ”defund the police”-rörelsen 2020, i spåren av mordet på George Floyd i Minneapolis. Därtill är han emot charter schools – USA:s framgångsrika variant av friskolor.

New York-modellen för polisarbete har varit unikt framgångsrik, med sin inriktning på vardagsbrott, synlig lokal närvaro, nära samarbete med befolkningen och sitt sofistikerade statistiksystem. Att slå sönder detta har ett högt pris. Om till extrema skatter också läggs otrygghet på gator och torg, kommer vågen av utflyttning från New York att växa till en tsunami.

Det tredje skiktet av Mamdani är minst känt. Han är sedan 2017 en högst aktiv, ledande medlem i partiet Democratic Socialists of America (DSA), som

”Ingen borgmästarkandidat i New York har veterligen haft mindre av relevant bakgrund för att klara detta mycket svåra uppdrag.”

han beskriver som sitt politiska hem. Dess politiska plattform, som Mamdani anslutit sig till, inkluderar att ge rösträtt även åt icke medborgare, avveckla fängelser, ta ifrån polisen dess vapen, nationalisera ”businesses like railroads, utilities and critical manufacturing and technology companies”. Partiet är marxistiskt och vill avveckla kapitalismen som ekonomiskt system.

Ett särskilt kapitel är Mamdanis syn på Israel och på jihad. Han inledde sin politiska karriär genom att bilda en avdelning av organisationen Students for Justice in Palestine (SJP). Denna organisation beskrev massakern i Israel den 7 oktober 2024 som ”a historic win for the Palestinian resistance”, genomförd av ” Hamas martyrs”. Mamdani är emot Israel som stat och har vägrat ta tydligt avstånd från slagordet ”from the river to the sea”. Han har uttryckt förståelse för jihadism och muslimska terrororganisationer, stöder aktivt bojkotter av Israel och vill utsätta den judiska staten för sanktioner. Han är själv muslim, från sin far, men därtill Israelhatare sedan barnsben.

Hur kan någon med denna bakgrund – ingen exekutiv erfarenhet och med en extremistisk politisk hållning – ha en chans att vinna ett borgmästarval i New York? Det svar som framträder i opinionsundersökningar är dels att hans tema om ”affordability” möter anklang, dels att han uppfattas ha en vinnande och fräsch personlighet. Han får betydande stöd bland unga väljare med utbildning från universitet, påverkade som dessa också är av marxistiska och Palestinaaktivistiska lärare.

Den främste motståndaren inför valet i november är Andrew Cuomo, som tvingades avgå som guvernör i New York efter anklagelser om sexuella trakasserier, samt för att ha släppt

in covid-19 på vårdhem under pandemin. Cuomo kandiderar nu som ”independent”. Det gjorde också den sittande borgmästaren Erik Adams, tills han hoppade av i slutet av september. Mamdanis andre motståndare är Curtis Silwa för Republikanerna, som också kandiderade förra gången och som saknar chans att vinna.

Med rösterna mot Mamdani splittade ökar förstås dennes chanser att få flest röster. Valsystemet i New York i november ger borgmästarposten till den kandidat som får flest röster, även om röstandelen för vinnaren skulle vara så låg som 35–40 procent.

Valet har betydande implikationer nationellt. Om Mamdani vinner, stärker det bilden att Demokratiska partiet genomgår samma typ av dynamik som ledde till att Donald Trump kunde ta över Republikanska partiet: en trötthet med de etablerade politikerna, misstro mot rådande ordning, längtan efter ett radikalt motstånd mot ”den andra sidan”. Fiendebilderna förstärker varandra, driver polarisering och extremism.

Detta blir ett förebud inför presidentvalet 2028. Kommer en vulgär höger att stå mot en galen vänster, en JD Vance mot en Alexandria Ocasio-Cortez, med ekokamrar i sociala medier som explosivt bränsle?

Kanske. Den andra möjligheten är att både Trump och borgmästare Mamdani misslyckas med att leverera när de väl har makten, och att populismens ballong spricker. Det är nog överoptimistiskt att tro. I dagens medieklimat finner populisterna och extremister alltid möjligheter att skylla misslyckanden på andra, och därmed vidmakthålla hatet som drivkraft. ■

Hans Bergström är docent i statsvetenskap och fd chefredaktör för Dagens Nyheter.

POLITIK

Har vi en ny vänstervåg?

Socialdemokraterna verkar inte tro det. Och mycket tyder på att den största politiska gruppen i Sverige snarare är ett slags konservativ höger. Av Johan Hakelius

Julen 1972 undertecknade alla fem ledarna för riksdagspartierna uppöppet "Sverige för fred i Vietnam". Inom kort hade 2,7 miljoner svenskar – en tredjedel av hela befolkningen – skrivit under.

Vietnamengagemanget var brett och motorn i den stora vänstervågen. Vänstervågen tog sig många uttryck: en journalistkår som blev alltmer propagandistisk. En borgerlighet som förlorade självkänslan. En faktisk radikalisering av politiken, som till slut skulle resultera i löntagarfonderna, som paradoxalt nog blev motorn i en svensk högervåg.

Men det var mycket som vänstervågen inte ledde till. Mest slående var att det inte ledde till att partierna till vänster växte särskilt mycket. Och även om det i Vietnamrörelsens topp fanns hårdföra marxist-leninister, ville den stora massan av dem som upprördes över kriget inte ha revolution.

Men frågan inställer sig ändå: Står vi inför en ny vänstervåg nu, när Gaza-kriget beskrivs i termer som börjar likna Vietnamkriget?

SCB:s partisynpatiuundersökning som kom i början av sommaren kan tolkas så. År 2020 skulle 52 procent av de yngsta ha röstat på något av Tidöpartierna. Nu är det bara 42 procent. Flera andra opinionsundersökningar visar samma sak, särskilt i det att Socialdemokraterna växer bland unga. Det är en stor förändring, men den är samtidigt inte alldeles lättolkad. Skiftningar i partisynpatierna är, som vi sett, inte nödvändigtvis kärnan i en vänstervåg. Det finns helt andra tecken.

Den senaste Ungdomsbarometern, som kom i början av det här året, konstaterar att unga prioriterar sin ekonomi och traditionella könsroller, samti-



Demonstration i Stockholm den 13 september 2025 mot kriget i Gaza.

digt som deras idealism minskar. Woke, skriver rapportförfattarna, har blivit "cringe", något som visas av att unga inte längre i samma utsträckning vill förknippas med honnörsord om feminism, normkritik eller klimat. Den typiska ungdomen idag, enligt den här undersökningen, är en konservativ individualist.

Det finns uppenbara likheter mellan Gazarörelsen och Vietnamrörelsen. Gazaengagemanget kommer säkert att vara formativt för en hel generation inom vänstern. Men ser vi verkligen en bredare vänstervåg?

Socialdemokraterna verkar inte tro det. Under Vietnamkriget kunde Olof Palme gå vänstervågens retorik till mötes till den grad att han spetsade till den. Dagens socialdemokrater vill blidka en helt annan väljargrupp. I den se-

naste SOM-undersökningen försöker Karin Zwinkels, Felix Cassel och Patrik Öhberg få en bättre bild av vad de kallar TAN-vänstern, det vill säga den del av vänstern som har en vänstersyn i ekonomiska frågor men en traditionell syn i de kulturfrågor som fångas av GAL-TAN-skalan.

Artikelförfattarna rensar bort en anse- nlig del av väljarna, men bland dem som är kvar är den överlägset största enskilda politiska gruppen i Sverige TAN-höger, det vill säga något slags konservativ höger. Den i särklass minsta är GAL-höger, som ungefär motsvarar nuvarande Centerpartiet. Och TAN-vänstern, visar det sig, är ungefär lika stor som GAL-vänstern. Särskilt bland socialdemokratiska sympatisörer.

Det är det här som driver Socialdemokraterna att inte radikaliseras

åt wokehållet. De rör sig istället, som partikongressen visade för några månader sedan, vänsterut i den ekonomiska politiken, men åt TAN-hållet vad gäller brott och straff, invandring, försvar och annat av det slaget. Och Socialdemokraternas TAN-strategi verkar fungera. Enligt SCB:s partisynpatiuundersökning har partiet framgångsrikt börjat locka tillbaka väljare från Sverigedemokraterna.

Så, en Gazadriven vänstervåg, i den mån den finns, är inget Socialdemokraterna – eller för den delen Vänsterpartiet – spelar på. Snarare är en sådan ett problem att hantera. Socialdemokraterna ser vad den radikala falangen inom amerikanska Demokraterna ställt till med. Den som surfar på radikala vågor blir snart ovalbar. Och – för att komma till det som alltid är mest väsentligt i partipolitiken – nästa år är det val.

Har sittande regering någon chans? Antagligen inte.

Det beror inte bara på de historiskt usla opinionssiffrorna. Det beror än mer på svårigheten att svara på frågan vad som ska hålla regeringskoalitionen samman.

En regeringskoalition med gott hopp om att förnya sitt mandat kan hållas samman av just den utsikten. Men för en koalition som ser ut att vara på väg att förlora regeringsmakten blir centrifugalkrafterna starka. Särskilt om det dessutom finns andra starka krafter i rörelse.

Liberalerna har bara en uppgift i det här valet: att inte ramla ur riksdagen. Regeringsmakten är sekundär till den uppgiften och partiet behöver sticka ut.

Kristdemokraterna har liknande problem. Fram och tillbaka-utspelen om Israel ska tolkas i ljuset av det.

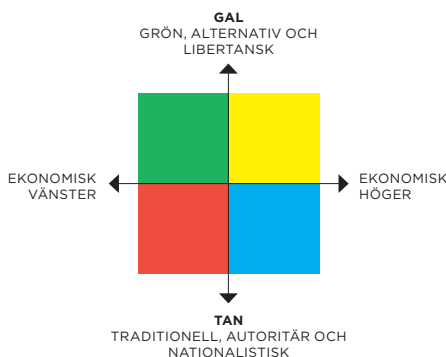
Talade opinionsläget för att regeringskoalitionen blir omvald, skulle Sverigedemokraterna stå på tröskeln till Regeringskansliet. Det vore en stor sak för partiet. Men nu, när opinionsläget talar för ett regeringsskifte, är partiets naturliga prioriteringar andra. Varför inte ta en mandatperiod i opposition, bygga upp den egna styrkan, och dessutom – förhoppningsvis – bli av med Liberalerna? Det här är ett parti med tålmod och långa perspektiv. Bilda regering kan Sverigedemokraterna göra vid nästa tillfälle, då kanske med sikte på statsministerposten.

”Vi hör nästan inget om alla dem som inte brinner av engagemang och övertygelser.”

Så kvar finns Moderaterna, koalitionen huvudansvariga. Per Gudmundson skrev om Moderaterna i *Nyhetsmagasinet Fokus* nyligen. Han konstaterade dels att lojaliteten börjat svikta, som den gör i partier med dåliga opinionsresultat, dels att denna regering verkar ha drabbats av den typiska regeringssjukan. Vi känner igen det både från regeringen Bildt och Reinfeldt. Den består i övertygelsen att kritiker är okunniga och lider av bristande verklighetsförankring. Att inte se allt det som regeringen faktiskt uträttat är både oseriöst och orealistiskt.

Det kan vara sant, men å andra sidan: om bara regeringen är förmögen att korrekt bedöma vad regeringen gjort, är valet förlorat. Och det finns ett annat problem. Visst har regeringen gjort en hel del, särskilt vad gäller lag och ordning, försvar, invandring, kanske elsystem. Problemet är att det är hygienfrågor. Om staten inte kan försvara medborgarna, skydda gränserna, se till att infrastrukturen fungerar, vad är den då till för? Det finns ett slags paradox här: det är otacksamt för en regering att ägna sig åt statens allra viktigaste uppgifter, för det sätter ljuset på att staten inte klarar av sina allra viktigaste uppgifter.

Socialdemokraterna har det förstås inte heller enkelt med sina samarbetspartier. Men de regerar inte tillsammans ännu, så de kan antagligen skjuta den saken till efter valdagen.



Kan något vända situationen?

Ja. Och det är märkligt nog den grupp som är raka motsatsen till Gaza-rörelsens genompolitiserade vänstervågsaktivister.

Ofta när vi talar om val och opinion förutsätter vi att folk är politiskt intresserade. Vi frågar vad de tycker, inte om de tycker något. Men det är missvisande. Indikator opinion presenterade en rapport i början av sommaren som visade att hela 37 procent av väljarna antingen beskriver sig som inte särskilt, eller inte alls intresserade av politik. Och det är förstås dessa svenskar som är minst låsta i vad de skulle rösta på.

Av dem som är mycket intresserade av politik är det bara 15 procent som beskriver sig som varken höger eller vänster – mittenväljare som kan gå åt ettdera block. Bland de inte särskilt intresserade är det 32 procent och bland inte alls intresserade hela 51 procent.

Bara tre procent av de mycket intresserade är osäkra på vilket parti de ska rösta på. Bland inte särskilt intresserade är det 16 procent och bland inte alls intresserade 34 procent. Det är bland de svagt intresserade som regeringskoalitionen gjort de stora förlusterna. Illa, men det är också en förlust som går att övervinna. Det här är fortfarande lättörsliga väljare – inte personer som av stark övertygelse bytt sida och aldrig kan gå tillbaka igen.

Så medierna fylls av polariserade grupper, skrik om orörbara partier, Gaza-aktivister och journalistupprop. Vi hör nästan inget om alla dem som inte brinner av engagemang och övertygelser. Men det är de som avgör vilka som vinner – eller åtminstone vilka som förlorar – valet 2026. ■

Johan Hakelius är politisk chefredaktör i Nyhetsmagasinet Fokus.

NORDEN

Högers förlorade folklighet

Det ser mörkt ut för borgerligheten i alla nordiska länder. Kanske beror det på en politik som inte kopplas till människors vardagliga verklighet. Av PJ Anders Linder

Det blev ingen comeback på statsministerposten för Høyres Erna Solberg. Stortingsvalet den 8 september 2025 blev tvärtom rena katastrofen.

Høyre gjorde ett av sina sämsta val någonsin och de andra partierna i den traditionella borgerligheten rosade inte heller marknaden. Høyre, Venstre och Kristelig Folkeparti (KrF) blev tillsammans mindre än högerkantens stora vinnare i Fremskrittspartiet (FrP). Socialdemokraterna i Arbeiderpartiet blev ännu en gång största parti.

Høyre valparoll ”inga slagord – bara lösningar” skulle signalera ansvarstagande och regeringsduglighet, men det var oklart vad för lösningar som skulle levereras och intrycket som gavs handlade mer om teknokrati och hukande. Som Nils August Andresen i tidskriften *Minerva* har påpekat lyckades Høyre varken locka så kallade ”lila” väljare (de som växlar mellan Ap-rött och H-blått) eller missnöjesväljare. Däremot visade sig FrP, trots att partiet ligger längst ut till höger, ha god förmåga att dra väljare över blockgränsen: energin, framtöningen och budskapen imponerade även på väljare som röstat rödgrönt eller legat på soffan sist det begav sig.

Jag vet inte om det är till tröst eller bävan, men när en ny Høyreledning ska lägga ut kursen kan den notera att det inte finns så rasande mycket stoff att kopiera hos grannarna.

Även i Sverige går borgerligheten svagt. Alliansen är historia efter Centerns avhopp. Moderaterna är ömsom litet större och ömsom litet mindre än Sverigedemokraterna. Regeringen har hållit ihop, fått igenom sina budgetar

”Populistpartiernas framgångar ska varken bemötas med fördömanden eller kopiering utan genom att man erbjuder någonting bättre.”

och är i färd med att genomföra en unik offensiv mot organiserad brottslighet och gangstervåld. Ändå får Tidösamrådets borgerliga partier sammanlagt inte ihop mer än historiskt låga 25 procent av väljarsympatierna.

I Finland brottas regeringen med statsminister Petteri Orpo med stora ekonomiska problem. Tillväxten är låg, arbetslösheten hög och statsskulden, som spelade så stor roll i senaste valrörelsen, har ännu inte börjat sjunka. Det liberalkonservativa Samlingspartiet, som Orpo leder, har gått tillbaka en del sedan valet och ligger nu under 20-procentsnivån. Mot bakgrund av alla svårigheter kunde det vara värre, men det knakar i regeringskonstellationen. Socialdemokrater och centerpartister i opposition skördar framgångar i opinionen.

I Danmark bröts blockpolitiken efter folketingsvalet 2022 när Socialdemokraterna bildade regering tillsammans med det sedan 1990-talet dominerande borgerliga partiet Venstre och de nybildade Moderaterne – där förre Venstreledaren Lars Løkke Rasmus-

sen är partiledare. Statsministern Mette Frederiksen har byggt upp en profil som tuff och handlingskraftig ledargestalt men nu går alla tre regeringspartierna kräftgång. Venstre, som låg runt 30 procent i opinionen vid 00-talets början, dväljs på 10-procentsnivån. Tillsammans med den gamla parhästen Konservative folkeparti samlar man 17 procent i färsk undersökning. Vid 00-talets början handlade det om cirka 40 procent. Nya utmanare till höger – det rör litet snabbare på sig i dansk än i svensk politik – har förvandlat det gamla maktblocket till en skugga av sitt forna jag.

Eller går orsakssambandet i motsatt riktning? Är det tondövhet och opportunist hos Venstre och Konservative som har skapat utrymme för Liberal Alliance, Danmarksdemokraterne med flera? Är det vad som skett även i övriga Norden? Vad ligger bakom fragmenteringen till höger?

Bra frågor, som det heter, och det verkar framförallt vara i Danmark man tacklar dem. Såväl partiledare som direktörer – chefen för *Berlingske Media*, Anders Krab-Johansen, kom ifjol ut



FOTO: TT
Finlands statsminister Petteri Orpo.

med den uppmärksammade boken *Fri os fra den værdiløse borgerlighed* – drar sina strån till stacken.

Tankesmedjan Cepas tidigare chef Martin Ågerup menar i *Hvad vil det sige at være borgerlig?* att Venstre och Konservative har tappat bort sitt grundbudskap om låga skatter och liten stat och gjort sig till en sorts skugga av Socialdemokraterna. Det ligger en del i detta, men Ågerups boktitel borde ha handlat om att vara marknadsliberal snarare än borgerlig, för om borgerlig politik på andra fält än det ekonomiska har han inte mycket att säga.

Då tycker jag att danske historikern och tidskriftsredaktören Christian Egander Skov är intressantare saker på spåren i *Borgerlig krise*, som belönades med Weekendavisens litteraturpris för några år sedan.

Egander Skov skyller inte de borgerliga motgångarna på bristande renlärighet utan på motsatsen: att partierna inte har lyckats vidmakthålla den legering av liberalism, konservatism och folklighet som är den framgångsrika borgerlighetens kännetecken. Väljarna har istället erbjudits ”en form av liberal borgerlighet, som har slutit fred med välfärdsstaten och stelnat i en blandning av individualism och teknokrati”. Men denna är inte innehållsrik nog för att på bred front sätta människors fantasi och engagemang i rörelse.

Eller som det står om legeringar i Nationalencyklopedin: ”Rena metaller är oftast för mjuka och inte tillräckligt starka för att kunna användas i praktiskt bruk. I en legering kan däremot både hårdheten och styrkan öka.”

Vad gäller beståndsdelarna i den Egander Skovska mixen handlar liberalism om den enskildes frihet; med konservatism menar han försvaret av institutioner, traditioner och ordning. Med det folkliga, som är det ovana begreppet för den svenske läsaren, avser han egentligen två olika saker. Dels det som står i ett spänningsförhållande till pockande påbud uppifrån, dels medvetenhet om och känsla för att livet inte levs i princip utan i faktiska, konkreta och förpolitiska sammanhang.

En politik som inte speglar och resonerar med denna vardagsverk-



På väg ut: Høyres Erna Solberg.

lighet kommer att väcka skepsis och skapa distans. Allra helst om skepsis och ifrågasättanden viftas undan som irrationella och fördomsfulla. Cecilia Garme och Katarina Barrling har skrivit insiktsfullt om fenomenet i boken *Saknad*, som kom ut häromåret.

Många människor upplever att ”medborgarskap, deltagande, tillhörighet och identitet är under press”, konstaterar Egander Skov. Hur väl har den etablerade borgerligheten intresserat sig för detta och tagit hänsyn till det? Av utvecklingen att döma inte tillräckligt mycket, inte i något av de nordiska länderna. Man har erbjudit en hel del välfärdsstatlig liberalism men känt sig obekväma inför konservatism och folklighet. Resultatet är en tudelning till höger, där liberaler och populisterna stångas.

Egander Skovs definitioner av folklighet är knappast distinkta nog att få grönt ljus på ett statsvetenskapligt seminarium. Det krävs intuition och litet god vilja för att förstå vad han menar, men jag är övertygad om att hans slagruta markerar en åder av värde.

Frågan är hur man vänder på steken? Är det ens möjligt med folklighet i politiken när politik har blivit en profession som man väljer vid 25 års ålder? När genuint politiska frågor har flyttats ut ur politiken för att besvaras av vetenskap och juridik? När en Bohmanska slidkniv

eller en Fälldinska pipa skulle ge upphov till moralpanik och mediedrev? När de tunga besluten fattas utanför landets gränser och sociala medier suger sannen ur varje debatt?

Det ser onekligen knepigt ut. Men Egander Skov är inte redo att ge upp: ”Den politiska uppgiften för det borgerliga Danmark består i återintegrera det folkliga i center-högerns politiska plattform och därigenom minimera spelutrymmet för ytterflyglarna.”

Populistpartiernas framgångar ska varken bemötas med fördömanden eller kopiering utan genom att man erbjuder någonting bättre.

Det handlar inte om att förkasta liberala idéer om frihet utan om att förankra dem i konkreta företeelser som gemensamma minnen och ett levande civilsamhälle: att värna det lokala och människonära i såväl politik som föreningsliv och näringsliv.

Och all right, kära nordiska borgerlighet, jag inser fullt väl att det här inte är mycket till handlingsplan att fatta beslut om i riksdag och fullmäktige. Men som ledstjärna är det väl inte så dumt? ■

PJ Anders Linder är senior rådgivare i Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för välgörande ändamål.

SAMTIDEN

När flocken utslungar förbannelser



SUSANNA
BIRGERSSON
är fri skribent.

Den där pressen att förbanna Israel – känns inte den igen? Från alla håll kommer den. Och den är sedan gammalt. Jag tänker mycket på Bileam i dessa dagar. Ni minns Bileam?

Låt mig friska upp minnet. De 40 åren var nästan till ända för Israels barn och ökenvandringen närmade sig sitt slut. Snart skulle de få slå sig till ro i det utlovade landet. Snart skulle den 120-åriga Mose dö och ersättas av Josua. Då slog israeliterna läger på Moabs hedar, öster om Jordanfloden, nära Jeriko.

Balak, som var moabiternas kung, såg ner på hedarna där runt två miljoner människor hade spänt upp sina tält. En fasansfull syn, tyckte kungen. Han visste hur det hade gått för amoréerna som krigat mot israeliterna: Inte bra. Och hur skulle det gå med markerna? ”Nu kommer denna skara äta upp allt omkring oss, liksom oxen äter upp gräset.” Balak kom då att tänka på Bileam som var något slags hednisk spåman, men som uppenbarligen tjänade Israels Gud. Om han kunde få Bileam att förbanna folket, skulle moabiterna kunna känna sig trygga.

Han skickade sina finaste hovmän att hämta Bileam, som efter mycket om och men följde med. Bileam red på sin åsna. En trogen tjänare var åsnan, men nu vek hon undan från vägen, ut på åkern. Bileam blev vansinnig på åsnan och slog den gång på gång.

Till slut skedde det märkliga att åsnan började tala och förebrå Bileam. Och samtidigt öppnades Bileams ögon så att han såg en Herrens ängel med draget svärd. Av ängeln fick han inskräpt att han inte fick säga något som inte Herren Gud talade.

Väl framme hos kung Balak beordrades han att förbanna israeliterna. Men Bileam vägrade. Han uttryckte bara beundran. Balak blev häpen. Här lockade han med stora rikedomar bara för en ynka förbannelse. Men Bileam struntade i det och fortsatte med att ogiltigförklara Balaks förfrågan: ”Ingen trolldom hjälper mot Jakob, ingen spådom mot Israel. När tiden är inne ska det sägas om Jakob och Israel: Vad har inte Gud gjort! Se, ett folk reser sig som en lejonhona, stiger upp som ett lejon.” Otroligt. Balak trodde inte sina öron. Vackert och mångordigt prisade Bileam det

förhatliga folket: ”Hur sköna är inte dina tält, o Jakob, dina boningar, o Israel!” Balak blev rasande.

Vi talar inte om ”förbannelse” i vår sekulära tid, förstås, det skulle vara löjligt. Vi använder folkrättsliga termer istället, termer som alla använder lite som de vill.

Nutidens förbannelse är att anklaga för folkmord.

Ett annat sätt att förbanna är att porta eller mobba vissa länders representanter vid sportevenemang. Spaniens premiärminister lovordade nyligen de aktivister som blockerade vägen för ett lag med israeliska cyklister under Vueltan. Norge behandlar israeliskt fotbollslag som paria.

Kraven på att public service-företagen ska stänga ute Israel från Eurovision duggar tätt. Israel hindrar ju mattransporter från att komma in i Gaza.

Klart att jud...förlåt, israelerna inte ska få vara med och sjunga och dansa. Som om Hamas version av hur nödhjälpen hanteras är tillförlitlig.

Banker och investerare tittar nervöst på FN-listorna över företag som kan kopplas till Israel. Hellre förbanna än förbannas, är sentimentet som motiverar flockbeteendet.

Premiärministrar i länder som Storbritannien, Kanada, Frankrike och Australien viker ner sig för den inhemska opinionen från vänster och erkänner Palestina – vad det nu betyder.

Hamas är i alla fall nöjda och tackar så mycket.

I EU pågår påtryckningsförsöken mot de länder som inte tycker att det är rätt läge att erkänna Palestina just nu, inte medan Hamas svälter och torterar israelisk gisslan under jord, och sin egen befolkning ovan jord.

Med ekonomiska redskap ska Israel pressas att sluta fredsavtal med den fiende som inte är intresserad av något annat än tillfälliga upprustningspauser.

Från en dag till en annan beslutade Sveriges regering att rapporteringen från Gaza, som till fullo kontrolleras av Hamas, är hundra procent sanningsenlig och att det nu är deras uppgift att för...fasa sig över Israel.

Pressen är massiv. Det är då man tänker på Bileam som vägrade att förbanna Israel. ■

”Klart att jud...
förlåt, israel-
erna inte ska
få vara med
och sjunga
och dansa.”

TYSKLAND

Konfliktnivån ökar i Berlin

De vänsterradikala i Berlins innerstad omges nu av AfD-sympatisörer i stadens utkanter. Det påminner om turbulensen för hundra år sedan.

Av Carl-Vincent Reimers

Filosoferna har bara tolkat världen på en rad på olika sätt, men det gäller att förändra den. Citatet av Karl Marx möter mig, glänsande och uppfordrande, strax innanför entrén på det antika Humboldtuniversitetet, strax intill den gamla paradgatan Unter den Linden.

Få städer har som Berlin levt upp till hans kall. Under 1900-talets första hälft blev den tyska huvudstaden den politiska filosofins experimentverkstad. När kejsarriket bröt samman i november 1918 utropades i Berlin under loppet av några timmar två tyska republiker: en socialdemokratisk och en socialistisk. Lika lojalt hörsammades Marx ord av den radikala högern som girigt kastade 1800-talets borgerliga måttlighet överbord och beredde vägen för 1920-talets virvelvind av politiskt våld, 1930-talets nationalsocialistiska maktövertagande och det totala krigets förvandling av en tilltänkt Welthauptstadt till världens största ruin, uppstyckad mellan fyra segrarmakter.

Ruinen byggdes sedan om till skyltfönster för två rivaliserande block. Här fanns både västliga köpcentrum och östliga tv-torn. Berlin blev den enda staden på jordklotet som omslöt två supermakter och två världspolitiska systembyggen.

Har dagens Berlin förpassat radikalismen till historien? Inga republiker eller folktribuner proklameras längre från riksdagshuset. Inga frikårer drabbas längre samman med vänsterradikaler på stadens torg. Och den "antifascistiska skyddsvallen", som Berlinmuren kallades på andra sidan järnridån, är sedan länge huggen i småbitar och bortforslad. Endast plaketter i mässing, igenfyllda kulhåll och snubbelstenar för deporterade minner om det vålds-



Alice Wiedel, vice ordförande i AfD, på partikongressen i Riesa i januari i år.

ma arvet. Liksom en och annan Rosa-Luxemburg-Platz eller Karl-Liebknecht-Haus, uppkallade efter de mördade martyrer som fortfarande hyllas i stadens vänsterkretsar.

Det gäller också det sedan 2021 återuppbyggda Berliner Schloss. Men trots vänsterns farhågor har slottet knappast blivit en trojansk häst för att återuppliva *das Preußentum*, som man förr föraktfullt kallade det gamla preussiska Berlins höger-radikala militarism. Innanför dess nya ståtliga barockfasader väntar tvärtom det hypermodernistiska kulturhuset Humboldt Forum. Ett preussiskt Disneyland möter en flygplats i Dubai. Innehållet är en typisk representant för det som historiemedvetna tyskar kallar *Erinnerungskultur* (minneskultur). Den permanenta utställningen Berlin Global både hyllar

och granskar kritiskt stadens mångfald, krig, revolutioner och demokratiska fundament.

För preussiskt för vissa, för modernt för andra. På mitt café i Kurfürstendamm läser jag *Die Welts* ledarskribent Rainer Haubrich som drömmer om att också återskapa de barocka interiörerna.

Men den som skrapar med nageln på den nymålade slottsfasaden hittar också något annat. För under ytan håller Berlin åter på att bli radikalismens stad. De Gröna och den socialistiska vänstern har länge dominerat i stadens centrala delar, liksom den moderata högern CDU i det gamla Västberlins Charlottenburg. Men efter förbundsvalen i februari domineras stadens östra stadsdelar av höger-nationalistiska Alternativen für Deutschland (AfD). Det är områ-

Forts. →

den som Pankow, Marzahn-Hellesdorf, och Treptow-Köpenick, där stadsbilden präglas av den gamla DDR-tidens enformiga lägenhetshus.

”Paris är alltid Paris, och Berlin är aldrig Berlin”, sade en gång den franske socialisten och kulturministern Jack Lang. Konserverad smak ställs mot en ständig metamorfos, som också tycks gälla politiken. Franska Nationell samling vann inte i en enda av Paris stadsdelar i parlamentsvalet 2024. I Berlin däremot håller dess vänsterradikala centrum på att omringas av högeradikala förstäder. I valet 2025 knep AfD sitt första direktmandat till förbunds- dagen i Berlin, en historisk framgång.

Som journalisterna Michael Kraske och Dirk Laabs beskriver i debattboken *Angriff auf Deutschland. Die Schleichen- de Machtergreifung der AfD* (recension i Axess 5/2025) är AfD betydligt mer radikalt än sina nordiska systerpartier. Det saknas vattentäta skott mellan partiet och Tysklands högerextrema undervegetation.

Lika radikalt är den tyska statens renhållningsarbete. Tidigare i år klassades AfD som ”bekräftat högerextremt” av Tysklands underrättelsetjänst, Verfassungsschutz, något som öppnar för att kunna förbjuda partiet. Bundestag kan starta processen med två tredjedelars majoritet, men det är endast författningsdomstolen i Karlsruhe som kan utfärda ett partiförbud. Socialdemokraterna (SPD), som ingår i regeringen, har redan kastat tärningen. ”Om inte nu, så när?” säger Paula Schmedding som sitter i styrelsen för SPD:s ungdomsförbund som jag träffar på ett kafé i regeringskvarteren i stadsdelen Mitte. Tyskland har ett ansvar att lära

”Inga republiker eller folktribuner proklameras längre från riksdagshuset. Inga frikårer drabbar längre samman med vänsterradikaler på stadens torg.”

av sin historia, och måste stoppa dem som hotar demokratin och konstitutionen, så lyder budskapet.

Hur blir då reaktionen? Frågan passerar genom mitt huvud medan jag sippar på mitt iskaffe och tittar ut genom fönstret. Kulhålen efter 1920-talets gatustrider sitter fortfarande i några av dem.

Klart är i alla fall att staden åter driver mot en mer konfliktfylld offentlighet, inom ramen för demokratin. I slutet av juni stämde ett par föräldrar en grundskola för att ha hissat Prideflagga, vilket de hävdade stred på kravet på politisk neutralitet. Skolan ligger symboliskt precis på gränsen mellan Berlins östliga AfD-dominerade stadsdelar och de vänsterdominerade mer centrala delarna. Ungefär samtidigt blev ett gammalt bryggeri och konsertlokal föremål för en hätsk debatt, sedan det uppdagats att det upplåtits åt konspirationsteoretiker för mediebolaget Compact TV, grundat av högerextremisten Jürgen Elsässer. Bolaget har stöttat AfD och förbjöds förra året av den socialdemokratiska inrikesministern efter en utredning av Verfassungsschutz – men i juni lyftes detta förbud av en domstol i Leipzig, och bolaget kan nu åter sprida sitt tankegods.

När det gäller antisemitiska attacker lever Berlin i ”samtidighetens era”, som den kallades av den amerikanske historikern Jeffrey Herf under en föreläsning på Café Bajszel i maj, en intellektuell mötesplats för liberala Israelvänner i stadsdelen Neukölln. Hot från både högerextremister, vänsterextremister och radikala islamister är ständigt närvarande. Kaféet har kallats ”antityskt” av Berlins vänsterradikaler och utsatts för en mängd antisemitiska attacker av Hamassympatisörer, bland annat en mordbrand.

På samma sätt rapporterar dagstidningen *Tagespiegel* om en ökning i antalet homofobiska incidenter, en bild som flera berlinare jag talar med bekräftar. I juni attackerades gaybaren Topsy Bear i den gamla öststadsdelen Prenzlauer Berg och mindre än 24 timmar senare attackerades ägaren till ett gaykafé med en kniv.

I Christopher Isherwoods roman *Farväl till Berlin*, populariserad genom filmklassikern *Cabaret* från 1972, skildras växelspelet i 1930-talets Berlin mellan det frigjorda, toleranta och internationella och den smygande och alltmer våldsamma nationalsocialismen, endast synlig i ögonvrån för berättelsens njutningslystna huvudkaraktärer.

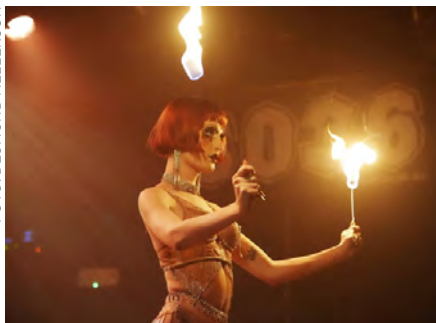
I dagens Berlin är den radikala toleransen oändligt mycket större, men också nu blir motståndet mot densamma endast synlig för den som vidgar sitt synfält bortom stadens kalejdoskopiska uteliv.

Helgen efter attacken fylldes Topsy Bear åter med festsugna berlinare för en dragshow, precis som nattklubben Eldorado på Christopher Isherwoods tid, eller på de improviserade ”ruinbarer” som uppstod strax efter krigsslutet och som omsorgsfullt skildras i Harald Jähners historiska epos *Vargatider. Livet i Tyskland efter Tredje rikets fall 1945–1955* (2022).

Berlin kan ruineras, torteras och deporteras, besegras, indelas och återförenas, rekonstrueras och poleras. Men att ge upp livsglädjen av räds- la för den ständigt närvarande radikalismen, det gör berlinaren aldrig. ■

Carl-Vincent Reimers är skribent med inriktning mot internationell politik.

FOTO: DESMOND MELLERSON



Eldslukare på gaybaren Topsy Bear som attackerades i juni.

FÖRSVAR OCH SÄKERHET

Otydlig roll för säkerhetsrådgivaren



MIKAEL HOLMSTRÖM är journalist och författare med inriktning på försvarsfrågor.

"Var han helt enkelt fel person på posten, eller var organisationen feltänkt?"

Det största kriget i Europa sedan 1945 rasar i Europa, men i Sverige har statsminister Ulf Kristersson tvingats hantera de många turerna kring den nationella säkerhetsrådgivaren Henrik Landerholm. Rådgivarens uppgift är att samordna Sveriges säkerhetspolitiska agerande. Istället har funktionen blivit en black om foten för statsministern.

Men när den politiska oppositionen kritiserar Kristersson för hans "prestigeprojekt" är det lätt att glömma hur tidigare regeringars beslutsmskineri brustit när de satts på prov.

Tsunamin i Sydostasien på annandagen 2004 drabbade hundratusentals människor, varav 543 döda och 1500 skadade svenskar. Men det tog två dygn innan regeringen Göran Persson (S) blev beslutsmässig. Svenskarna blev de sista utländska turisterna som evakuerades från Thailand. Efter hård kritik inrättades därför ett kriskansli direkt under statsministern.

När statsminister Stefan Löfven (S) tillträdde 2014 lät han flytta kriskansliet till inrikesministern. Och när flyktingkrisen sedan drabbade Europa 2015 tog det två månader innan regeringen insåg läget och fattade sitt första beslut.

Covid-19-pandemin spreds i Europa i januari 2020, men det dröjde trots myndighetslarm hela fyra fem veckor innan regeringen Löfven började agera.

Det var för att skärpa krisberedskapen och samordna regeringens arbete som Kristersson 2022 utsåg Henrik Landerholm med uppdraget att bygga upp ett nationellt säkerhetsråd (NSR). Landerholm blev chef för fyra kanslier för krishantering, utrikes- och säkerhetspolitik, strategisk analys och samordning samt samordning av underrättelser – inte småpotatis precis. Organisationen växte till 70 personer vilket skapade intern irritation över dubbelarbete med sådant som redan klarats ut av UD och försvarsdepartementet.

I rättegången mot Landerholm för slarv med hemliga papper försvarade han sig med sin stora arbetsbörda. Det reser två frågor: Var han helt enkelt fel person på posten, eller var organisationen feltänkt?

Frågetecknen kring hans omdöme väcktes för min del av en intervju med honom som *DN*

publicerade den 23 maj 2024. Andra Natoländers ledare hade då varnat för ett ryskt angrepp på Nato inom två tre år, men Landerholm sade att det är tveksamt om Ryssland hotar Nato.

"För Natos del är jag faktiskt osäker om jag vill beskriva det som ett militärt hot." Hans uttalande gick tvärt emot Natos nuvarande strategi, antagen 2022. Där slås det fast att Ryssland "är det mest betydande hotet som direkt hotar de allierades säkerhet och fred och säkerhet i det euro-atlantiska området". Det är ju också Rysslands militära hot som motiverar Sveriges kraftiga upprustning, ledd av Kristersson och försvarsminister Pål Jonson. Landerholms uttalande var otydligt och föreföll strida mot den regeringspolitik som han var satt att samordna.

I januari i år tvingades Landerholm avgå efter flera säkerhetsmissar. I maj sparkades efterträdaren ambassadör Tobias Thyberg i panik efter ett dygn på posten, varpå en tredje rådgivare, ambassadör Niclas Kvarnström, tillsattes i juli.

När det på höstkanten såg ut att lugna ner sig riktade den tidigare utrikesministern Tobias Billström i boken *Skarpt läge* kritik mot NSR. Rådgivaren är å ena sidan formellt en opolitisk tjänsteman. Å andra sidan "är funktionen i högsta grad politisk" enligt Billström, med en stående punkt på regeringens möten och deltagande i ministrarnas diskussioner.

Rådgivaren ska å ena sidan vara motpart i möten med stormakternas säkerhetsrådgivare, å andra sidan väger han lättare än dem genom att inte ha den politiska rollen som statssekreterare. NSR:s uppdrag är att samordna de olika departementen men förefaller istället ha blivit ett extra minidepartement som inte tillför mervärde.

Mycket talar för att det behövs en nationell säkerhetsrådgivare för att samordna regeringens departement och omvärldskontakter. Men den roll och organisation Landerholm byggde upp, och som hans efterträdare fått överta, skapar otydlighet.

Det har gått tre år sedan Kristersson sjösatte NSR. Efter tre års "shakedown-cruise" och tre olika rådgivare borde konstruktionen ses över och trimmas. Sveriges säkerhet är värd en genomtänkt organisation så att regeringen kan fatta tydliga och snabba beslut när så krävs. ■



Ammunition till granatgeväret Carl Gustaf tillverkas i Saab Dynamics fabriksbaser i Karlskoga.

Europas försvar lider av fragmentering

Trycket på den europeiska försvarsindustrin har ökat dramatiskt. Men för att kunna leverera försvarsmateriel krävs bättre samordning.

AV **FREDDY JÖNSSON HANBERG**

Under tre decennier präglades Europas försvarsindustri av nedskärningar, konsolideringar och ett ökat beroende av externa leverantörer – inte minst USA. Kalla krigets slut gav upphov till en politisk önskan om att skörda fredsdividender, fördelarna med handelsbaserad fred och stabilitet, och minska de nationella försvarsmaterielanslagen. Idag ser dock den internationella situationen radikalt annorlunda ut. Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina i februari 2022 har återfört nationellt för-

svar och industriell försörjningsförmåga till den politiska dagordningen.

Men trots retorik om upprustning och självständighet kämpar den europeiska försvarsindustrin med långsiktiga strukturella utmaningar. Hur mår egentligen denna industri – och vilka hinder står i vägen för dess vitalisering?

DEBATT
ÅSIKTERNA
ÄR
SKRIBENTENS
EGNA

Det europeiska försvarsindustriella landskapet är djupt fragmenterat. Till skillnad från USA, där ett fåtal storföretag som Lockheed Martin, Raytheon och Northrop Grumman dominerar, har Europa kvar

en uppdelning längs nationella linjer. Frankrike värnar sina statligt kontrollerade koncerner som Thales, Nexter och Dassault. Italien har Leonardo. Tyskland har Rheinmetall. Sverige har Saab. Storbritannien har BAE Systems, som paradoxalt nog är en av de största leverantörerna till det amerikanska försvaret.

Samarbetsinitiativ som Airbus Group, MBDA (robotar), eller OCCAR (Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement) har i någon mån brutit upp de nationella monopolen, men integrationen går långsamt. Även EU:s försvarsfond (European

Defence Fund) och initiativ som PESCO har ännu inte lagt grunden till någon verkligt gemensam europeisk försvarsteknologisk bas.

Krauss-Maffei ingår i den fransk-tyska fusionen KNDS som syftade till att skapa en konkurrent till amerikanska General Dynamics Land Systems och samtidigt minska den europeiska splittringen inom marksystem. Men politiska spänningar mellan Tyskland och Frankrike kring industriellt inflytande, exportpolicy och teknologidelning har hämmat integrationstakten inom KNDS.

En grundläggande utmaning är de begränsade produktionsvolymerna. När enskilda länder beställer egna system i små serier leder det till höga styckkostnader, långa leveranstider och sårbarhet i leveranskedjan. Det gäller särskilt för avancerade vapensystem, ammunition och sensorer. Efterfrågan har visserligen ökat markant sedan 2022, men industrin har ännu inte hunnit anpassa sin produktionskapacitet fullt ut.

Ett tydligt exempel är bristen på artilleriammunition. Trots politiska ambitioner att leverera en miljon granater till Ukraina inom ett år (enligt EU:s mål från mars 2023) lyckades medlemsländerna endast leverera drygt hälften. Produktionsflaskhalsar i allt från stålgljutning till drivladdningar och TNT visade hur bräcklig den industriella infrastrukturen är – efter decennier av avrustning, outsourcing och lagerreduktion.

Kapitalintensiva projekt som stridsflyg, ubåtar och satellitsystem kräver långsiktig planering och statlig medfinansiering. Här hamnar många europeiska leverantörer i ett underläge jämfört med amerikanska konkurrenter, som får tillgång till betydligt större FoU-budgetar och ofta är integrerade i ett kraftfullt militär-industriellt ekosystem.

Samtidigt är Europa beroende av komponenter från tredje land, inte minst i fråga om halvledare, kemikalier och battericeller. I flera fall är produktionskedjorna beroende av Kina, Sydkorea eller USA – vilket underminerar den strategiska autonomin som efterfrågas av europeiska politiker.

Trots dessa problem växer industrin igen. Orderingången har exploderat.

”Karlskogaregionen, med företag som BAE Systems Bofors, Saab Dynamics, Eurenco och Nammo, har blivit ett nordeuropeiskt centrum för ammunitions- och vapensystemsproduktion.”

Rheinmetall bygger nya ammunitionsfabriker, BAE Systems utökar produktionen av stridsfordon och Airbus utvecklar nya generationens stridsflyg i samarbete mellan Frankrike, Tyskland och Spanien (FCAS). Även mindre aktörer i Östeuropa, som polska PGZ eller tjeckiska Excalibur Army, har vuxit snabbt genom export till Ukraina och nya Natomedlemmar.

Sverige spelar också en strategisk roll. Karlskogaregionen, med företag som BAE Systems Bofors, Saab Dynamics, Eurenco och Nammo, har blivit ett nordeuropeiskt centrum för ammunitions- och vapensystemsproduktion.

Sveriges Natointräde har ytterligare ökat trycket på interoperabilitet och gemensam planering – vilket på sikt kan främja samordnad industriell produktion.

En ofta förbisedd aspekt av Europas försvarsindustriella ekosystem är dess geografiska förankring i små och medelstora städer, snarare än i storstädernas metropolitiska centrum. Europas mest kritiska produktionskapacitet för vapensystem, ammunition och komponenter är i många fall belägen långt från finanscentrum och politisk maktutövning.

I Karlskoga, med lite drygt 30 000 invånare, produceras pansarvärnsvapen, robotar och ammunition i världsklass av Saab Dynamics, Eurenco, Nammo och flera underleverantörer. I brittiska Telford med 160 000 invånare tillverkas delar till artillerisystem och stridsfordon. I Ulm med 130 000 invånare är Rheinmetall nav för markbaserade system. I Caselle Torinese med 18 000 invånare utanför Turin byggs Eurofighterflygplan. Och i Elburton, med 8 000

invånare, har Babcock sina fartygsvarv där fregatter och ubåtar konstrueras.

Dessa orter är centra i Europas militära kapacitet, men delar en gemensam utmaning: att attrahera och behålla kvalificerad teknisk arbetskraft. Ingenjörer, systemutvecklare, kemister och automationsexperter är avgörande för att skala upp produktionen – men lockas ofta till storstädernas mer dynamiska arbetsmarknader, högre löner och akademiska miljöer. Resultatet blir att högteknologisk tillväxt fördröjs inte på grund av brist på efterfrågan, utan på grund av lokala kapacitetsbegränsningar i kompetensförsörjningen. Man kan i detta sammanhang fundera på om det är en fördel eller en nackdel att samtliga ovan nämnda städer ligger nära stora befolkningscentra.

Framtiden för Europas försvar hänger alltså inte bara ihop med säkerhetspolitik och budgetnivåer, utan också med demografiska trender, infrastruktur och regional utvecklingspolitik. Om Europas regeringar menar allvar med sina ambitioner om upprustning och strategisk autonomi, bör de investera – inte bara i försvarsmateriel – utan också i de lokalsamhällen som bär upp industrins ryggrad.

Europeisk försvarsindustri befinner sig i ett avgörande skede. Den militära efterfrågan ökar, liksom de politiska ambitionerna att minska beroendet av USA och Kina. Men fragmentering, produktionskapacitet, kapitalbrist och nationell protektionism försvårar omställningen. För att kunna leverera försvarsmateriel i rätt mängd, med rätt kvalitet och i rätt tid, krävs djupare samordning – både mellan länder och mellan stat och industri.

Framtiden för Europas säkerhet avgörs inte bara på slagfält eller i diplomatiska förhandlingar – utan i verkstäder, gjuterier och forskningslabb. Och den industrin måste få förutsättningar att växa, samverka och leverera. ■

Freddy Jönsson Hanberg är Director på Security of Supply Centre of Excellence, ledamot i Kungl. Krigsvetenskapsakademien samt styrelseordförande i The Defence Foundation.

Det globala giftet. Korruptionen har fått en enorm spridning. I Sverige genom- syrar den hela samhället.

Tre essäer om en problematik i det dolda.

ILLUSTRATION PATRIK SVENSSON



Därför ville ingen studera korruption

Trots att den undergräver samhällsutvecklingen och länder globalt, var intresset svalt för korruption bland forskarna fram till nittioalet.

AV **BO ROTHSTEIN**

För drygt tio år sedan under en sejour som gästforskare vid Stanforduniversitetet i Kalifornien fick jag tillfälle att föreläsa för en grupp studenter på master- och doktorandnivå. Jag hade året 2004 tillsammans med min kollega

Sören Holmberg startat vad som kommit att bli ett tämligen omfattande forskningsprogram om korruption (The Quality of Government Institute). Min föreläsning gick, tyckte jag, tämligen väl, men efteråt kom en av studenterna fram till mig och hennes fråga var (i min översättning): ”Jag förstår inte alls detta. En grupp svenska forskare som studerar korruption? Sverige är ju ett av jordens minst korrupta länder så vad kan ni veta om korruption? För mig låter det som en grupp nunnor som försöker driva en stripp-klubb.”

Något ställd lyckades jag likväl samla mig till ett svar som gick ut på det välkända talesättet att

om man står mitt bland alla träden ser man inte skogen. Detta var också den erfarenhet jag hade av korruptionsforskare från länder som var svårt drabbade av denna farsot. De hade ofta en stark tendens att fokusera på detaljer i enskilda fall och kunde sällan lyfta sig till mera generella analytiska grepp. Alltnog, det blev till en rätt rolig diskussion med den slagfärdiga studentskan och några av hennes studiekompisar.

Men frågan kvarstod, varför hade jag kommit att ägna drygt tjugo år av mitt forskarliv åt just detta problem? Att jag började forska om korruption var tämligen överraskande, inte minst för mig själv. Ursprunget var ett samarbete med Robert Putnam vid Harvarduniversitetet i ett projekt där vi skulle jämföra vad som kommit att benämnas ”socialt kapital” i ett antal länder.

Putnam hade fått ett mycket stort genomslag med en bok som handlade om något så prosaiskt som den regionala demokratin i Italien. Landet hade under 1970-talet kraftigt decentralise-

"Att jag började forska om korruption var tämligen överraskande, inte minst för mig själv", skriver Bo Rothstein.



rat sin politiska struktur och de tjugo regionerna hade erhållit ett omfattande självstyre. Hur väl fungerade demokratin i dessa regioner? var den fråga Putnam ställt och föga överraskande kunde han fastslå mycket stora skillnader mellan den illa fungerande södern och de betydligt bättre förhållandena i de norra regionerna.

Vad som var överraskande med Putnams studie var hans förklaring till dessa skillnader. Det var inte ekonomin och inte heller vilka partier som styrde och de historiska analyserna hade inte gett något svar.

Istället visade han på en helt annan faktor som förklarade de dramatiska skillnaderna, nämligen det sociala kapitalet i regionerna. Detta bestod till stor del av graden av mellanmännisklig tillit – ju mer människor uppfattade att andra i deras samhälle var att lita på, desto bättre fungerade både demokratin, den offentliga servicen och ekonomin.

Forts. →

Putnams resultat fick ett synnerligen stort genomslag och frågan var naturligtvis varför det sociala kapitalet varierade så mycket mellan olika samhällen. Om nu tillit mellan människor var ett slags ”kapital”, hur skulle man investera? Putnams förklaring var att det handlade om i vilken grad människorna var aktiva i olika frivilliga organisationer. Sångkörer, idrottsföreningar, Hem och Skola etcetera sades vara grogrunden för att skapa det allmänt välsignelsebringande sociala kapitalet.

Även detta spår fick ett stort genomslag, inte minst politiskt. Men här uppstod efter hand ett problem, nämligen visade det sig inte gå att belägga empiriskt. När man jämförde tilliten mellan individer som var mycket aktiva och dem som var helt passiva i det civila samhället hittade man ingenting. Detta ställde naturligtvis till problem för oss som blivit engagerade i denna forskning.

Ett nytt och spännande teoretiskt begrepp – socialt kapital – hade etablerats. Det gick någorlunda väl att mäta och det visade sig ha just de positiva effekter på samhället som Putnam hade lagt i dagen. Men teorin om hur socialt kapital skapades och varför det varierade så mycket mellan olika länder och regioner stämde inte alls.

Tillsammans med en då ung kollega vid namn Dietlind Stolle som doktorerade i USA började jag försöka hitta en annan förklaring. Olika forskningsinstitut hade sedan mitten av 1990-talet börjat försöka mäta graden av korruption i olika länder och när vi jämförde detta med det sociala kapitalet blev det napp. Den mellanmänniskliga tilliten kom inte ”nerifrån” som Putnam hävdade utan ”uppiifrån”, från hur människor uppfattade de offentliga institutionernas kvalitet och då inte minst korruptionens omfattning. Därmed blev det centralt för oss att försöka förstå vad korruption är, varför kvaliteten i de offentliga institutionerna varierar så starkt mellan olika samhällen och vad som kan göras åt problemet – det vill säga på vilka sätt man kan investera i socialt kapital.

Vad som överraskade mig var hur lite forskning och allmänt intresse det fanns. Jag kunde till exempel inte erinra mig någon enda föreläsning

”Ointresset för korruptionsproblemet kan också ses i den svenska biståndspolitik.”

eller något i en av de många böcker jag haft att traggla mig igenom under min grund- eller forskarutbildning som behandlat korruptionsproblematiken. Otaliga av mina generationskamrater i den samhällsvetenskapliga forskarkåren har visat sig ha samma erfarenhet. Studenter i statsvetenskap, ekonomi, sociologi och socialt arbete, vilka till stor del skulle komma att inneha tjänster inom den offentliga sektorn erhöi inte heller de någon utbildning om detta problem.

Numera kan man mäta vad forskarsamhället intresserar sig för genom att ta fram data på hur ofta olika termer förekommer i artiklar som publiceras i vetenskapliga tidskrifter. En analys av databasen Web of Science visar att år 1990 förekom termen korruption enbart i 71 av närmare femtiotusen publicerade vetenskapliga artiklar. Idag, trettio år senare, är området en mindre forskningsindustri med drygt tretusen forskningsartiklar per år som på något sätt behandlar detta problem.

Ointresset för korruptionsproblemet kan också ses i den svenska biståndspolitik.

I boken *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975* (2021) av historikerna Annika Berg, Urban Lundberg och Mattias Tydén ges en djupgående beskrivning av den svenska biståndspolitikens tidiga historia. De visar på 750 sidor att någon insikt om korruptionens avgörande negativa effekter för samhällsutvecklingen i de länder dit biståndet riktades helt saknades i den svenska biståndspolitik.

Även detta har naturligtvis ändrats men här kan man säga att syndarna har vaknat förskräckande sent.

Vad berodde det på? En första och given orsak var bristen på data. Först i mitten av 1990-talet

presenterades de första (och tämligen rudimentära) försöken att mäta graden av korruption i olika länder. Men det fanns också andra skäl. Ett var en teori förknippad med den mycket välkände amerikanske samhällsvetaren Samuel Huntington som menade att viss korruption kunde ha negativa effekter, men också vara fördelaktig eftersom man medelst mutor kunde "smörja hjulen". Huntington och många andra samhällsvetare antog att de positiva och negativa effekterna tog ut varandra och därmed fanns det inte något skäl att bry sig om frågan.

Den teorin dog sottdöden när man under det sena 1990-talet kunde börja analysera sambandet mellan graden av korruption i olika länder och de många mått som finns på mänsklig välfärd (särskilt när det gäller befolkningshälsa) och såg de många negativa effekterna.

Det fanns även andra skäl till att man i forskningen negligerade detta för samhällsutvecklingen helt fundamentala problem.

Den framstående svenske ekonomen (och Nobelpristagaren) Gunnar Myrdal var en av de första som redan i slutet av 1960-talet i sin bok om Indien pekade på att termen korruption var närmast ett tabu inom både forskning och politik. En mycket stor del av forskarkåren inom bistånds- och utvecklingspolitik hade kommit att omfatta den med marxismen besläktade teori som gick under benämningen "beroendeskolan", vilken hävdade att problemen i fattiga länder huvudsakligen berodde på den ekonomiska exploatering de utsattes för av västvärlden.

Att ta upp frågan om den oftast mycket omfattande korruptionen i de flesta utvecklingsländer ansågs vara att "beskylla offren" för västländernas ekonomiska utsugning av tredje världens länder. På ett likartat sätt argumenterar de många forskare som ansluter sig till teorin om post-kolonialism, där man till den ekonomiska exploateringen lägger det förtryck som kommer från den västliga kulturens påverkan på sociala normer samhällets institutioner. Hur feltänkt allt detta är, framstår om man jämför de två forna brittiska kolonierna Jamaica och Singapore. De blev självständiga i början av 1960-talet och var då i stort sett lika urfattiga.



FOTO: GETTY IMAGES

Om man vid den tidpunkten skulle gjort en prognos hade man spått Jamaica en lysande framtid. Stora naturresurser, inga etniska konflikter, mycket odlingsbar mark, potential för en stor turistindustri, närhet till världens största marknad och en engelsktalande befolkning. Singapore skulle getts betydligt sämre utsikter, eftersom landet i stort sett saknade de tillgångar som Jamaica hade. Idag, drygt sextio år senare, har Singapore drygt tio gånger så hög BNP/capita som Jamaica och har även lägre spädbarnsdödlighet än de nordiska länderna. Vad är skillnaden? Singapore är ett av de relativt få länder som, med start under 1970-talet, lyckats få bukt med sin omfattande korruption – medan Jamaica under samma årtionde föll ner i en djup politiskt grundad korruption som man aldrig hämtat sig från.

Statsvetare som forskar om utvecklingsländer har i stort sett ignorerat korruptionsproblemet eftersom man levit i tron att det är införandet av demokrati som skall åstadkomma positiva effekter vad gäller mänsklig välfärd. Den empiriska forskningen visar dessvärre att det inte finns mycket som talar för att så är fallet. Demokrati har inte heller visat sig vara en verkningsfull medicin mot korruption, vilket Sydafrika och nu också USA visar. Vad som visar sig ge

När vi säger att en handling är korrupt menar vi att någon etisk princip eller norm har överträtts.

Forts. →

positiva effekter för mänsklig välfärd är: respekt för rättsstatens principer, en professionell och meritokratisk offentlig förvaltning och förmågan att hålla korruptionen på en låg nivå.

Men vad är då korruption? Det är inte helt enkelt att definiera. Många uppfattar till exempel att politik som de inte uppskattar är korruption vilket gör begreppet så brett att det blir oanvändbart såväl i forskning som i rättsväsendet. Eller så ser man enbart direkta mutor som korruption och bortser då från alla de andra möjligheter som finns för att kunna sko sig på det allmännas bekostnad, vilket gör begreppet alltför smalt. Korruption är ett i grunden normativt begrepp. När vi säger att en handling är korrupt menar vi att någon etisk princip eller norm har överträtts. Redan här uppstår ett problem med den mer allmänt använda definitionen av korruption som fått stor spridning både inom forskningen och av Transparency International, den mest betydande internationella antikorrupsionsorganisationen. Den lyder "missbruk av anförtrodd makt för privat vinning".

Men eftersom "missbruk" inte definieras stipuleras heller inte vilken etisk princip som inte får överskridas. Ett andra problem är att definitionen inte förmår skilja ut korruption från and-

**"Historiskt handlar
företeelsen om
klandervärt utförande
av gemensamma
(offentliga) uppgifter."**

ra former av kriminalitet som till exempel vanlig stöld, vilket innebär att den inte bara saknar substans utan också precision.

Ytterligare ett problem med begreppet är att vi använder det för verksamheter av helt olika dignitet. Exempelvis anses det vara korruption om en polis kräver femhundra kronor för att inte bötfälla för fortkörning, men också då enorma summor byter hand vid exempelvis korrupta vapenaffärer. Men detta problem delar vi korruptionsforskare med många andra, till exempel kollegerna inom biologin som benämner både en kolibri och en kondor "fågel". Dessa har, trots sin väldigt olika storlek, någon egenskap som gör att de skall definieras som fåglar. Samma sak gäller om företeelsen farlighet. Viss korruption, inte minst inom sjukvården i många länder, har dödlig utgång. Annan korruption, som i exemplet med polismannen, är mera trivial. Men likväl kallar biologerna både den svarta mamban och den helt ofarliga snoken för "orm". Det innebär att det finns företeelser av helt olika dignitet som likväl begreppsligt hålls samman av något som gör att de skall innefattas i ett gemensamt begrepp.

Ett annat problem handlar om kulturell relativism. Inte så få forskare och andra aktörer inom denna forskningssfär hävdar att vad som ses som korruption är kulturellt bestämt och därför varierar över tid och rum. Vad som anses som korruption i Motala skulle därmed vara något helt annat än vad som gäller i exempelvis Nairobi och vad som var korruption på 1700-talet var något helt annat än idag. Problemet med relativismen är att den försvårar systematiska jämförelser mellan länder och epoker. Empiriskt visar sig dessutom relativismen ha förvånansvärt litet

**Bo Rothsteins
intresse för
korruption
väcktes vid ett
samarbete med
Robert Putnam
vid Harvard.**



FOTO: GETTY IMAGES

stöd. Det är överraskande hur analyser av vad som uppfattades som korruption i det antika Grekland eller Rom och även under senare epoker är i linje med nutida synsätt.

Undersökningar av hur människor i djupt korrupta länder i Afrika uppfattar vad som är korruption skiljer sig föga från vad som gäller i västländer. Människor i dessa länder deltar ofta i korrupta beteenden för att få vad de anser viktigt (sjukvård, skydd av polisen, utbildning till sina barn) därför att de ser sig tvingade till detta, inte för att de anser det vara moraliskt rätt.

En ytterligare svårighet gäller inom vilken sektorssektor vi finner korruption. Begreppet har knappast någon funktion för beteenden som allmänt ogillas inom familje- eller privatlivet. Den bedragna maken anklagar sällan hustrun för korruption. Historiskt handlar företeelsen regelmässigt om klandervärd utförande av gemensamma (offentliga) uppgifter. Det kan självklart förekomma bedrägligt beteende inom det privata näringslivet men i svensk lag betecknas detta inte som korruption utan som "trolöshet mot huvudman".

Om till exempel en privat företagare anställer en släkting eller nära vän trots att denna är långt ifrån den mest meriterande för tjänsten så har vi vanligen inga invändningar eftersom de är företagarens privata ekonomi som drabbas av inkompetensen. Men om någon i offentlig verksamhet skulle göra detta så har vi starka invändningar. Inte bara för att våra skattepengar förskingras, utan också för att vi förväntar oss att offentliga uppgifter utförs enligt en uppsättning regler som skiljer sig från vad som gäller för privata verksamheter.

En lösning på problemet med att definiera korruption är att försöka precisera vad som kan ses som motsatsen till korruption. Det vill säga vilken norm skall personer i offentlig ställning uppträffa.

Den grundnorm som jag stannat för är opartiskhet i utförandet av offentliga uppgifter. De som ansvarar för genomförandet av offentliga uppgifter får bara ta hänsyn till faktorer som stipuleras i lagar och författningar. När exempelvis personer söker till en offentlig utbildning får de

"Inte så få forskare hävdar att vad som ses som korruption är kulturellt bestämt och därför varierar."

FOTO: ALAMY



som beslutar om antagningen naturligtvis ta hänsyn till vederbörandes betyg och andra meriter, men inte till den sökandes politiska eller religiösa åsikter, etnicitet, sexuella läggning etcetera.

Här gäller också de många bestämmelserna om jäv. Exemplet kan naturligtvis mångfaldigas. Fördelen med denna definition är att den norm som inte får överträdas (opartiskhet) kan preciseras. Det blir också tydligt på vilket sätt korruption skiljer sig från andra typer av brottslighet. Vi kan därmed förstå vad som förklarar exemplen på korruption vad gäller både dess omfattning och dess negativa inverkan på samhället. ■

Statsvetare som forskar om utvecklingsländer har i stort sett ignorerat korruptionsproblemet, eftersom man levit i tron att det är införandet av demokrati som skall åstadkomma positiva effekter vad gäller mänsklig välfärd.

Bo Rothstein är professor emeritus i statsvetenskap och forskare vid Institutet för framtidsstudier.



KORRUPTION

ETT SVINDLANDE SVINDLERI

Korruption är en viktig faktor i många av världens konflikter. Att den grasserar i Afrika får globala konsekvenser för ekonomi och säkerhet.

AV TORBJÖRN ELENSKY

Ignatius Agarbi var den sjuttonde finansministern Nigeria haft på sjutton år. Han visade sig vara plikttrogen och noggrann. Hans iver att spåra upp och sätta stopp för korruption väckte fruktan och beundran. Han lyckades få ensam kontroll över alla internationella kontrakt i landet. Ändå försvann fortfarande många miljoner dollar ur den nigerianska ekonomin genom mutor och presidenten ville att Ignatius skulle göra rent hus – åka personligen till Schweiz och ta reda på vilka som hade nummerkonton där.

Ignatius åkte och konfronterade en av de största bankernas direktörer. Han bad om information, hotade med lagen, med internationella påtryckningar, FN och till slut tog han upp en pistol som han satte mot bankdirektörens tinning. Men denne vägrade fortfarande att släppa det allra minsta på banksekretessen. Då blev Ignatius nöjd, öppnade sin portfölj som var full av hundradollarsedlar och öppnade ett eget nummerkonto.

Berättelsen om Ignatius Agarbi är en novell av brittiske författaren och ex-politikern Jeffrey Archer, som själv vet en del om korruption och skumma penningtransaktioner. Den ingår i hans novellsamling *A Twist in the Tale* (1988). I efterhand framstår den som rätt naiv, inte för att den ger en förljugen bild av hur det skulle kunna gå till, utan för att det fortfarande handlar om så små summor och så pass enkla transaktioner: att åka med kontanter i en portfölj och öppna nummerkonto personligen.

Sedan murens fall året efter novellens publicering har korruptionen stadigt ökat i hela världen. Inte minst i de tidigare Sovjetrepublikerna har redan flera generationer politiker, affärsmän, advokater, olika mellanhänder och deras barn blivit stormrika på att stjäla från sina hemländer. När omfattningen av korruptionen, och de internationella nätverken som gör den möjlig, uppenbaras är det rent svindlande. Inte bara på grund av vilka enorma summor det handlar om – eller vilka vräkiga palats de bygger åt sig – utan framförallt för att det vittnar om vilket djupt allvarligt politiskt problem som korruptionen är idag.

Allt tal om ideologier, religioner, internationella förbindelser och organisationer bleknar till bakgrundsbrus när man upptäcker i hur hög

”Allt tal om ideologier, religioner, internationella förbindelser och organisationer bleknar till bakgrundsbrus när man upptäcker i hur hög grad denna ruttna företeelse formar vår samtid.”

grad denna ruttna företeelse formar vår samtid. Och uteslutande på ett negativt sätt.

Den nigerianske journalisten och tidigare statstjänstemannen Uddin Ifeanyi skriver i en artikel i den nigerianska dagstidningen *Premium Times* om hur arg han som ung man blev då han läste Archers novell. Han såg den som ett angrepp på hela Nigeria. Rena rasismen! Sedermera har hans erfarenhet emellertid lärt honom att det är mycket värre i verkligheten. Och så beskriver han hur det gick till när en högre position i finansförvaltningen skulle tillsättas: För att få tjänsten förväntades kandidaten betala åtta miljoner dollar till dem som skulle tillsätta honom.

Han hade inte så mycket pengar, men eftersom han lätt skulle kunna klämma ut mycket större belopp om han fick tjänsten kunde han få låna pengarna. Först fick han ihop 3 miljoner, sedan dök en intressent upp som garanterade hela beloppet. Denne frågade honom om han någonsin själv varit under utredning. Inte alls, svarade han. Varpå intressenten hoppade av med hänvisning till att någon som var så ärlig kunde man inte få hållhakar på, och då var det inte värt risken. Enligt en artikel på Mo Ibrahim Foundations hemsida (9/7-25) försvinner varje år hundra miljarder dollar från Afrika söder om Sahara. Det är, enligt artikelförfattaren advokat Lolan Sagoe Moses, från Ghana, mer än hela kontinenten tar emot i både bistånd

Forts. →

och direkta investeringar. Detta gör att investeringar i infrastruktur, vård, utbildning, polis och rättsväsende aldrig kommer ikapp behoven. Och detta är, understryker han, inte fråga om småtjuvar och lite pengar som trycks i handen för att få fördelar, utan en organiserad internationell verksamhet som bygger på samarbete från regeringsnivå och neråt, via myndigheter, hamnar och flygplatser, internationella advokater, mäklare och pr-agenturer. Det värsta är att en del av det inte ens är i strikt mening olagligt.

De verkligt stora spelarna befinner sig i en gråzon och omger sig med de allra dyraste finansiella och juridiska rådgivarna. Så enorma summor flyter ut att det räcker till alla som har ett finger med i spelet.

I stater där regimen är utpräglad kleptokratisk och samtidigt själv skriver lagarna är det inga problem alls, något större bekymmer är det i västerländska stater med en mer stabil *rule of law*. Men inte så stort att inte London länge varit ett centrum för penningtvätt på högsta nivå.

Korruptionen får en mängd allvarliga följder. Från svensk horisont kan det vara särskilt intressant att se hur den påverkar biståndet. Även om riktade bistånd ges till pålitliga organisationer handlar det om resurser som därmed

”Det bildas en ond cirkel med så stora summor i omlopp att det krävs resurser på en nivå som inget enskilt land kan uppbringa.”

inte behöver tas ur statsbudgeten i ett land. När bidrag blir en inkomstkälla kan viljan att utvecklas minska, eftersom bättre utveckling innebär minskad hjälp. Det kan också vara svårt för såväl organisationer som företag att verka utan att direkt eller indirekt bidra till ett dysfunktionellt system.

Korrupta stater kännetecknas av låg tillit, ineffektivitet på alla nivåer i förvaltningen och generellt försämrad utveckling. Samtidigt ökar riskerna för korruption just när de offentliga institutionerna inte fungerar tillräckligt bra. Det är verkligen en ond cirkel: korruption bryter ner redan svaga stater vilket i sin tur skapar utrymme för mer av samma vara. I Oliver Bulloughs *Moneyland*, som är en utmärkt överskådlig genomgång av vår tids internationella korruption, citeras den amerikanske marinåkarsgeneralen John Allen: ”Det ideologiska upproret, det kriminella skyddsnätverket och narkotikahandeln har bildat en ohelig allians, vars framgångar vilar på ett kriminellt övertagande av regeringens samtliga funktioner. Vi har under alltför lång tid sett talibanerna som Afghani-stans existentiella hot. De innebär bara en lätt irritation jämfört med omfattningen och vidden av den korruption vi måste bekämpa.”

Det är ett påstående som är lika giltigt i Sahel och på Afrikas horn som i de tidigare sovjetiska republikerna i Centralasien och Latinamerika.

Samtidigt innebär de stora summorna att en kleptokratisk elit som håller samman kan fortsätta att säkra sitt maktinnehav just genom kor-

FOTO: GETTY IMAGES



Korruption bryter ner redan svaga stater.

ruptionen. Maktskiften försvåras därmed och konfliktrisen ökar. Går det tillräckligt långt kan det leda till inbördeskrig mellan olika grupper som, i värsta fall, slåss om möjligheten att kunna suga ut landets resurser.

Korruption är den drivande faktorn bakom de flesta av världens konflikter. Det handlar naturligtvis alltid i hög grad om kampen om resurser, men i och med att korruptionen försvårar en rationell och transparent hantering av naturresurserna är steget inte långt till att man helt enkelt tar till vapen i kampen om dem. UN Office on Drugs and Crime (UNODC) släppte i maj i år en rapport om guldmarknaden enligt vilken organiserad brottslighet i allt högre grad infiltrerat alla led i alltifrån utvinningen till handeln. Vinsterna går i hög grad tillbaka in i brottsligheten, i form av bland annat mutor. Det bildas en ond cirkel med så stora summor i omlopp att det krävs resurser på en nivå som inget enskilt land kan uppbringa.

Den ryska tidigare Wagnergruppen är mycket aktiv på just den kontinenten, där den verkar under namnet Afrikakåren. Ryssland strävar genom sina legosoldater efter att få kontroll över gruvindustrin i bland annat Mali, Niger och Burkina Faso, och att påverka lagstiftningen i dessa länder till sin egen fördel. Ryssland kan än idag bygga på gamla kontakter från den sovjetiska tiden, och uppfattas dessvärre på flera håll i Afrika ännu som en antikolonial makt. Vinsten från Afrika går direkt till att finansiera Rysslands krig mot Ukraina – utom den del av den som göms på olika banker eller går till att köpa fastigheter i stabila västländer.

De schweiziska bankerna var länge det typiska gömstället för svarta pengar. Sedan 1990-talet har England varit ett viktigt centrum för den globala korruptionen, i kraft av Londons roll som internationellt finanscentrum. De stora rikedomar som strömmade till staden särskilt från de gamla Sovjetrepublikerna berikade många väletablerade banker, mäklare och andra som tvättade både pengarna och de ansvarigas renommé, proffsigt och legalt.

Brotten har alltså inte begåtts där. Ändå anses denna verksamhet av flera bedömare hota



FOTO: GETTY IMAGES

Guldmarknadens alla led är infiltrerade av internationell brottslighet.

”Den ryska tidigare Wagnergruppen är mycket aktiv på just den kontinenten, där den verkar under namnet Afrikakåren.”

det engelska rättsväsendets integritet. Chatham House gav i december 2021 ut en undersökning med den talande titeln *The UK's Kleptocracy Problem. How Servicing Post-Soviet Elites Weakens the Rule of Law* som ger en bra men svindlande överblick. Strängare kontroller i både Storbritannien och Schweiz gör idag att en del av denna verksamhet börjat flytta på sig. Delvis till USA, men enligt en artikel av några av författarna till rapporten, John Heathershaw och Ricardo Soares de Oliveira, från juli i år, håller Dubai och Hongkong på att bli nya centrum för den globala penningtvätten.

Financial Times kallade i en artikel i maj i år Förenade arabemiraten för ”the new swiss financial Mecca”. Viktiga finansinstitutioner etable-

Forts. →

rar sig i området, där det råder mindre sträng kontroll, men där det samtidigt finns stabil lagstiftning. Dubai har gått om Dublin, Gênevê och Paris som globalt finanscentrum.

Mot bakgrund av detta, är det naturligtvis en katastrof att Donald Trump väljer att pausa the Foreign corrupt practices act, enligt vilken det är olagligt för amerikanska medborgare att muta personer utomlands. Trump menar att detta skadat amerikanska intressen då lagen hindrar amerikaner från att spela på de villkor som gäller i andra länder. Förutom att det rent praktiskt ökar möjligheterna för nya penningflöden i den globala korrupta underavdelningen till världsekonomin är det en signal till att korruption bara är business as usual.

Trump har även inrikes ifrågasatts för sin sammanblandning av familjens och statens affärer, främst då han tidigare i år tog emot en jumbojet, värd 400 miljoner dollar, av Qatar.

Den sägs skänkas villkorslöst, och han säger sig ta emot den för statens räkning, inte privat. I år träffades ett avtal för att bygga ett nytt Trump tower i Qatars huvudstad Doha.

Det finns också personer som inser faran med korruption. Mo Ibrahim är en affärsman i tele-

Mo Ibrahim grundade 2006 en stiftelse som arbetar för utveckling i Afrika.

”I sitt förord säger Ibrahim att tiden för bistånd är förbi för Afrika.”

kombranschen från Sudan. Han var tidigt ute och tjänade bra på att utveckla mobilnät i Afrika, som varit särskilt viktiga för utvecklingen på grund av den äldre infrastrukturens låga kvalitet. Mobila betaltjänster utvecklades exempelvis i Afrika innan de etablerades i Europa.

Under hela sin bana har han motarbetat korruption, och han förklarar själv i ett avsnitt av *Kickback, the Global Anticorruption Podcast* (17/7-25) att det för honom alltid har gällt att helt enkelt vägra att betala mutor, och att inte acceptera att regeringstjänstemän självklart ska få poster i hans styrelser.

Om man håller på sig lär sig folk det och börjar efter hand att respektera det, säger han. Det går antagligen lättare när man utvecklar en helt ny bransch, som mobilnäten var, än om man försöker konkurrera i exempelvis gruv- eller oljeindustrin. Likväl är det en aktningvärd hållning.

Ibrahim grundade 2006 *Mo Ibrahim foundation*, som arbetar för utveckling i Afrika. I samband med ett seminarium i Marocko i somras släppte den en rapport med den talande titeln *Financing the Africa We Want*. I sitt förord säger Ibrahim att tiden för bistånd är förbi för Afrika. Men det är inget att sörja över, för kontinenten är extremt rik på råvaror, land och folk.

För att utveckla Afrika krävs, enligt honom, att de inhemska finansiella resurserna tas tillvara, att naturresurserna förvaltas så att rikedomerna kommer afrikanerna till del, och att kontinenten gör sig attraktiv för internationella investeringar, inte minst av afrikaner själva.

I samtliga tre fall är bekämpandet av korruptionen nyckeln. Det är den som gör att pengarna rinner iväg, att resurserna inte tas tillvara och att kontinenten ses som osäker för investeringar. ■

Torbjörn Elensky är författare och skribent.



FOTO: GETTY IMAGES

**KORRUPTION**

SVERIGE HAR SEDAN LÄNGE HAFT MAFFIA

I somras kom äntligen utredningen som föreslår skärpta lagar mot korruptionsbrott. Men det kommer inte att räcka. Korruptionen genomsyrar det svenska samhället.

AV LOUISE BROWN

Det skulle vara något enstaka röttagg, eller missförstånd kanske. Och det är ju nästan ingen som vågar tacka ja till en lunch, så nej, risken för oegentligheter hos oss är låg.

Så låter det ofta när korruption diskuteras i ledningsgrupper i Sverige. Utgångsläget är att man har koll. Även om det saknas riskbedömningar, löpande granskningar, eller ens en gemensamt accepterad definition av korruption. Det är som om vi lever i två parallella verkligheter. I den ena vill alla göra rätt. Om det i någon mån förekommer oegentligheter så handlar det om vänskapskorruption, snedsteg för att hjälpa en kompis.

I den andra verkligheten, rabblas nedslående rapporteringar om ekonomisk och organiserad brottslighet i medier och i uttalanden från Ekobrottsmyndigheten och polisen. I takt med en kraftigt ökande kriminalitet som riskerar att bli "systemhotande" har regeringen lanserat olika nationella handlingsplaner. År 2019 sjösatte den dåvarande civilministern en nationell handlingsplan mot korruption. Planen existerade i ett tomrum med oklara ambitioner och ersattes med ett nytt initiativ från regeringen 2024.

Framförallt vill politiken stärka den offentliga förvaltningens motståndskraft mot korruption genom konkreta åtgärder på flera områden. Parallellt finns en nationell handlingsplan mot den organiserade brottsligheten och en mot arbetslivskriminaliteten i Sverige.

"Hur stort är problemet?" Journalisternas favoritfråga låter sig besvaras med flera alternativa siffror. Den kriminella ekonomin i Sverige beräknas i dag omsätta omkring 150 miljarder kronor, och den växer, enligt Ekobrottsmyndigheten. Skatteverket hjälper oss också att förstå flödet på fel sida om lagen. Sex procent av alla löner i Sverige betalas ut svart, samtidigt som gängkriminella genom infiltration och insider påverkar rättsvårdande myndigheters förmåga att utföra sitt arbete.

Vad har korruption med detta att göra? Här har vi den viktigaste frågan av alla.

Tack vare Europol, EU:s brottsbekämpande organ, vet vi att cirka två tredjedelar av den organiserade brottsligheten använder sig av korruption för att bedriva sin verksamhet. Sverige

"Vi vill gärna lita på att ord är sanning. Att ställa krav på att granska och göra bakgrundskontroller på samarbetspartners, leverantörer och anställda har uppfattats som kränkande och kostsamt."

är inget undantag, och att hålla fast vid bilden om mutor kopplat endast till gåvor och representation är en mycket farlig reduktion av korruptionsproblematiken.

Det finns alltid en "starke man" på orten. En Markurells i ett Wadköping någonstans. Men vad sker när starke man plötsligt är en person kopplad till grov organiserad brottslighet?

Skillnaden mellan starke man-scenariot och var vi befinner oss nu är att den ekonomiska brottsligheten systematiserats, internationaliseras och i mycket stor utsträckning använder företag som brottsverktyg. Forskare är eniga om att vi nu har ett sydeuropeiskt tillstånd i Sverige. Maffia, alltså.

I brist på bättre beskrivning kan läget sägas vara schizofrent. I den ena verkligheten, den där korruption inte finns, finns den ändå, men intresset är lågt. I den andra, den med all dystopisk data över kriminalitetens utveckling, finns det ett klyfta mellan alarmism och agerande.

De två verkligheterna, den där luncher förbjuds och det mesta är frid och fröjd, och den organiserade kriminella ekonomin, är en och samma. Den legala och den illegala ekonomin är redan väl integrerade i de flesta av näringslivets och samhällets sektorer. Mutor förekommer i samband med offentliga upphandlingar, i byggsektorn och i IT-branschen genom att erbjuda byggmaterial, gratisrenoveringar och en och annan Ipad.

Mutor betalas också för att få körkort, för att

få läkemedel utskrivet, för att klara en miljöinspektion, eller för att smuggla in telefoner på anstalter. Mutor erbjuds för att få bättre betyg, få bolån eller för att kunna komma runt penningtvättskontrollerna på banken.

Att skapa utrymme för korruption i upplägg med hemliga kommissioner och kickbacks, undanhålla information, missgynna vissa parter eller helt enkelt bedriva påtryckningar i form av ekonomiska incitament, men också hot och sex, är exempel på tillvägagångssätt. Att sex utnyttjas som korruptionsmedel blev en nyhet i Sverige när man upptäckte att kriminella strategiskt riktar in sig på personal inom polisen och kriminalvården för att utveckla intima relationer och därigenom få tillgång till information om sin eller andras utredningar och smuggla mobiltelefoner, med förödande effekt på rättssamhället.

Sverige är präglad av platta organisationer och tillitsbaserad styrning. Det ingår i den svenska modellen. Ansvaret är distribuerat och vi älskar kollektivism, gemensamma och brett förankrade beslut.

Det gör också att när något går fel är det en utmaning att utkräva ansvar och felhantering. Vi vill gärna lita på att ord är sanning. Att ställa krav på att granska och göra bakgrundskontroller på samarbetspartners, leverantörer och anställda har uppfattats som kränkande och kostsamt. Hellre vill vi lita på egendeclarationer och självutvärderingar, och det generella antagandet är att ingen ju vill göra fel. Det håller nu på att ändras. Att vi nu börjar se korruption som en risk kan förklara framväxten av en flora av begrepp. Vi pratar om möjliggörare, korruptionsmäklare, infiltration och otillbörlig påverkan. Enligt Brottsförebyggande rådet (Brå) är en "möjliggörare" en person som missbrukar sin ställning eller sitt uppdrag i offentlig eller privat sektor för att hjälpa kriminella nätverk genom att utnyttja sin position för att underlätta eller diversifiera en kriminell verksamhet.

Det kan vara personal inom bank och finans, fastighetsmäklare som möjliggör olagliga bostadsaffärer och penningtvätt eller anställda inom rättsväsendet som läcker information,



FOTO: TT

”Sverige skulle må bra av en rejäl dos elefantminne. Korruptionsskandalerna som uppdragas, oftast tack vare medier eller visselblåsare glöms snabbt bort.”

Kopplingen mellan korruption och grov organiserad brottslighet är tydlig och vi har bara börjat förstå uppläggen och systematiken.

manipulerar beslut eller handlingar. Mycket av detta är korruption i vid mening, konstaterar Brå i sin rapport från mars 2024, men vissa möjliggörare utsätts även för press och hot och agerar för att inte drabbas av negativa konsekvenser.

Det vill säga, i kontexten av korruption finns också ett tydligt element av våldskapital och utpressning.

Kopplingen mellan korruption och grov organiserad brottslighet är tydlig och vi har bara börjat förstå uppläggen och systematiken. Men, det finns samtidigt en risk i att förminska

Forts. →

problematiken genom att erbjuda nya begrepp som reducerar utrymmet för ansvar. Att "bli påverkad" är något annat än att korrumpas medvetet, målinriktat och systematiskt. Gemensamt för flera mutbrottshärvor är just ett aktivt mörkande av ledning inklusive vd, krypterade chattar och hemliga möten, eller att det redan från start är ett renodlat kriminellt upplägg.

Sverige skulle må bra av en rejäl dos elefantminne. Korruptionsskandalerna som uppdagas, oftast tack vare medier eller visseblåsare (med enormt mod men sanningen att säga med självdestruktiva tendenser eftersom visseblåsare alltsomoftast blir utfrysade och kan glömma alla ambitioner om en fortsatt karriär) glöms snabbt bort. Antalet fällande domar är få. Att korruptionen skulle vara mer omfattande i Sverige än vad antalet rättsfall om cirka 40 domar per år låter antyda, kan antas utifrån den data som finns om den kriminella ekonomin i stort.

Kostnaderna för korruption motsvarar tre till fem procent av BNP. Det är ungefär lika mycket som mängden penningtvätt. Applicerar vi siffrorna på offentliga upphandlingar per år blir det 27–45 miljarder kronor. En annan siffra som få diskuterar i Sverige är Internationella valutafondens uppskattning att den "grå sektorn"

Även domstolarna är infiltrerade av organiserad brottslighet.

"Kostnaderna för korruption motsvarar tre till fem procent av BNP. Det är ungefär lika mycket som mängden penningtvätt."

motsvarar 20 procent av den svenska ekonomin, en sektor som omfattar allt från odeklarerat arbete och skattebrott, till den grova organiserade ekobrottsligheten. Om Sverige inte är ett unikt undantag jämfört med andra länder, så är korruptionen en integrerad del av detta. Tage Danielsson lär ha sagt: "Folk talar vällustigt om landet som flödar av mjölk och honung. Det skulle väl ingen vettig människa vilja gå och trampa i en sån smörja." Siffrorna pekar på att det redan flödat alldeles för mycket åt fel håll och att Sverige är kladdigt.

Sveriges mutbrottslagstiftning uppdaterades 2012, och fick två nya brott: Handel med inflytande, samt vårdslös finansiering av muta. Just den senare väckte förhoppningar om att bättre komma åt mutbetalningar genom tredje part, såsom säljagenter och konsulter vilket är ett förfarande som ofta anges som särskilt riskfyllt i korruptionssammanhang. Antalet domar för ena av dessa är hittills noll.

Sent i juli kom utredningen *Straffrättsliga åtgärder mot korruption och tjänstefel* (SOU 2025:87) med uppdraget att ge förslag på hur man kan säkerställa att lagstiftningen är effektiv, ändamålsenlig och anpassad till Sveriges internationella åtaganden. Förslagen förväntas träda i kraft i januari 2027.

Äntligen kan korruptionsbrott komma att införas i svensk lag, i ett eget avsnitt benämnt "lag om straff för vissa korruptionsbrott". Skärpta straff och utökade åtgärder för tjänstefel före-

FOTO: TT



slås. Brottet vårdslös finansiering av muta stöps om till oaktsam finansiering av korruptionsbrott.

Det är också positivt att den föreslagna lagen tar fasta på kopplingen mellan korruptionshandlingar och annan brottslighet genom hänvisningar till andra bestämmelser i brottsbalken såsom bedrägeri, utpressning, svindleri, förskingring och trolöshet mot huvudman.

En del av kritiken mot Sveriges antikorrupsionsarbete har handlat om svenska bolag som mutar sig fram utomlands. Det har resulterat i rekordhöga böter i USA, vars extraterritoriella lagstiftnings långa arm, mycket förenklat uttryckt, kan döma utländska bolag för korruption var som helst i världen så länge det mutande bolaget har en koppling till den amerikanska marknaden. Därför fick Ericsson böter på en miljard dollar och Telia drygt 700 miljoner dollar av amerikanska myndigheter på grund av korrup-ta affärer: i Ericssons fall gällde det i flera länder globalt, och i Telias fall skedde det i Uzbekistan. Telia fick dessutom en bot i Nederländerna för samma brott på drygt 300 miljoner euro.

Noll kronor av dessa böter kom Sverige tillgodo på något sätt, och Telias misstänkta chefer friades enligt svensk lag. Det är därför mycket välkommet att det nya lagförslaget tar bort kravet på dubbel straffbarhet, och ger svenska domstolar ett utökat ansvar att döma över utländska brott.

Om allt går som utredarna vill, kan lagen öka risken för upptäckt och lagföring och möjligheten att föra talan mot företagsbot öka.

Samtidigt är förväntningarna på lagförslagen oklodsamt låga. De förändringar som utredarna tagit fram i den straffrättsliga regleringen av korruption kan, för att citera rapporten, ”i någon mån” antas bidra till, att färre brott begås och till att stärka förtroendet för den offentliga verksamheten.

Korruptionen kan inte lagföras bort. Det kommer att kräva mer kompetens och resurser i flertalet rättsvårdande myndigheter, och framförallt att klyftan sluts mellan alarmism och agerande. Vi behöver göra två förflyttning-



FOTO: GETTY IMAGES

Korruption – lika svenskt som krusbär?

ar i hur vi tar oss an korruption i Sverige. Först förstå dess kopplingar till bedrägerier, arbetslivskriminalitet, penningtvätt, förskingring, utpressning och andra brott. Därefter flytta siktet från policydokument till aktivt förebyggande kontrollverksamheter.

I *Nationernas välstånd* (1776) myntade nationalekonomens fader Adam Smith begreppet ”den osynliga handen”. Det är en metafor för de osynliga, marknadsbaserade krafter som leder till att individer, genom sitt eget egenintresse, gynnar samhället oavsiktligt.

Det finns en annan osynlig hand. Den ekonomiska och organiserade brottslighetens, som öppnar dörrar, tystar ner och döljer spår. Det är den handen som sträcker sina fingrar in i alla sektorer där det finns pengar och skyddsvärda intressen.

Om utvecklingen fortsätter som nu kommer legal och illegal verksamhet att integreras allt mer och beroendena till korrupta verksamhetsutövare öka. Det heter ju att man inte ska bita den hand som föder en. Frågan är också vems hand du äter ifrån. ■

Louise Brown är antikorrupsionsexpert i Financial Crime Prevention-gruppen på konsultbolaget Advisense.





Sakine Madon
föddes i
Turkiet 1980
och kom till
Sverige som
femåring.

”YTTRANDEFRIHET SKA GÄLLA LIKA FÖR ALLA”

Konspirationsteoretiker, koranbrännare,
nazister och islamister – **Sakine Madon**
försvarar allas rätt att sjunga ut.

AV NINA SOLOMIN FOTO JEZZICA SUNMO

Dagen innan författaren och debattören Sakine Madon och jag träffas har mordet på den amerikanske konservative influencern Charlie Kirk ägt rum, på ett universitet i Utah. I skrivande stund pekar det mesta på att den misstänkte 22-årige gärningsmannen Tyler Robinson hade ett politiskt motiv – uppvuxen i en kristen, republikansk familj hade han under de senaste åren radikaliserats vänsterut.

Charlie Kirk, som blev 31 år, var en förgrundsfigur inom den amerikanska kristna högern, med miljontals följare på olika medieplattformar.

Han ansåg bland annat att abort är mord, att det är fel med samkönade äktenskap, samt att det finns två kön – för att bara nämna några av hans i dagens polariserade USA mycket kontroversiella ställningstaganden. Kirk blev berömd inte minst för sina besök till universitet över hela landet, där han föreläste och även tog debatten öga mot öga med alla som ville komma fram till mikrofonen.

Det finns ett stort antal filmsnuttar upplagda på sociala medier i vilka Kirk diskuterar med studenter. Han framstår där som mycket rapp i munnen och snabb i huvudet. Ibland är tonen varm och skämtsam ton trots det ideologiska

”Jag tycker också att det ska vara lagligt att förneka Förintelsen.”



Till kättarens försvar är Madons andra bok om yttrandefrihet.

avståndet mellan honom och motdebattören – andra gånger snarast oförsämrat då han med illa dold tillfredsställelse mosar sin antagonist. Detta lätta intellektuella underhållningsvåld älskades av Kirks följare och hatades förstås i lika hög grad av hans politiska fiender.

Kirk var kort sagt ett utmärkt exempel på det slags person vars rätt att uttrycka sig debattören och författaren Sakine Madon försvarar: en man demoniserad av många för sina åsikter, stridbar, omstridd – och heller ingen frände till Madon själv ideologiskt.

– Om motivet är politiskt är det jätteobehagligt, säger hon när vi kommer in på mordet. Att döda någon är ju själva antitesen till tolerans och till att ha ett demokratiskt sinnelag och att med hjälp av dialog och argument nå varandra.

Just rätten att uttrycka sig fritt är temat för Sakine Madons nya bok *Till kättarens försvar*, som kommit ut nyligen. I den fortsätter hon sin granskning av yttrandefriheten i Sverige – och vad som hotar den – ett ämne hon även behandlade i sin första bok *Inget är heligt* som kom för tre år sedan.

Vilken effekt tror du att mordet på Kirk får på demokratin och den fria debatten i USA?

– Risker finns att människor som verkat i samma sfär drar sig undan och utövar självcensur. Jag tänker på koranbrännaren Salwan Momika som sköts till döds i januari. Sådana mord kan säkerligen ha en avskräckande effekt på andra. När jag arbetade med den här boken sökte jag Momikas parhäst Salwan Najem som deltog i koranbränningarna, men han är helt omöjlig att få tag i sedan mordet. I en intervju efter mordet i vintras sade han att han var livrädd.

Sakine Madon har själv genom åren framstått som en orädd och kaxig debattör. När folk runtomkring henne däremot fick höra att hon skulle skriva om rätten att häda tyckte en del bekanta att ämnet var obehagligt. Riskabelt.

Hon förmanades att vara försiktig. Själv har hon noterat en tendens i den offentliga debatten:

– Det intressanta med dem som blir utsatta för våld för sina åsikters skull är att människor ofta försöker rationalisera vad som hänt. ”Han hade ju så extrema åsikter, det var inte så konstigt att han blev skjuten”, ungefär. Man skuldbelägger offret och flyttar fokus från förövarna. Ta Lars Vilks. Jag träffade honom innan han dog i bilolyckan 2021. Han var så otroligt ensam. Tänk om det funnits fler som stöttade honom medan han levde. Om bara en handfull av alla dem som efter hans död tyckte att han varit så viktig och skrev gripande minnesord hade stått upp för honom när han levde...

Sakine Madon tar i sin nya bok upp exempel på skribenter som hyllade konstnären Lars Vilks och betonade hans betydelse efter hans död – men som tidigare hade kritiserat honom för att hetsa mot muslimer. Man blir påmind om hur vanlig den uppfattningen var på kultur- och ledarsidor för bara tio år sedan, nämligen att Vilks missbrukade yttrandefriheten för otrevliga syften. En tystnad omgav honom under många år i kulturvärlden. Han var ute i kylan, isolerad.

I *Till kättarens försvar* går Madon till läggen och bjuder på en hel del mer eller mindre komprometterande citat – men hennes främsta poäng är att reflexen för yttrandefrihet är för svag hos personer i samhället som utifrån sina positioner snarare borde vara dess främsta väktare.

–Vi har tyvärr gått bakåt, säger hon. Och vi fortsätter att backa, när det gäller yttrandefriheten.

Vad ser du för orsaker till den utvecklingen?

– Det handlar delvis om en blandning av rädsla för islamistiskt våld och för bojkottkrav från muslimska länder. Men det beror också till stor del på identitetspolitikens uppsving i väst och dess föreställning om över- och underordnade grupper. Enligt det postkoloniala synsättet är muslimer förtryckta och kritik av islam är rasism. Samma intellektuella som tycker att det är en självklarhet att få behandla kristendomen i konst, med utställningar som fotografen Elisabeth Ohlsons *Ecce Homo* exempelvis, tolkar in något annat när det handlar om islam. För då handlar det i deras ögon om kränkning av en utsatt grupp.

I boken refereras generalsekreteraren för Sveriges kristna råd, som sommaren 2023 säger till TT att koranbränning borde bli ett hatbrott, men som inte tycker att detsamma ska gälla bibeln, eftersom det inte vore lika laddat att sätta eld på en sådan.

– Men yttrandefriheten kan inte vara avhängig vem som säger något, konstaterar Madon.

Hon anser att vi i praktiken har fått ett förbud mot hädelse – trots att lagen om brott mot trosfrid, som den hette, är avskaffad sedan 1970. Bland annat beror detta enligt Sakine Madon på domen mot Rasmus Paludan. Han fick fyra månaders fängelse för att ha eldat en koran inlindad i bacon och för att ha uttryckt ”missaktning” mot muslimer.

– Tingrätten omtolkade hans uttalanden om islam som uttalanden om muslimer. Han dömdes för hets mot folkgrupp men vi har i praktiken med denna dom ett förbud mot hädelse mot islam.

Madon är kritisk till lagen om hets mot folkgrupp (HMF). Och det är just tillägget i lagen om ”missaktning” som gjordes på 1970-talet som hon ser som mest problematiskt.

– Vem bestämmer vad missaktning innebär? När sexuell läggning började omfattas av lagen om hets mot folkgrupp 2003 så anmäldes Bibeln för formuleringar i Gamla testamentet. Det får absurda konsekvenser. Nej, bäst vore att stryka den lagen rakt av.

Samtidigt finns det dem som tycker att HMF snarare är för tandlös. När aktivister hängde dockor föreställande judar i Umeå polisanmäldes det men bedömdes inte vara hets mot folkgrupp. I samband med Palestinademonstrationerna skanderas slagord som ”inga sionister på våra gator” eller ”from the river to the sea” (syftar på att Palestina ska ersätta Israel).

Under hösten har också en debatt blossat upp om att demonstranter förföljt och ropat okvädningssord åt ministern för civilt försvar, Carl-Oskar Bohlin.

– De som följde efter ministern kanske gör sig skyldiga till ofredande. Men vad gäller otrevliga ramsor som skanderas... jag gillar dem inte, men tycker att de ska vara lagliga. Jag tycker också att det ska vara lagligt att förneka Förintelsen. Vi måste träna på att bemöta galenskap och konspirationsteorier, ta jobbiga diskussioner istället för att förmedla till ungdomar att de inte får tycka på ett visst sätt, för att staten har förbjudit det.

Däremot tycker hon att tydligare gränser hade kunnat sättas vad gäller tåltlägren vid flera svenska universitet de senaste två åren.

– Det är ingen mänsklig rättighet att ockupera offentliga platser eller institutioner. Där ska man vara snabb med att sätta gränser. Samma sak om demonstranter blockerar riksdagsingången eller närgånget skriker på ledamöter utanför deras arbetsplats.

– Men lösningen, fortsätter hon, är inte att



Koranbrännaren Salwan Momika sköts till döds den 29 januari i år.

nagga demonstrationsrätten eller yttrandefriheten i kanten.

Sedan berättar hon om sina föräldrar. De kom som flyktingar från Turkiet, där de hade varit fackligt aktiva.

– När de gick i förstamajtåget för första gången i Sverige blev de chockade av att polisen var där för att vakta dem istället för att misshandla dem, eller dra iväg demonstranter i bilar med mörka fönster. Det är vad som är så fantastiskt med Sverige. Att se sådant man inte gillar är nyttigt.

Trots att Sakine Madon växte upp i ett klart vänsterorienterat hem blev hon övertygad liberal.

– Jag har alltid varit lite konträr. Blev vegan som ung och dessutom liberal trots att alla mina vänner var vänster.

Finns det gränser för yttrandefriheten, tycker du?

– När det handlar om hotfulla budskap så är det problematiskt, men det kan man komma åt på andra sätt. USA har en lagstiftning mot hotfulla uttryck och uppvigling men ingen lag om hets mot folkgrupp. Det är rakare, och vi skulle slippa diskussionerna om huruvida man kan bränna koraner.

Det sätt på vilket lagen om hets mot folkgrupp har tillämpats retar henne.

– Det finns inga fall av hets mot svenskar, eftersom de är i majoritet. Men vi ska vara lika inför lagen, inte ha en lag som bara är till för att skydda minoriteter. På liknande sätt måste man få bränna koraner om man får bränna biblar. Det är inte bra med dubbla måttstockar. ■

Nina Solomin är chefredaktör i Axess.



HÅLL SVERIGE RENT®



Nedskräpning är ett stort miljöproblem.
Skräpet skadar djur och natur, förstör haven, gör städer
otrygga och kostar samhället mycket pengar – helt i onödan.
Ta ställning och gå med i Sveriges största rörelse mot skräp!

Vill du hjälpa till?

Engagera dig på hsr.se eller swisha 900 28 17.

Tack!



9002817

Håll Sverige Rent



90
KONTO

**SVENSK
INSAMLINGS
KONTROLL**

SAMHÄLLE

Kläderna gör talmannen



FREDRIK JOHANSSON
är konsult och skribent.

**"På en våg
av virusdöda
sälar seglade
Miljöpartiet
in i riks-
dagen. Klädda
som syo-
konsulenter
på camping-
semester."**

Jag har fått för mig att den engelske sångaren Bryan Ferry ska ha sagt: "They dress down because they can. We dress up because we must." Jag har dock aldrig lyckats hitta var och när han har sagt det. Så det är antagligen inte sant. Men det finns ingen anledning att ändra en bra story bara för att man kollat den. Den välklädda Ferry kom från påvra förhållanden och hans pappa skötte hästar för kolgruveindustrin. Citatet är ett uttryck för klass. I flera avseenden.

Riksdagens talman har a propos detta beslutat att våra folkvalda skall kunna uppträda i kammaren i jeans. Eller rättare sagt, den uppdaterade klädkoden i plenisalen är "udda kavaj eller mer formell".

Hur udda kavaj ska tolkas är i sin tur föremål för en särskild "förklaring". Förklaringen är inte del av riksdagens ordningsregler, utan en "utarbetad hjälp till ledamöterna att tolka innebörden av klädkoden". Möjligen är man orolig för att någon Sverigedemokrat annars skulle uppfatta "udda kavaj" som en inbjudan till hyllning av bilhandlarskrået.

På fyra meningar använder talmannen ordet "prydlig(a)" fyra gånger. Upprepning är som bekant såväl kunskapens som det allmänna hyfsets mödrar.

Kavajer, byxor och eventuell "överdel" för kvinnor ska alla vara just prydliga. Vad riksdagsledningen önskar – men nog inte riktigt vågar säga – är att ledamöterna inte ska klä sig som universitetslärare eller yrkesfiskare.

Vad jeansen beträffar förklaras det som ett uttalat unisexplagg: "För både kvinnor och män gäller att prydliga jeans kan bäras." "Kan" implikerar dock inte nödvändigtvis "bör" och vi äger ju alla fortfarande rösträtten.

På ett viktigt område tycks klädkoden vara uppstramad. Vilket i den allmänna upphetsningen kring jeans verkar ha gått debatten förbi. En nästan fyrtioårig olycklig parlamentarisk relation till kofter kan ha gått i graven. Möjligen genom talmannens list och bristande uppmärksamhet från traditionslösa miljöpartistiska förhandlare.

För vi minns ju hösten 1988. På en våg av virusdöda sälur seglade Miljöpartiet in i riksdagen. Klädda som syokonsulenter på campingsemester.

Klädsel blev omedelbart en fråga, inte minst

bland journalister (en grupp inte främst känd för sin överdrivna prydighet). I samband med att dåvarande talman Ingemund Bengtsson hälsade de nya ledamöterna välkomna fick han frågan av *Svenska Dagbladet* om han nu skulle tvingas släppa på kravet på kavaj och slips. Det trodde han inte:

"Jag har under mina 37 år i riksdagen mött många nya som menat att radikalism även måste synas utanpå. Men det går snart över. Även de mest radikala blir snart grå men trägna vingårdsarbetare."

Det framgår inte om just detta uttalade var särskilt eldfängt bland de nya gröna parlamentarikerna. Bengtsson skulle dessutom i samband med den nya riksdagen överlämna talmansklubban till sin partikamrat Thage G Peterson. Möjligen uppstod här en bräsch i muren av Kappahlkostymer.

Birger Schlaug bestämde sig för att utmana talmännen, kavajerna, slipsarna och – får man nog ändå säga – den mer konventionella smaken. Han lyckade övertala talmanskonferensen att en "snygg kofta" skulle vara tillåten i kammaren, om den bara hade slag. På sin blogg beskriver Birger Schlaug triumfen, men också den kofta i vilken han slipslös och med uppkavlade armar (!!!) går till frejdig attack mot regeringen i sin första partiledardebatt hösten 1988.

"Koftan [...] är stickad av svärmor och godkändes efter det att talmännen kommit fram till att det ju faktiskt var slag på den, precis som på en kavaj. Jag hade påpekat att det möjligen kunde anses något märkligt om riksdagens högsta ledning hade synpunkter på det material som klädesplaggen var tillverkade av. Jag hade också upplyst dem om att ull var mer miljövänligt än bomull."

Ingen omedelbar skugga över Birger Schlaugs svärmor. Men tolkningen av riksdagens nu gällande klädkod är att hennes kofta rimligen inte hade klarat en motsvarande besiktning idag.

Oaktat slag. Demokratin förblir ett givande och ett tagande.

Det påstås för övrigt att Per Albin Hansson vid ett tillfälle ska ha träffat Gustaf V iklädd just kofta. Ja, inte istället för kavaj, utan istället för väst. Då hade kungen uppmuntrande sagt: "Ah, en sådan där har jag också. Hemma." ■

Trångt i den sista vilan

Snart strömmar anhöriga till kyrkogårdarna för att tända ett ljus under allhelgonahelgen. Men det larvas om brist på utrymme för alla som vill ha en egen gravsten.

AV ERIK ANDERSSON



Den första veckan fick jag sällskap av en rutinerad kollega som skulle lära mig allt om gravstensmonterings ädla konst. Jag hade börjat jobba åt ett stenhuggeri och bespetsade mig på att kуска land och rike runt med lastbilsflaket fullt av gravstenar. För mitt inre såg jag en fridfull odysse genom ett somrigt Sverige, en resa fylld av vackra kyrkor, lummiga begravningsplatser och djupa, andliga samtal med talträngda kyrkvaktmästare.

Men under upplärningen blev jag varse att min nya sysselsättning ingalunda var någon sinekur: tunga gravstenar, konstant tidspress och massor av grävande, kånkande och borrhande för att få stenarna på plats. En dag under den där första veckan, när jag grävde i kyrkogårdsjorden och svetten pärlade i pannan, fick jag plötsligt syn på några märkliga stenar. Entusiastiskt visade jag dem för min kollega.

”Det där är inte stenar”, sa min mer upplyste arbetskamrat. ”Det är människoben. Man stöter på det ibland.”

I Sverige råder evig gravfrid – det är lagstadgat. Den som ”obehörigen öppnar en grav” eller ”obehörigen flyttar, skadar eller skymfligen behandlar ett lik eller en avliden persons aska” har gjort sig skyldig till gravfridsbrott och kan dömas till fängelse i upp till två år, grovt gravfridsbrott ger upp till fyra års fängelse. Strafflängden visar att samhället ser allvarligt på det här – inget ska få störa den sista vilan, gravfriden är evig. Det får mig att tänka på benresterna som låg i min hand, de var troligtvis hundratals år gamla. Men evigheten varar som bekant längre än så.

Den eviga gravfriden ska respekteras men man måste också se till att plats finns för nya gravar. I Sverige dör runt 90 000 personer årligen som alla har rätt att begravas i en egen, enskild grav. På många kyrkogårdar börjar det bli trångt.

Hårdraget är gravrätten och den eviga gravfriden oförenliga i praktiken, såvida man inte utvidgar begravningsplatsernas yta med 90 000 nya platser varje år, vilket är helt orimligt.

Kyrkogårdarna tvingas därför ta till andra lösningar och en självklar åtgärd är att återanvända gamla gravar. Men det rimmar illa med samhällets annars så stränga syn på gravfriden.

Denna problematik utreds just nu i ett forskningsprojekt på Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) som leds av Helena Nordh och Cristina Prytz. *”Härifrån till evigheten – en studie om hur evig gravfrid tolkas i praktiken”* ska bidra till ”nationella riktlinjer för återanvändande av gravplatser” samt ”initiera en politisk debatt om evig gravfrid i förhållande till framtidens behov av mer gravplatsmark”. Ambitionen är att skapa samsyn i hur gravfridslagen ska tolkas. Forskarna menar att det just nu ”råder lite olika praktik runt hur återupplåtande av gravar på begravningsplatser går till”.

Gravrätten är, till skillnad från gravfriden, inte evig. Man har rätt till enskild gravplats kostnadsfritt i 25 år, därefter behöver man vanligtvis betala för att förlänga gravrätten. Görs inte det kan graven återupplåtas. Med andra ord, någon annan kan begravas där. Frågan om gravfrid löser man genom att lägga kistorna på olika djup i graven. Kistdjupet i nyare gravar är noggrant registrerat, men äldre gravar är sämre dokumenterade och det händer att man stöter på överraskningar i jorden. Jag ringer upp Helena Nordh för att ställa en gnagande fråga:

”Vad händer om man skulle råka gräva fram benrester?”

”Vanligtvis slutar man gräva och lägger tillbaka benen där de påträffades.”

Utöver att transportera nytillverkade gravstenar, hämtade jag även stenar på kyrkogården, de skulle till stenhuggeriet för att tilläggsgraveras. Det finns nämligen fall där det är helt okomplicerat att lägga flera avlidna i samma grav. Att den först gravsattes får sällskap av make, maka, barn eller någon annan närstående i en gemensam familjegrav är i Sverige helt accepterat. Och då ska ett nytt namn graveras in på gravstenen, det var sådana stenar jag hämtade.

Vilka som ska ligga i familjegraven är ofta bestämt sedan länge, en tom yta på gravstenen visar att ytterligare namn ska adderas när tiden är kommen. Men att bestämma gravskick – hur man ska begravas – kan orsaka en hel del



Almhöjden på Skogskyrkogården i Stockholm.

huvudbry. Man måste fatta beslut om begängelseformen, det vill säga om man vill bli jordbegravd eller kremerad. Vilken kyrkogård ska man begravas på? Ska man ligga i enskild grav, minneslund eller ska askan kanske spridas i naturen? Varför inte kolumbarium? Typ av kista och gravvård ska också bestämmas – premium eller budget? Lägg därtill alla frågor som rör begravningsceremonin: kyrklig eller borgerlig begravning? Beslut om musik, öppen eller stängd kista, minnesstund, *und so weiter*. Tro fan att man inte vill dö.

Det är i första hand den avlidnes vilja – nedskriven eller muntligt kommunicerad – som gäller, i synnerhet när de rör frågor om gravskick. Begravningslagen fastslår att ”när någon har avlidit, bör hans önskan om kremering och om gravsättningen såvitt möjligt följas”. Man kan givetvis överlåta dessa beslut till anhöriga, men även det är i så fall en fråga man behöver ta ställning till. Det finns alltså en del att fundera på innan man lämnar in.

För den som har fingret i luften finns i alla

Om man vill gräva ner sig i makabra siffror är den årliga kremationsstatistiken från Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF) oumbärlig läsning.

fall tenderar att följa och en av de absolut tydligaste rör kremering: allt fler blir aska. Om man vill gräva ner sig i makabra siffror är den årliga kremationsstatistiken från Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF) oumbärlig läsning. I senaste rapporten ges lugnande besked till alla som oroar sig över dippen för ett par år sedan: ”2024 ser vi en fortsatt ökande kremationsfrekvens i Sverige. Det upprätthåller därmed ökningen från 2023, efter nedgången under 2022.”

Forts. →

Om barnen inte längre
bor på orten där
föräldrarna begravts,
vem ska då ta ansvar
för gravskötseln?

SKKF bildades i slutet av 1800-talet – man gick de första åren under det kända namnet Svenska Likbrännarföreningen – och syftet var kort och gott att verka för införandet av kremation i Sverige.

Man kan konstatera att lobbyismen gav önskad effekt. Landets första krematorium slog upp ugnsluckorna 1887 och var beläget vid Norra begravningsplatsen i Stockholm, tre år senare fick även Göteborg en inrättning för kremering, eller eldbegängelse som det kallades då. Därefter dröjde det förvisso ända till 1920-talet innan några fler krematorier öppnade – men då tog det å andra sidan ordentlig fart.

Mellan 1922 och 1939 etablerades 20 nya krematorier, från Luleå i norr till Trelleborg i söder, och sedan dess har kremationsfrekvensen stigit stadigt. I början av 1940-talet kremerades 7,4 procent av alla avlidna svenskar, idag har Sverige 58 krematorier och kremationsfrekvensen ligger på drygt 86 procent. Inalles kremerades 3 552 578 avlidna svenskar mellan 1887 och 2024. Goda nyheter för alla som oroas över platsbristen på svenska begravningsplatser.

När jag kom till stenhuggeriet på måndagsmorgnarna var lastbilen redan lastad och flaket fullt av gravstenar som skulle till kyrkogårdar över hela Syd- och Mellansverige.

Gravstenarna var i alla möjliga storlekar och former: liggande och stående, råhuggna och polerade, någon i röd granit och någon i marmor, en skulle monteras med pelare och kapitäl, en annan med blomlist, vissa var enorma och andra små – utformningen var upp till beställaren. Men alla val har ett pris, och det kan bli dyrt i slutändan.

För dem som kremeras finns billigare alternativ. Det har blivit allt vanligare att begrava askan i den anonyma minneslunden, där betalar man varken för gravvård eller gravskötsel. Även de nyare – mer personliga – gravskicken askgravlund och askgravplats har ökat i popularitet, alternativ som inte är kostnadsfria men där kyrkogårdsförvaltningen står för skötseln.

Möjligtvis beror den ökade populariteten för skötselalternativ på en ovilja att ligga de efterlevande till last. Kanske är det även en konsekvens av att vi inte längre är lika bundna till



FOTO: JOHNER

Något som aktualiserats av pandemin och Rysslands invasion av Ukraina är att det ska finnas beredskapsplatser.

vår uppväxtplats? Om barnen inte längre bor på orten där föräldrarna begravts, vem ska då ta ansvar för gravskötseln?

Sett till platsbristen är även detta goda nyheter, gemensamma gravsättningsplatser tar betydligt mindre utrymme i anspråk än enskilda gravplatser.

Men trots att allt fler väljer gravskick som tar lite utrymme, fortsätter larmen om platsbrist. Folkökningen är en förklaring till detta, urbanisering en annan – det är främst ett storstadsproblem. När inflyttningen till städerna ökar, krävs också fler gravplatser i dessa områden.

Ytterligare en förklaring är att invandringen fört med sig andra begravningstraditioner. Varken islam eller judendom tillåter kremering och inte heller inom de ortodoxa och österländska kyrkorna är kremering vanligt. Det gör att behovet av kistgravplatser ökar. Man kan även behöva skapa särskilda avgränsade begravningsplatser, då exempelvis muslimer oftast vill begravas åtskilda från avlidna av annan tro. Muslimer är också i allmänhet emot att fler än en kropp vilar i graven, något som väcker ytterligare frågor kring återanvändning av gravar.

Dessutom måste man väga in något som aktualiserats av pandemin och Rysslands invasion av Ukraina, nämligen att det ska finnas beredskapsplatser. Rekommendationen från Svenska kyrkan och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) är att varje förvaltningsområde ska ha kapacitet att jordbegrava 5 procent av alla bosatta i området.

I presentationen av SLU:s forskningsprojekt om evig gravfrid hänvisas till behovsanalyser av begravningshuvudmännen i storstadsregionerna, som "visar att det inom några år kommer att bli brist på gravplatser, speciellt kistgravplatser".

Men omfattande åtgärder vidtas också för att komma till rätta med detta. I Göteborg har man nått långt i planeringen av en ny storkyrkogård på Hisingen, förhoppningen är att den ska kunna tas i bruk 2035. Och så var det där med återanvändningen.

Den eviga gravfriden är inte huggen i sten, om särskilda skäl föreligger kan överträdelser tillåtas. Särskilda skäl kan vara att misstag skett vid den ursprungliga gravsättningen, att makar ska sammanföras eller att askan från en flykting ska flyttas till dennes hemland. Särskilda skäl kan även vara kommersiella intressen, en fråga som är högaktuell då Kirunas minneslund och kolumbarium – totalt 5 000 gravsatta – måste flyttas på grund av LKAB:s expansion.

Särskilda skäl kanske även kan vara platsbrist.

SLU:s forskningsprojekt – som bland annat bygger på intervjuer med begravningshuvudmän och myndigheter – har kommit en bit på väg och det intryck Helena Nordh fått hittills är att larmen till viss del är överdrivna. Det råder absolut platsbrist på vissa ställen, men problemet är mindre än vad de trodde när projektet inleddes. På många håll handlar det främst om en brist på muslimska kistgravplatser.

Vi får se vad slutsatserna blir, när forskningen läggs fram nästa år.

Min egen karriär som gravstensmontör varade inte någon evighet. Efter ett flertal nya potentiella gravfridsbrott och ett elakt diskbräck – till följd av tunga lyft och massor av grävande – tog jag det säkra för det osäkra och lämnade branschen.

Om jag har några planer för framtiden? Jodå, kremering och minneslund. ■

Erik Andersson är journalist och kommunikatör.

HJÄLP MÄNNISKOR I NÖD

Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se



MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

LIVET

Marknadsekonomi på köksgolvet



CECILIA NIKPAY
är ekonom och journalist
i *Affärsvärlden*.

”Investeraren kräver högre förväntad avkastning av en tech-entreprenör i munkjacka, än av en Wallenberg-slips.”

”Om jag får din rosa, så får du min gula. Plus en vit”, suckar min åttaåriga dotter och tittar trånande på en liten plastfigur i kompisens hand.

De sitter på golvet i vårt kök, där grannskapets barn hållt ut sina kollektioner av små tingestar, kallade ”gogos”, som de byter med varandra. Precis som vi gjorde med kulor en gång i tiden. En dank mot tre av sten.

Marknadspriset på gogos etableras snabbt. De i lila metallic är mest värda. Gröna minst. Men enkel byteshandel är bara början på leken.

Under den korta tid det tar mig att laga spaghetti och köttfärssås, hinner ungarna utveckla en sofistikerad börs nere på mattan. Likt målrobotar söker de sig fram till priser på osäkerhet och risk för att få vad de vill ha.

”Jag tar den lila nu så får du två silver imorgon när jag köpt mer.” Kompisen är misstänksam: ”Inte säkert det finns fler i kiosken ju. Och du kanske köper godis för allt.” Köparen desperat: ”Jamen. Om du får låna...tre blå?”

Ränta, optioner och syndikat uppstår spontant. ”Byt med Hanna så lägger jag och Klara ihop och byter med dig sen. Snälla!”

Smiths osynliga hand blir kött och blod i mitt eget kök och jag bränner löken. Marknadsekonomi är inte bara effektiv, utan obetvinglig. Inte en fråga om systemval, utan om hur man bäst kanalisera en naturkraft.

I sin vuxna tappning översätts marknaden i siffror. Priser, tidsintervall, mått på volatilitet och avkastning. Utöver tillgång och efterfrågan är det viktigast att hålla koll på den risk motparten upplever, precis som barnen snabbt klurade ut.

Utöver en riskfri ränta, som motsvarar inflationen, är det fritt fram att väga, mäta och förhandla. Tills man kommit överens om vad som utgör en risk, och hur den part som bär den ska kompenseras. Antingen i form av en säker premie på räntan. Eller som en chans till (ännu) högre avkastning längre fram. Banken vill ha mer av den som verkar litet svajig. Investeraren kräver högre avkastning av en techentreprenör i munkjacka, än av en Wallenbergslips.

Där om inte förr blir det uppenbart att det som ser sifferdrivet ut, är ett enda stort köpslående med känslor. Där grundantagandet är att

livet är bättre om det är tryggt och förutsägbart. Osäkerhet är obehaglig, och obehagliga känslor vill man undvika – eller få betalt för att stå ut med. En fågel i handen, skulle kunna stå över ingången till Nasdaq.

Vår fallenhet för marknadsdynamik gör att vi gärna tar till samma mönster när inga pengar är inblandade. Implicit hanterar vi även relationer i termer av valutor, nivåer av riskaptit och olika emotionella förmögenhetsportföljer.

I arvssituationer växlas materiella värden ofta till kärleksvaluta. ”Det kan se ut som hälften för dig, men pappa gav dig mer uppmärksamhet i 57 år. Vad är marknadspriset för det, brorsan?” Säger det undermedvetna, och den osynliga handen knyts till en näve.

Men den vanligaste valutan är nog den sociala dollarn, liksom den amerikanska, accepterad av de flesta. Alla vet att social konkurs och uteslutning ur gruppen är lika riskfylld som att bo på gatan i New York. Den förväntade avkastningen känns sällan tillräckligt hög för att ens riskera en mindre social slant, och vi håller oss på mattan. Den som ändå gör sig obekväma har ofta redan växlat till moraliska mynt, som bara vissa grupper godtar.

Andra obalanser påverkar också marknaden. Ett frieri, eller vännens förslag om att hoppa fallskärm, upplevs som hög risk av den ene, men inte av den andre. Även med det utgångsläget måste parterna på känslornas börs mötas för att det ska bli affär.

Totalt handelsstopp kan det bli när risknivån är svårbedömd och växelkursen volatil. Ska jag låta tonåringen åka på resan? Risken att något händer står mot risken för vad som händer om hon inte får åka. Vad är självständighet värd?

Finansmetaforen uppenbarar verkligen inte all relationsdynamik, men kan öppna en dörr. Att se vilka risker och priser man själv och andra egentligen handlar med, skapar mer empati och tydlighet än man kan tro.

Det är inte cyniskt att fråga vilken risk någon känner djupt i magen, och vilken valuta de skulle önska sig att bli kompenserade i. Kanske kostar det ingenting alls att göra varandra mycket nöjda med affären. ■

Börja veckan med **Axess nyhetsbrev**



Scanna QR-koden för att skriva upp dig på vårt nyhetsbrev



Eller gå till axess.se/nyhetsbrev

KULTUR

TRADITION / CIVILISATION / KULTURRÅDET



FOTO: GETTY IMAGES

Cicero för-dömer Catilina,
av Cesare
Maccari (1889).

TRADITION

- ☛ Sten Wistrand om Hjalmar Bergmans kluvenhet

CIVILISATION

- ☛ Niclas Franzén om fångar under 1800-talet
- ☛ Björn Linnell om *Farliga förbindelser*
- ☛ Karin W Tikkanen om Cicero och *Brutus*
- ☛ Lars Lönnroth om nya rön om gamla Kungahälla

KULTURRÅDET

- ☛ Bengt Ohlsson ser på skräckfilm

KONSTPAUS

- ☛ Hanna Hirsch Pauli, *Ungherren* (1887)



Hjalmar Bergman (1883–1931) var en pionjär inom radiomediet. Här syns han med en radio på Dalarö.

LITTERATURHISTORIA

Hjalmar Bergmans kluvenhet

I år är det 100 år sedan Sveriges Radio började sända. Hjalmar Bergman var en pionjär i att skriva för det nya mediet men ogillade andra inslag i moderniteten. Av **Sten Wistrand**.

Våren 1930 drabbades Hjalmar Bergman av ett oväntat nederlag. För första gången blev han refuserad, och det i ett minst sagt prestigefyllt sammanhang. I juni året dessförinnan hade han kontaktats av Gregor Paulsson och Gunnar Asplund som satt i ledningen för den kommande stora Stockholmsutställningen, den som med Per G. Råbergs ord i *Funktionalistiskt genombrott* (1972) skulle bli den "svenska funktionalismens utan jämförelse viktigaste propagandamanifestation". Här skulle Sverige presenteras som ett modernt, urbant och socialt nytänkande land.

Nu önskade man sig ett festspel till invigningen den 16 maj 1930. Per I. Gedin hävdar i *När Sverige blev modernt* (2018) att Bergman trots avtal aldrig levererade någon text. I själva verket mottog kommittén ett manus redan efter någon månad. Sedan var det tyst. Runt årsskiftet 1930 grälade Bergman med utställningens styrelse, men den 23 februari tycks han full av tillförsikt och meddelar *Svenska Dagbladet* att hans spel bygger på en "symbolisk kontrastverkan mellan gammal och ny tid" och ska utmynna i "en apoteos till den svenska flaggan". Den imponerade reportern konstaterar att det utan tvivel blir "ett av det originellaste och intressantaste friluftsskådespel som någonsin förekommit i den här staden".

Och visst hade det kunnat bli ett sällsamt spektakel med larmande bilhorn, amerikansk jazz, svensk folkmusik och en ingenjör som anländer i flygplan.

Men av detta blev intet. Den 3 april uttalar sig en harmsen Bergman i *Dagens Nyheter* och hävdar att hans stycke refuserats därför att det "befunnits vara för patriotiskt" för Gregor Paulsson som inte anser att funktionalism och patriotism har med varandra att göra. Det borde inte ha varit en överraskning. Redan sommaren 1929

hade Carl Malmsten kritiserat vad han såg som utställningsledningens ensidigt funktionalistiska propaganda, och något senare anslöt sig Carl Milles, Simon Gate, Märta Måås-Fjetterström, Carl Eldh, Estrid Ericson och Akke Kumlien till Malmsten och anklagade arrangörerna för att negligera svenskt konsthantverk.

Genom skribenter som Gustaf Näsström och Gotthard Johansson hade funktionalismen mot slutet av 1920-talet fått ett publikt genomslag och som "funkis" blivit ett kärt ämne för kåsörer och skämttecknare. "Det nya Europa är – man tvekar, innan man uttalar det farliga ordet – funktionalismens", slog Johansson 1929 fast i *Svenska Dagbladet*. Men redan 1926 hade arkitekten Uno Åhrén gillande förklarat att utvecklingen är "hänsynslös" och att det är "lönlöst och onödigt" att försöka fundera ut vem som har rätt och vem som har fel. Allt handlar om att "vara modärn eller icke modärn", och den som väljer att inte vara "med tiden" kommer obevekligt att förpassas "ut ur den". I *Den moderna staden tar form* (2001) noterar Eva Eriksson att förespråkarna såg utvecklingen som just obeveklig. Och det inte bara när det gällde arkitektur. Riktningen kom också att förknippas med hela det svenska modernitetsprojektet och dess tro på social ingenjörskonst.

Allt detta var Bergman djupt främmande. Så varför tackade han ja till att medverka och varför hade Paulsson alls vänt sig till honom?

I sin stora Bergmanbiografi tänker sig Erik Hjalmar Linder att han kan ha lurats av att Svenska slöjdföreningen stod som arrangör. Kanske visste han inte att just Paulsson var dess direktör. Å andra sidan är det uppenbart att han ansträngt sig, låt vara föga framgångsrikt, för att låta gammalt och nytt mötas i den anda som Sten Selander uttryckte i sin öppningskantat till utställningen: "Så kan det förgångnas flöjtspel försonas / med motordån och maskinernas gny." Vad kommittén beträffar kan den mycket väl ha

Forts. →



Författaren med sin katt.

uppfattat Bergman, med hans djupa engagemang i en ny konststart som filmen, som en man i tiden.

Linder har, med all rätt, talat om festspelet som "ett tomt spektakel". Att refuseringen motiverades ideologiskt kan faktiskt ha varit ett sätt, för båda parter, att slippa ta upp frågan om dess konstnärliga kvalitet. Faktum är att Sigfrid Siwertz i *Det stora bygget*, som kom att framföras istället, är minst lika tveksam till modernitetens nya sköna värld. Teatervetaren Ingvar Holm har rent av beskrivit den pjäsen som ett "kontraband insmuglat på själva utställningsområdet". De-baclet vittnar ändå om att Bergman hade kommit på kant med samhällsutvecklingen. Men han fick en snabb hämnd på Paulsson – paradoxalt nog tack vare något så modernt som radion.

För hundra år sedan, den 1 januari 1925, inledde Radiotjänst sina sändningar med en högmässa påannonserad av Sven Jerring. Snart gavs utrymme åt nymodigheten radioteater. Redan 1927 deltog Bergman i en pristävlan om bästa hörspele men sedan svalnade intresset, trots hans dragning till nya kommunikationsformer. Det som lockat honom till stumfilmen var dess koncentration på det kroppsliga uttrycket, och där stod sig ju radion slätt.

För radioteatern basade Per Lindberg. Han var inte bara en välkänd regissör utan tursamt nog även Bergmans sväger. I *Bakom masker* (1949) berättar han hur han fick Bergman att ändra uppfattning genom att framt fråga honom hur många läsare hans böcker hade och hur många licensinnehavare det fanns – för att därefter klippa till med: "Tänk på det och skriv sen." Det tog skruv, och Bergmans radioversioner av *Hans nåds testamente* och *Markurells i Wadköping* blev stora framgångar. Och 1930 var det Per Lindberg

som, svågrar emellan, såg till att det refuserade festspelet, via etern, kunde nå en masspublik.

Lindberg lanserade också vad han kallade "Veckans Komedier", och här kunde Bergman direkt kommentera företeelser i samtiden. I ett brev till Ellen Key 1915 hade han skrivit att han kanske någon gång skulle våga lämna sitt symbolhus för att på torget tala till sina medmänniskor – en möjlighet som onekligen radion öppnade för.

Redan samma månad som Bergmans festspele blev refuserat kunde lyssnarna ta del av hans familjekomedi *Tankar om funktionalismen*. Tonen är godmodigt ironisk, men det står klart att han inte finner nytta och funktion allena saliggörande. Familjens minsting vet inte vad funktionalism betyder, och pappa, som är "konstdoktor i vävnader och bonader", är inte till någon hjälp. Men mamma låter som om hon fått privatundervisning av självaste Gregor Paulsson: "Funktionalism är en riktning som trätt i det ändamålsenligas tjänst baserande nya skönhetsvärden på ändamålsenligheten." Och när den äldre sonen, som går på Högskolan – vilket indikerar att han är en praktisk gosse inriktad på framtiden – tar ordet får man intrycket att han nyss hört en föreläsning av Uno Åhrén. Han förklarar att "ingen-ting kan vara riktigt vackert, om det inte på bästa sätt tjänar sitt ändamål" och att, omvänt, allt som på bästa sätt tjänar ett förnuftigt ändamål måste vara vackert. Som exempel nämner han hus "som låter människan leva så mycket som möjligt i sol och frisk luft".

Mamma har inget att invända i sak men påminner om att vår högt stående industri bevisar att vi svenskar alltid haft sinne för det ändamålsenliga och att det under långliga tider funnits otaliga byggnader som "funktionerat tillfredsställande tidens krav". Omisskännligt Bergmanskt tillägger hon: "Och var inte så snara att döma det gamla och åldrande. Det kommer en tid efter vår." Slutligen får komedin plädera för en "andlig funktionalism", vilket tänks innebära "att ur en annan människa – som man tycker om – försöka att ta fram det bästa hos henne och ondgöra sig så lite som möjligt över resten". Den lilla komedin visar att Bergman de facto var väl bekant med funktionalismen och, som det verkar, hade läst artiklar av dess ledande förespråkare.

I sin följande radiokomedi *Gök och muntergök* anknyter han till folklustspelet och ställer den ytliga och förkonstlade herrskapsflickan och högskolestudenten Marianne mot den folkliga och genuina pigan Kerstin. Marianne förkroppsligar och hyllar allt som är modernt och utropar glatt: "Det är toppen, det är funkis!" Som

representant för den nya människan och den "ultramoderna ungdomen" förespråkar hon en "känslans funktionalism", där Amor bedriver sin verksamhet "med psykoanalys, behaviorism, cardiografi, fingeravtryck och kronometer" och där den "moderna flickan sköter sin träff på basen av kortsystem". Efter att ha befriat sig från det förflutna, säger hon, ska ungdomen nu också befria sig från framtiden, eftersom "den inte är vi". Men det är naturligtvis Marianne och inte traditionella Kerstin som drar nitlotten i kärlekens spel. Genom att isolera sig på samtidigt ö har den nya människan hamnat utanför alla mänskliga sammanhang. Bakom den självsäkra fasaden finns bara tomhet och olycka.

Mot skrupelfri amerikansk kommersialism och själlös massproduktion ställer Bergman gammal hederlig affärsmoral och traditionellt hantverk. I festspelet och i radiokomedin *Dans* låter han även "kommersialismens negativa verkningar" (för att citera den statliga svenska kulturpropositionen från 1974) representeras av jazzmusik och modern dans. Och redan 1929 noterar han hur hans älskade Florens drabbas av ett idag så omdiskuterat problem som den moderna turismens sociala konsekvenser för ortsbefolkningen.

Den andra moderna tendensen han ser som hotfull är statens allt större makt över människors liv. Redan 1915 skriver han till Ellen Key: "Barn – fröken Key – är någonting ljuvligt att ta i, att se på, att kyssa, att sätta i knät, att förvåna med underbara sagor, att tala förstånd med – och att bli stukad av. Men barn i en stat, en modern stat, det är ett oting. När staten tar sig an, 'skyddar' ett barn, mördas en själ." Med avsmak konstaterar han: "Det raka blir i staten krokigt, det krokiga – vidrigt. Den statsbestämda lagen, som alltmer, påfluet, oblygt, oförsynt tvingar man och kvinna att fjät för fjät följa flocken, är i sanning omoralisk." Som exempel nämner han alla unga män som skickas ut att dö på slagfältet i världskriget men även Oscar Wildes öde: "Av en levande människa har blivit ett kadaver, dödad av en stat som kräver likriktning i nästan bokstavlig mening."

För individualisten Bergman är just likriktningen, den faktiska och bildliga uniformeringen, det stora hotet – alldeles oavsett om den är ett resultat av den amerikanska kommersialismens hegemoni, statlig maktutövning eller funktionalismens anspråk på att rationellt tillrättalägga livet. Strax efter Bergmans död 1931 utkom programskriften *acceptera*, författad av bland andra Gregor Paulsson, Gunnar Asplund, Uno Åhrén och Sven Markelius. Där framställs, med Eva Erikssons ord, funktionalismen "som

en historisk vändpunkt och genombrottet för en ny mentalitet". Det som här presenteras som både önskvärt och nödvändigt är i hög grad det som Bergman fruktade och fasade inför.

En grundtanke i *acceptera* är att man antingen kliver upp på historiens obevekligt rullande vagn eller blir överkörd. Mot ett agrart, religiöst och efterblivet B-Europa ställs ett industriellt, vetenskapligt och modernt A-Europa. Det förra illustreras av en man som plöjer med häst och det senare av traktorer och skördetröskor som far fram över sädesfälten. För kulturutövaren gäller, slår man fast med fetstil, att "anpassa sig till A-Europa eller bli betydelslös".

Skriften utarbetades hösten 1930, direkt efter Stockholmsutställningen. Samtidigt ställde även Bergman ett A mot ett B, när han i *Clownen Jac* (1930) kontrasterade modernitetens Amerika mot traditionens Bergslagen, där patron Långsäll på Sanna gård plöjer med oxar. Men det som för funkisförespråkarna framstod som höjden av stagnation och provinsial inskränkthet blir hos Bergman en urbild av samhörighet och lycka, fjärran det moderna samhällets främlingskap och moraliska desorientering.

Clownen Jac sändes som följetong i Sveriges Radio, vilket kan illustrera hur kliven Bergman var inför moderniteten. Samtidigt som dess sociala och moraliska konsekvenser väcker hans misstro och motvilja anammar han dess tekniska landvinningar. Samma klivenhet och modernitetsskepsis möter man på en rad håll och det hos såväl poetiska modernister som T. S. Eliot och Harry Martinson som hos den tyska Heimat-rörelsen, som Bergman rimligen bör ha varit bekant med. Den föddes, skriver Peter Gay i *Weimarkulturen* (1968, svensk översättning 2003), just ur en "fruktan för modernitet" och spelade, typiskt nog, ut västlig krämarmentalitet och "affärslivets materialistiska fragmentering" mot traditionella ideal och "samhällets autentiska, organiska harmoni".

Bergman var långt ifrån någon naiv idylliker och drogs ju själv till den moderna och urbana dekadensens Berlin. Att klamra sig fast vid gamla värderingar kan i hans romaner, som i den i år hundraårsjubilerande *Flickan i frack*, lika gärna vara ett tecken på inskränkthet och intolerans som på en sant moralisk hållning. Med subtil ironi låter han också livet på Sanna gård vara grundat på en lögn och lyckan en chimär. Det gör att faktiskt även han hade kunnat sätta sitt namn under *acceptera*-gruppens slutsats: "Vi kan inte smyga oss ut ur vår egen tid bakåt." ■

Sten Wistrand är docent i litteraturvetenskap.



HISTORIA

Kriminaliteten var ett val

I *Fängslade öden* skildrar Bonnie Clementsson straff-fångar under tidigt 1800-tal, skriver Niclas Franzén.

Hendric Hellbom beskrev sina föräldrar som "ärliga och beskedliga" och menade att de uppfostrade honom "under öm och kristlig omvårdnad med kläder och föda samt tukt och Herrens förmaningar till allt gott". Nej, det var inte deras fel att han stal fisk redan som sjuåring eller att hans sista andetag togs på Carlstens fästnings sjukhus drygt fyrtio år senare, där han avtjänade en livstidsdom.

I *Fängslade öden. Tjuvar och bedragare i 1800-talets Sverige* (2024) presenterar Bonnie Clementsson läsaren för människor och öden som i de flesta fall sedan länge har fallit i glömska. Det handlar om återfallsförbrytare, främst tjuvar, som hamnade på Carlstens fästning som straffångar under

1800-talets första hälft. Vi får bekanta oss med sjutton fångars liv, från tidiga barndomsår till deras död genom ett detaljrikt material. Det som gör materialet unikt är att det på individnivå beskriver livet på samhällets botten.

Historia om enskilda personer behandlar nästan alltid annars representationer för överheten. Det är främst om personer ur eliten – den politiska, ekonomiska eller kulturella – som det finns ett så rikt källmaterial att individerna kan levandegöras i vår tid. De flesta historiska levnadsöden har för alltid försvunnit från eftervärldens medvetande.

Att dessa sjutton straffångars liv och berättelser bevarats är tack vare riksdagsmannen och journalisten Carl Fredrik Ridderstad som i egenskap av romanförfattare intresserade sig för kriminella människors livsvillkor. Han besökte fängelset många gånger, samtalande med fångarna och, viktigast av allt, bad dem skriva ner sina levnadsberättelser med egna ord. Detta resulterade i flera hundra sidor fyllda av glädje, sorger, uppgång och förklaringar till varför de till sist hamnat på Carlsten.

Clementsson utgår främst från Ridderstads insamlade material, men kompletterar det också på ett skickligt sätt med andra arkivkällor såsom domstolsmaterial och kyrkoböcker.

Resultatet blir en bladvändare där man nyfiket vill veta hur det ska gå för huvudpersonerna, en läsoplevelse av samma slag som av en välskriven roman. Samtidigt som fångarnas livsberättelser skildras presenteras även en minst lika intressant berättelse, den om 1800-talets Sverige. Vi får inblickar i allt från skolgång och kärleksliv till arbete och lösdriveri, och allt detta ur ett underifrånperspektiv.

Att läsa om lösdrivare ur myndigheternas perspektiv kan vara intressant, men att läsa om fenomenet från lösdrivarnas egna perspektiv är mer spännande.

Vissa aspekter av fångarnas berättelser kan överraska. Exempelvis försökte de varken bortförklara sina brott eller påstå sig vara oskyldigt dömda. Det fanns enskilda anklagelser de motsatte sig, men till det mesta erkände de

"Det var inte dåliga omständigheter som gjorde dem kriminella om vi ska tro på deras egna förklaringar."

sig skyldiga och accepterade straffet. Hendric Hellbom ville inte anklaga sina föräldrar eller skylla på sin uppväxt och detsamma gällde för de flesta av straff-fångarna.

Det var inte dåliga omständigheter som gjorde dem kriminella om vi ska tro på deras egna förklaringar. 1800-talet var en tid av utbredd fattigdom men fångarna på Carlstens fästning stack inte ut som fattigare än andra människor inom de lägre klasserna och ingen av dem menade att de stal på grund av ekonomisk nödvändighet.

I bokens välskrivna slutord konstaterar Clementsson att fångarnas berättelser till största delen stöder synen att deras kriminella livsstil var självvald.

Fängslade öden är en populärvetenskaplig bok, men skriven på ett sätt som gör texten givande också för akademiska historiker. Språket är lättillgängligt men boken är rik på fakta och historiska detaljbeskrivningar.

Vad som kunde ha lyft den ytterligare hade varit en längre och mer ingående diskussion kring bokens resultat och vilka slutsatser som kan dras från materialet.

Den diskussion som nu förs i slutordet är intressant och klargörande men stillar inte fullt ut min nyfikenhet. Jag hade gärna läst mer av Clementssons tankar om vad som förenade de män som hamnade på Carlstens fästning.

Detta bör dock inte ses som någon stor brist, utan mer som ett resultat av att boken var så intressant att den gärna hade fått vara ännu längre.

Clementsson har med *Fängslade öden* fyllt en lucka i vår förståelse av tidens samhällsliv. ■

Niclas Franzén är doktorand i historia vid Linköpings universitet.

LITTERATURHISTORIA

Lockande libertiner

Laclos brevroman

Farliga förbindelser skildrar 1700-talets libertiner.

Det är en karaktär som fascinerar i sin gränslöshet, menar Björn Linnell.

Markisinnan av Merteuil och vicomten av Valmont, huvudpersonerna i Pierre Choderlos de Laclos brevroman *Farliga förbindelser* från 1782, är typiska representanter för en under 1700-talet framträdande karaktär: libertinen.

Ett otyglat, liderligt liv är nog vad de flesta idag förknippar med begreppet "libertin". I sin omoraliska gränslöshet tycks han, paradoxalt nog, utöva en ofrånkomlig lockelse. Om detta vittnar inte minst den långa raden av filmatiseringar av Choderlos de Laclos bok, från Roger Vadims *Farliga förbindelser* (1959) till Stephen Frears *Farligt begär* (1988) och Miloš Formans *Valmont* (1989).

När *Farliga förbindelser* nu utkommer i ny svensk översättning av Jan Henrik Swahn (Natur & Kultur) finns det anledning att fundera över vad libertinerna kan erbjuda samtida läsare. De har en spännande historia, vilket framhävs i Carin Franzéns informativa efterord till den nya utgåvan.

Under den första hälften av 1600-talet samlades de som då nedsättande kallades för libertiner i sällskap som "Buteljens brödraskap", för att på krogar och kabaréer roa sig själva – om än inte alltid andra – med dryckesvisor, grovkorniga dikter och skabrösa skrönor.

En tidig anklagelseskraft publicerades 1623 av jesuiten Garassei, *La doctrine curieuse des beaux esprits de ce temps ou prétendus tels*. Med besinningslös vrede och uppskruvat hat angriper han vad han såg som sin tids djupt föraktliga "skönan-dar". Hit räknar han alla typer av libertiner och ateister.

FOTO: GETTY IMAGES



Stephen Frears *Farligt begär* (1988), en filmatisering av Laclos roman.

I ett mycket inflytelserikt arbete, *Le libertinage érudit dans la première moitié du XVIIe siècle* (1943), tecknar den franske historikern René Pintard historien över vad han kallar 1600-talets lärda libertiner. För Pintard omfattar *libertinage* "hela vidden av de uppfattningar, tendenser eller förhållningssätt som tar avstånd från trossatser som lärs ut av prästerskapet och delas av den vanliga församlingen". En libertin blev under 1600-talet också lika med en *esprit fort*, en fritänkare.

Att vara libertin var således både förknippat med att tänka fritt och att bryta med konvensansen och den goda smaken, i skrift och leverne. Med inträdet av 1700-talet och "solkungen" Ludvig XIV:s död, träder de lärda libertinerna i bakgrunden för att så småningom ersättas av upplysningsfilosoferna. De vållustigt och amoraliska libertiner som vi idag förknippar med namnet får då en alltmer framträdande roll, för att dominera i slutet av seklets litteratur.

En tidig uttolkare av libertinens

kärleksfilosofi möter vi i Molières pjäs *Don Juan* som hade premiär 1665. Don Juan – som ju senare också dyker upp i Mozarts opera – är trotsare, förnekare och förespråkare av ombytlighet som livets och kärlekens mål. Don Juan och Casanova är de två emblematiske gestalterna i libertinernas historia: den ene förför och tar, medan den andre låter sig förföras och ger.

För Don Juan är kärleken en form av krig: mannen och kvinnan, förföraren och offret, möts på kärlekens slagfält där stridskonstens alla taktiska och strategiska vapen nyttjas: rycka fram,

"Att vara libertin var således både förknippat med att tänka fritt och att bryta med konvensansen och den goda smaken, i skrift och leverne."

”Ett inte oviktigt inslag i beskrivningen av dessa kärleksturer är hanteringen av ordens mångtydighet, möjligheten att glida från den ena innebörden till den andra.”

retirera, avvakta, slå till på nytt, seg-ra: ”Kort sagt, det finns ingenting som går upp mot att triumfera över en vack-er kvinnas motstånd. Jag har i det fallet samma ärelystnad som de stora erövrar-na, som ilar från seger till seger och ald-rig kan slå sig till ro med det vunna.”

När segern väl är vunnen återstår bara – leda: ”Men när man väl står där som segrare, så finns det ju inget mer att säga eller önska, då är allt det vackra med *den* passionen förbi, och man somnar, utledsen på enformighet i en sådan kärlek.” (Översättning Allan Bergstrand)

Detta är samma inställning som vi fin-ner hos vicomten av Valmont i *Farliga förbindelser*. I brev efter brev försöker han med olika finter och falska försåt besegra och betvinga den motsträviga presidentfrun Tourvel. För vicomten, liksom för hans partner i brott markis-innan av Merteuil, är begrepp som falskhet eller lögn, dubbelspel eller tro-het inte längre moraliskt laddade: hela deras handlande styrs av en värde-mäs-sig neutralitet helt underordnad en ra-tionalitet anpassad efter de mål som ska uppnås.

Två faror hotar dock ständigt libertinen: det ena är ledan och den andra risken att bli kär. Ledan kan libertinen betvinga genom att göra nya erövringar à la Don Juan. Möjligheterna till njutning är för en sann libertin oändliga. Samtidigt som *Farliga förbindelser* utkommer ger markis de Sades ut sina verk. I hans monstreuösa värld är källorna till vållust och utlevelse nära nog outtömliga, allt kan och bör användas för att tillfredsställa begären och inget får stå i vägen för njutningen.

Men förförelsen riskerar ständigt att tappa sin karaktär av listig lek och

lustfylld krigföring och bli till äkta kärlek. Då rämnar den *sprezzatura*, det obesvärade uppträdande, som enligt italienaren Castiglione bör känneteckna hovmannen och som blivit den libertinske aristokratens adelsmärke.

Den äkta känslans präktighet hotar vår käre vicomte. Men innan den slår sina ömma klor i honom har han fått ut-veckla hela sin förförelsekonst, som om-fattar handlingar som sträcker sig från tillfredsställandet av riktninglös njut-ning till överlagd våldtäkt. Det är om detta spel, dessa intriger och manipula-tioner som *Farliga förbindelser* handlar.

Ett inte oviktigt inslag i beskrivning-en av dessa kärleksturer är hanteringen av ordens mångtydighet, möjligheten att glida från den ena innebörden till den andra. Det är vid denna tid som franskans *aimer*, att älska, inte bara kommer att betyda att älska någon utan också att älska med någon, från känslans skimmer till kroppens påtaglighet. Denna dubbeltydighet utnyttjar de Laclos med stor sinnrikhet i *Farliga förbindelser*.

Vid ett tillfälle berättar Valmont att han har utnyttjat sin tillfälliga älskarin-nans rumpa som skrivunderlag för ett brev, och att han därför stundtals tving-ats avbryta skrivandet för andra aktivi-teter. Men i brevet, som är riktat till pre-sidentfrun Tourvel, vilken han hoppas förföra inom kort, skriver han: ”Fak-tum är att det tillstånd jag i skrivande stund befinner mig i får mig att mer än någonsin komma till insikt om kärle-kens oemotståndliga kraft. Det är med knapp nöd jag lyckas uppbringa tillräck-ligt med själslig styrka för att något så när kunna få ordning på mina tankar och jag inser redan att en rad avbrott kommer att sinka färdigskrivandet av brevet.”

Blottandet av det skamlösa lurendrejeri som Valmont utsätter presidentfrun Tourvel för är ett talande bevis för den skicklighet varmed romanförfattaren Pierre Choderlos de Laclos tar till vara brevromanens voyeuristiska möjligheter. De fysiska omständigheterna kring brevets tillkomst och brevskrivarens utnyttjande av mottagarens totala omedvetenhet om ordens dubbeltydighet och verklighetens svek blottar libertinens amoraliska kyla; den utstuderade lusten att lura och bedra, samt tillfredsställelsen av att berätta om bedrägeriet.

Libertinens förförelser och segrar måste torgföras, och ju mer föremålet för förförelsen stretar emot och ju mer libertinen tvingas kämpa för att nå offrets slutgiltiga nederlag desto större framgång åtnjuter den sanne libertinen i de salonger som är hans arena, hans scen.

Farliga förbindelser är långt ifrån den enda libertinromanen från andra hälften av 1700-talet i Frankrike. Vid tiden utkommer en rad ekivoka skildringar av kärlek och erotik som utspelar sig i aristokratiska miljöer (som Louvet de Couvrays *Les aventures du chevalier de Faublas*) eller grovt pornografiska ro-maner som blandar filosofiskt fritän-kande med explicita sexscener (den mest kända av dessa är nog *Thérèse phi-losophe*), där prästers och aristokraters depraverade vanor och moraliska förfall beskrivs.

Libertiner må vara föraktliga i sin brist på omtanke, hänsyn och rättrådighet men just i kraft av dessa skamlösa drag nog så roande att umgås med.

Det är trots allt roligare att vandra med Dante genom helvetet än vid hans sida strosa runt i paradiset. Och nog är John Miltons djävul mer stimulerande än mången icke fallen ängel.

För läsaren är det både lockande och nyttigt (ett ytterst icke-libertinskt begrepp!) att få insyn i de farliga förbindelsernas amoraliska värld. ■

Björn Linnell är skribent och fd förläggare.

ANTIKEN

Romersk retorik

I dialogen *Brutus*, som nu har kommit på svenska, diskuterar Cicero vad som utmärker en god talare, skriver Karin Westin Tikkanen.

Året är 46 f Kr. Rom plågas av sviterna av inbördeskrig. Fältherren Gajus Julius Caesar besegrade Pompejus Magnus i slaget vid Farsalos två år tidigare, men oroligheterna består ändå.

Den store talaren Marcus Tullius Cicero lider av tumultet och har dragit sig tillbaka från offentligheten. Han gjorde sig berömd som advokat och talare från 70-talet f Kr och framåt och blev till och med konsul år 63. Men i samband med åtalet mot konspiratören Catilina samma år blev Cicero själv åtalad för att ha avrättat fem av konspiratorerna utan rättegång. År 58 drevs han i exil från Rom och tvingades tillbringa två år utomlands. Sedan han kommit tillbaka till Rom ägnar han tiden främst åt studier och författarskap, och han förblir en tongivande politiker, filosof och författare. Han bearbetar sina tal för utgivning, han skriver brev, samt böcker om filosofi och retorik. Dialogen *Brutus* är ett av de verk där Cicero ger sig i kast med att definiera och analysera den konst i vilken han själv inledde sin karriär, och där han sägs ha bidragit till att förfina latinet till ett statusspråk, nämligen talekonsten.

Dialogen har formen av ett samtal mellan Cicero och de nära vännerna Titus Pomponius Atticus (ca 110–ca 32 f Kr), och Marcus Junius Brutus (85–42 f Kr). Atticus är en av Ciceros allra bästa vänner sedan många år, medan Brutus är en yngre bekantskap. *Brutus* ska senare komma att bli mest förknippad med

FOTO: ALAMY



Cicero (106–43 f Kr) skriver den romerska talekonstens historia.

det dåd han begår två år efter dialogens tänkta nu, mordet på Caesar.

Men tillvaron ter sig instabil också när de samtar. I *Brutus* beklagar Cicero att den unge vännen inte kan räkna med en särskilt ljus framtid: "Republikens olyckliga öde kommer från sidan och rusar rakt mot dig som ett fyrspann, mitt i din ungdom, mitt i din framgångsrika karriär."

Två år efter mordet på Caesar, efter nederlaget vid Filippi, valde Brutus självmordet som utväg. Då hade Cicero redan varit död i nästan ett helt år, avrättad av Caesars efterträdare.

De tre männen föreställs alltså ha

slagit sig ned tillsammans i ett samtal för att diskutera talekonstens historia. Verket kallas en dialog, men tvärt emot den sokratiska formen, där syftet är att få eleverna att förstå att de redan sitter inne med kunskapen, är Cicero här den självklara experten.

Atticus och Brutus är enbart bifigurer. Utgångspunkten för samtalet är Quintus Hortenius Hortalus död (han dog egentligen fyra år tidigare). Hortensius var en förgrundsgestalt för Cicero själv under lärotiden som talare, och Cicero ser en anledning att analysera historien utifrån de män som har hjälpt till att forma talen i Rom. En lång rad namn ur den romers-

ka talekonstens historia, men också ur den grekiska, tas upp. För den som inte kan sin antika idéhistoria ligger värdet av läsningen i de återkommande reflektionerna från Cicero själv om vad som avses med uttrycket ”en god talare” – hur ska man bete sig, vad bör man sträva efter, och så vidare.

Ciceros *Brutus*. Om framstående talare (Bokförlaget Augusti) föreligger nu i svensk översättning av Martina Björk, forskare i latin vid Lunds universitet och skribent i *Axess*. Den är en välskriven översättning som på ett imponerande sätt omsätter Ciceros ibland svårgenomträngliga latinska prosa till god svenska. Alla översättningar från latinets i denna text är gjorda av Björk.

Brutus har ibland kallats för en början på den latinska litteraturhistorien, men det är ett påstående som kräver en modifiering. Det som åsyftas med en sådan beskrivning är inte att *Brutus* i sig är själva början, snarare att det är den äldsta bevarade text där en romare formulerar ett resonemang kring en tradition med anknytning till skrivande. Det kan också vara värt att komma ihåg att uppräknings av namn inte nödvändigtvis nämner talare som Cicero anser vara bra. Många av de talare som nämns kallar han rätt och slätt ”mediokra”.

För det andra är det inte en lista över personer som nödvändigtvis skrev ned sina tal: ”De som jag samlar här är de som vågat tala inför en skara människor. Ett fåtal av dem kommer att bli ihågkomna.” Cicero resonerar kring det faktum att inte alla talare känner något behov av att bli ihågkomna till eftervärlden, utan tycker att äran i ögonblicket är stor nog. Det gör också att få av de talare som nämns har efterlämnat texter som överlevt till våra dagar. Cato den äldres sista tal, som han höll kort före sin död 149, citeras av Aulus Gellius i *Attiska nätter*.

Ett tal av den än tidigare Appius Claudius Caecus citeras i *Plutarchos Parallella liv*. (Cicero nämner det talet bara i förbigående). Faktum är att många av de talare som nämns var nära att glömmas bort redan på Ciceros tid – deras tal hade redan då gått helt förlorade, eller fanns kvar bara som

”Brutus har ibland kallats för en början på den latinska litteraturhistorien, men det är ett påstående som kräver en modifiering.”

fragment. Vid många namn hänvisar Cicero också till hörsägen. Andra talare har han själv hört och imponerats av deras lyskraft.

Som redan nämnts tog Cicero sin gamle vän Hortensius som anledning till att skriva dialogen, men han undviker själv i det längsta att tala om honom. Genom hela texten uppmanar Atticus Cicero att berätta om Hortensius, men Cicero viker undan. Vid två tillfällen säger Cicero: ”Låt oss nu återgå till honom som nu ensam kvarstår, Hortensius...”, eller ”Men låt oss nu återvända till Hortensius...”

Första gången hejdar han sig själv och räknar istället upp två andra talare, andra gången blir han avbruten av Brutus och Atticus som kritiserar hans val av talare. Inte kan väl Cato den äldre verkligen anses vara en bra talare?

Cicero håller fast vid att grunddragen till god talekonst finns där, i tal från den tiden, även om de inte är helt utarbetade med språklig glans på det sätt man gör på Ciceros egen tid.

När han till slut kommer fram till att tala om Hortensius är det med ärlig hyllning i rösten. Cicero ger också en kort resumé av sin egen utbildning och vilka talare han tagit intryck av, däribland Hortensius. Cicero besegrade senare Hortensius i fallet mot Gajus Verres, år 70, där Hortensius agerade försvarsadvokat. Det blev en brytpunkt i Ciceros karriär, och i berättelsen om den romerska talekonstens historia förstärks också narrativen där generationer av talare avlöser varandra och successivt stärker talekonsten i sig, som ett gemensamt intellektuellt projekt.

Genom texten återkommer Cicero till frågan om vad som utmärker en god talare, och mot slutet av boken slår han fast de tre ting som en talare ska eftersträva, *ut doceret, ut delectaret, ut moveret*. I Martina Björks översättning blir detta: ”En talare ska eftersträva tre

ting: belysa, behaga och beröra.” Det blir en snygg alliteration, det kan jag hålla med om, men innebörden i latinets *docere* är framförallt att lära ut och informera om ett sakinnehåll och det är svårt att se hur svenskans ”belysa” kan tillmätas samma betydelse. Jag föredrar nog den mer klassiska översättningen: ”undervisa, behaga, beröra”.

På andra ställen blixtrar översättningen till av närmast talspråkliga underfundigheter, som till exempel när Cicero diskuterar talaren Marcus Pontidius (ej känd utanför Brutus) och säger: ”han var sannerligen talför och inte så oäven i domstolen”. Ordet som översätts med ”oäven” är latinets *hebes*, som betyder ”slö, svag, trög”. Att översätta på det sätt Martina Björk gör lyfter texten till en nivå som gör Cicero närmast skämtsamt finurlig. Det blir behagligt och melodiskt och mycket läsvärt.

Den goda översättningen i sig gör boken angenäm att läsa, men jag kan också tycka att det hade varit bra med ett lite längre och djupare förord till texten än de knappa två sidorna som erbjuds. Förlaget kan dock mycket väl ha haft synpunkter på detta, särskilt som de redan har givit ut Ciceros filosofiska verk *Om ödet* (2024), i översättning av Lars Nyberg, med ett flersidigt och detaljerat förord om Ciceros liv och verksamhet. Samma lilla nätta volym innehåller också en översättning av Senecas *Om försynen*.

Allt sammantaget är Martina Björks översättning ett genomarbetat och mycket välkommet bidrag till den svenska klassikerutgivningen, och det är en stor vinst att Ciceros genomgång av den romerska talekonstens historia blir tillgänglig för en svensk publik. ■

Karin Westin Tikkanen är docent i latin, journalist och översättare.



Konstpaus

Hanna Hirsch Pauli

Ungherren är Hanna Hirsch Paulis (1864–1940) porträtt av sin make konstnären Georg Pauli. Det ingår i Nationalmuseums omfattande separatutställning med 130 av hennes verk som visas till 11/1.



Gammal karta på Kungahälla.

ARKEOLOGI

Kungahälla åter funnet

Nya arkeologiska fynd visar att de isländska sagornas bild av det gamla Kungahälla inte var så fel, menar Lars Lönnroth.

Om man får tro de isländska sagorna var det mycket som hände på vikingatiden i det legendariska Kungahälla, beläget i gränsområdet mellan Sverige, Norge och Danmark vid Göta älvs mynning. Det var där de nordiska kungarna brukade mötas till förhandling och fest i kungsgården. Det var där norske kung Olav Tryggvason daskade sin handske i ansiktet på svenska drottning Sigrid Storråda och kallade henne "hundhedning" för att hon vägrade övergå till kristendomen. För att nu inte tala om den gången då den isländske bonden Hrut kom dit och hamnade i säng med Norges karltokiga drottning Gunhild och blev impotent på kuppen.

Fast vad sagorna berättade om vikingatidens Kungahälla var ju inte sant. Det menade källkritiska svenska historiker sedan medeltidsstaden Kungahälla hade grävts ut av arkeologer och inte visat sig innehålla någonting som var äldre än från cirka år 1100. Alltså var islänningarnas berättelser lögn och förbannad dikt.

Men så hände det sig för några år sedan att en pensionerad och ganska okänd arkeolog från norra Bohuslän vid namn Kristina Bengtsson började gräva i jorden vid ett urgammalt gravfält ett par kilometer nordväst om medeltidsstaden, nära ett modernt köpcentrum. Gamla dokument som hon har studerat tycktes ge vid handen att ett äldre Kungahälla hade legat där. Tydligt fanns där också för mycket länge sedan en marknadsplats, att döma av antika små vikter och andra föremål som hade hittats i närheten. Platsen var full av stenhällar och kallades "Porten", fast ingen riktigt begrep varför. En port till vad? Det var inte så gott att veta, men Kristina Bengtsson tyckte det kunde vara värt att närmare undersöka. Vänner hade hon, fast få av dem var professorer. Spadar sattes i jorden.

Där hittade hon resterna av en väldig hallbyggnad på cirka 10 gånger 50 meter, att döma av stolphålen där pelarna som bar upp taket en gång stått. Tydligt var det en gammal kungsgård, och den kunde dateras ända tillbaka till folkvandringstiden, det vill säga långt före såväl medeltidsstaden som vikingatiden. Kunde detta vara det ursprungliga Kungahälla som omtalades i sagorna? Så småningom hittade hon ytterligare en hallbyggnad och rester av flera mindre hus. Här var uppenbarligen ett centrum av stor betydelse, även om det inte var en stad. Närvaron av stora hällar visade också att Bengtsson öppnat porten till trekungamötenas arena, "kungarnas häll" som givit såväl denna plats som dess efterföljare medeltidsstaden dess namn, Konungahella. Alla pusselbitar föll plötsligt på plats.

Ty så länge man trodde att medeltidsstaden var det äldsta Kungahälla hade namnet varit obegripligt. Där staden låg fanns ju inga stenhällar som kunde förklara varför den hette så. Man hade försökt förklara frånvaron av hällar med att där kanske en gång legat en så kallad "landningshäll", det vill säga en stor platt sten som fungerat som kaj och landstigningsplats när kungarna anlände i sina skepp. Men några spår av en sådan landningshäll hade aldrig hittats. Däremot var det nu tydligt att

namnet på platsen vid hällarna övergått till medeltidsstaden omkring år 1100 i och med att kungamötena och det kungliga maktcentret flyttades dit. Och Kristina Bengtsson, en 76-årig kvinna som inte ens har doktorsgrad och bor för sig själv i en stuga på landet i Bohuslän, har därmed visat att ett flertal källkritiska historieprofessorer hade fel när de avfärdade de isländska sagornas vittnesmål om Kungahälla. Den som i likhet med mig gläds åt sagorna gillar detta men det gör kanske inte alla de professorer som snart ska ta ställning till den doktorsavhandling hon nu äntligen ska lägga fram efter många års arbete.

Vi får se.

Betyder nu detta att man plötsligt kan börja lita på allt som de isländska sagorna berättar om det vikingatida Kungahälla, till exempel om Olav Tryggvasons slag med handsken mot hundhedningen Sigrid Storråda? Nej, naturligtvis inte. Men sagornas beskrivning av själva platsen Kungahälla behöver inte nödvändigtvis vara oriktig utan kan ha förmedlats korrekt i den muntliga traditionen från vikingatid till 1200-talet, när sagorna skrevs. I Njalssagans skröna om Hrut och Gunhild sägs till exempel att det fanns två kungliga hallar nära varandra i Kungahälla, den ena där norske kungen satt och drack med sina män, den andra mer praktfulla där hans mor, drottning Gunhild, huserade med sin isländske älskare. Detta stämmer ju faktiskt med de byggnadsrester som Bengtsson har hittat.

Weibullska källkritiker må säga vad de vill, men ett och annat korn av sanning finns kanske ändå i sagorna. Tack för att du visade oss detta, Kristina Bengtsson! Vete tusan om man inte kan tro lite grann också på historierna om drottning Gunhild? Eller är det helt uteslutet? Okej, det är nog bäst att jag inte säger något mer.

En sak är emellertid bergsäker. Kungälv kommun måste skärpa sig och äntligen göra Kungahälla tillgängligt för turister istället för att som nu låta detta gamla maktcentrum växa över av ogräs, buskar och sly. ■

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap.

KULTURRÅDET

Den verkliga skrällen



BENGT OHLSSON
är journalist och
författare.

”De sköna människorna är ofta djupt auktoritära, men döljer det bakom ett slags sorglöst bohemeri.”

Med många skräckfilmer förhåller det sig på samma sätt som med Stephen Kings romaner. Upplösningen är plågsam, när de onda krafterna ska förgöras medelst seriekopplade bilbatterier och liknande. Men vägen dit är beströdd med så många små vardagspärlor och träffsäkra iakttagelser att det är värt det.

Speak no evil, som visas på Sky Showtime, är en så kallad *remake* av en dansk-holländsk film med samma namn. Jag ska inte framhålla filmen som något mästerverk, men det svåra obehag som den framkallade fick mig att tänka på ett inslag i vissa skräckfilmer som är oändligt mycket mer skrämmande än psykopater med slaktarknivar.

Nämligen den sociala olusten.

Ett av de bästa exemplen är Adrian Lynes *Färlig förbindelse* från 1987. Filmens mest omtalade scen är när Beth Gallagher rusar mot en kokande gryta på gasspisen, lyfter på locket och hittar dotterns kanin. Fortfarande kan man höra försmådda kvinnor beskrivas som ”kaninkokerskor”, vilket betyder att de är kapabla till vad som helst.

Jag har sett filmen fler gånger än jag vill erkänna, men jag insåg från början att den ojämförligt mest skrämmande scenen kommer långt tidigare.

Michael Douglas spelar Dan Gallagher som en kväll hoppar rejält över skaklarna med Alex Forrest (Glenn Close) medan frugan tagit med dottern och hälsat på sina föräldrar under helgen. När Dan lommar hemåt i gryningen är han skuldtyngd, öppnar kylan och tar ut pastatallriken som hans hustru omtänksamt nog cellofanat in åt honom och ger maten till hunden. Han kliver in i duschen och sköljer av sig nattens ångor.

Då ringer telefonen. Alex vill ses igen. Dan skrattar generat, famlar mellan olika undanflicker, men Alex ger sig inte. Du kan sitta hemma hos mig och jobba! Jag ska inte störa! Så kan vi kaka middag sen! Här finns den verkliga skrällen, den som vi möter i stort sett dagligen, när människor i vår omgivning försöker anpassa sig efter varandra, misslyckas och trampar över gränser till höger och vänster.

Otäckast av allt är de som använder övertrampen som ett maktmedel. De utnyttjar sina offers konflikträdsla och medgörlighet, erövrar bit efter bit av dem tills de inte längre vet vilka de är, och

därför går att styra åt vilket håll som helst. En film där dessa mekanismer ägnas en minutiös granskning är Stig Larssons *VD*, som åtminstone häromveckan fanns att avnjuta på SVT Play. Inom loppet av tre sekunder kan Ernst-Hugo Järegård växla mellan hjärtskärande ömklighet, giftdrypande ironi och iskall hotfullhet.

I *Speak no evil* får vi möta ett par i yngre medelåldern på resa i Italien. De har också en förpubertal dotter som fortfarande, till föräldrarnas växande oro och irritation, klänger sig fast vid sitt gosdjur. Under resan får de kontakt med ett frimodigt engelskt par som har en blyg och försagd liten son, eller rättare sagt, han kan inte prata överhuvudtaget.

Kombinationen kunde inte vara kusligare. Det frimodiga paret, framförallt mannen, är såna där *sköna* människor. Nära till skratt och upptåg, bjussar på sig själva, yviga och prestigelösa. Den sortens människor som får alla de möter att känna sig hämmade, snörpiga och konventionella, med pinne i haken. De sköna människorna är ofta djupt auktoritära, men döljer det bakom ett slags sorglöst bohemeri. De förväntar sig att alla ska anpassa sig efter dem, aldrig tvärtom.

I filmen finns en scen där den frimodige mannen sveper förbi på en hyrd vespa, och han frågar om de nya vännernas dotter vill åka med på en sväng. Vännerna vrider sig som maskar, borde flickan inte ha hjälm, tänker de, men något så trist och fyrkantigt kan man förstås inte säga. Så de låter flickan åka iväg, står sen och vrider händerna av oro, men anstränger sig till det yttersta för att dölja det, och när vespan knattrar in på torget och den lycksaliga flickan kliver ner på marken vet man på något kusligt sätt att familjens öde är beseglat. De är i de sköna människornas våld. Sköningarna kommer att tugga i sig bit efter bit av dem, och de kommer att sitta maktlösa vid deras bord på den engelska landsbygden, göra tafatta försök att freda sig, och snart börjar de vända sig mot varandra, anklaga varandra för att inte hänga med i värdparets frimodiga svängar...

Filmen fångar i sina starkaste stunder hur svårt det är att vara människa bland andra människor. Att vara människa bland slaktarknivar är betydligt enklare. ■

Ge bort lite bildning i jul!

Ta del av erbjudandet på axess.se/jul25



Vill du ge bort en julklapp som varar länge?
Axess magasin värnar klassisk bildning. Här kan du läsa
fördjupande analyser av politik, samhälle, litteratur och historia.
Vi anlitar Sveriges vassaste och kunnigaste pennor, så att den
som läser Axess ska kunna förstå världen mer nyanserat.

Nina Solomin, Chefredaktör



- ☐ Jag är vill ge bort 9 nr (helår) av Axess för 499 kr (kod 1324)
- ☐ Jag är vill ge bort 18 nr (två år) av Axess för 999 kr (kod 1325)

Tidning och faktura kommer först efter årsskiftet.
Vid utlandsprenumeration kan porto tillkomma.

AXESS

Du kan även teckna gåvoprenumeration via: _____
Erbjudandet gäller till 28 februari 2026.

Gåvoprenumerationen ska skickas till:

Namn: _____

Adress: _____

Telnr: _____

Fakturan skickas till:

Namn: _____

Adress: _____

E-post: _____

Telnr: _____

Mottagaren
betalar
porto

Axess Magasin
c/o Flowy Information AB
SVARSPOST
20642433
110 07 Stockholm

KRITIK

RECENSIONER AV INTERNATIONELL FACKLITTERATUR



**72 BJÖRN LINNELL
OM DEN KARL MARX
SOM BÖR LÄSAS OCH
LÄSAS OM**

■ *Capital. Critique of Political Economy, Volume 1*

Karl Marx

**81 JOJJE OLSSON
OM HUR APPLE
MJUKT ANPASSADE
SIG EFTER KINA**

■ *Apple in China. The Capture of the World's Greatest Company*

Patrick McGee

**88 YLVA HERHOLZ
OM VÅRT SJÄLSLIGA
MÅENDE FRAMFÖR
SKÄRMEN**

■ *Digitale Diagnosen. Psychische Gesundheit als Social-Media-Trend*

Laura Wiesböck

**77 JOHANNES TÅNGE-
BERG OM HÖGERPARTIET
SOM DRÖMMER
OM DDR**

■ *Das Deutsche Demokratische Reich. Wie die extreme Rechte geschichte und Demokratie zerstört*

Volker Weiß

**85 ANDERS MATHLEIN
OM SÖMNLÖSHETENS
GÅTA OCH PLÅGA**

■ *Wolf Moon. A Woman's Journey into the Night*

Arifa Akbar

**90 ERIK W LARSSON
OM HJÄRNOR OCH
FASCISM**

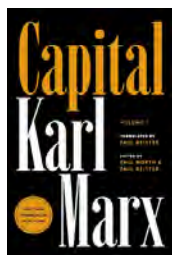
■ *The Ideological Brain. The Radical Science of Susceptible Minds*

Leor Zmigrod

POLITISK FILOSOFI

Karl Marx var ständigt arg

Han må vara dödförklarad men återuppstår ständigt. Det finns goda skäl att läsa Marx, inte minst för vänstern, skriver Björn Linnell.



■ *Capital. Critique of Political Economy, Volume 1*

Karl Marx, övers. till engelska av Paul Reitter, Princeton University Press, 2025.

Om det finns något som blivit dödförklarad oftare än Karl Marx torde det vara den kapitalism över vilken han själv lät begravningsklockor ringa. Ryktet om de bådas snara hädanfärd tycks dock vara överdrivet.

För trots alla förutsägelser om kapitalismens sammanbrott har den visat sig ha en häpnadsväckande förmåga att förnya sig och överleva de många kriser som åtminstone sedan Marx egen tid ansetts förebåda dess undergång.

Samtidigt har mången borgerlig begravningsentreprenör, som trott sig en gång för alla ha spikat igen kistan över Marx och marxismen, besviket tvingats konstatera att liket lyft på locket, stigit upp och högst levande lämnat historiens kyrkogård.

När det nu har utkommit en ny engelsk översättning av *Kapitalet*, Marx mest omtalade men kanske minst lästa verk, *Capital. Critique of Political Economy, Volume 1*, i översättning från tyska av Paul Reitter, finns det anledning att ställa sig frågan om Marx dåtida betydelse, och än mer vad hans tänkande har för mening idag.

Vilken Marx är det som gång på gång återuppstår för att bekämpa den innevarande ordningen? Vid mitten av 1840-talet, i tjugofem-årsåldern, kom Marx i närmare kontakt med två samhällseliga företeelser som mer än andra skulle prägla hans tänkande: proletariet och de socialistiska idéerna. Friedrich Engels var

den som först av de två skildrade den framväxande industrialismen och arbetarklassens förhållanden däri. Det skedde i det numera klassiska reportaget från 1845 med titeln *Den arbetande klassens läge i England*.

Det arbetet var bara ett i en mängd som i tiden ägnades den så kallade sociala frågan, vilken väcktes av en stigande oro över städernas växande fattiga befolkning, ”den farliga klassen”, som den benämndes. Den sociala frågan kom med ökande industrialisering att inbegripa arbetarnas ställning och betydelse, inte i spåren av de strejker som från 1830-talet och framåt flammade upp. Frågor om arbetsvillkor och arbetets organisering, och därmed arbetarklassens politiska roll, började ställas. Kraven på politiska rättigheter och social jämlikhet formulerades allt tydligare och mer frekvent.

Fram till revolutionsåret 1848 är Marx och Engels teoretiska arbete intimt förbundet med politiskt arbete. Det gällde, som Marx formulerade det, att inte bara förklara världen, utan att förändra den. Hur detta skulle ske, vilka

”Proletariatet är bärare av framtiden och har inget att förlora utom sina bojor.”

politiska vapen som arbetarklassen skulle använda, var under hela Marx liv en stötesten, som inte minst Bruno Leipold visar i boken *Citizen Marx* (2024).

De var inte längre nöjda med att bara se konflikten i samtiden som den mellan rika och fattiga. De ville söka svaret på frågan: hur samlas vid samhällets ena pol rikedom och välstånd, medan vid den andra, fattigdom och nöd?

Det var i egenskap av engagerade politiska revolutionärer och föreningsmäniskor som Marx och Engels (mest Marx) författade det berömda *Kommunistiska manifestet* år 1848. Där slår författarna fast att klasskampen i det nuvarande historiska läget reducerats till en kamp mellan två klasser: kapitalisterna och proletariatet. I den kommande historiska epoken är det arbetarklassen som representerar möjligheten och nödvändigheten av ett nytt samhälle. Proletariatet är bärare av framtiden och har inget att förlora utom sina bojor.

I en rad utgivna och outgivna texter från 1840-talet och framåt går det att följa hur Marx och Engels söker sig fram till denna samhällssyn. Fundamentet rör dels en uppfattning om historien som lagbunden. Den hade Marx fått från Hegels storslagna historiefilosofi, kompletterad med upplysningens teorier om en utveckling i stadier, där det ena dominerande samhällssystemet naturligt följer på det andra. Här växer socialismen fram ur kapi-



De tre kommunist-musketörerna. Lenin såg sig tvungen att modifiera (eller manipulera) Engels och Marx.

talismen. Dels handlar det om en radikal syn på produktion och ägande. När Marx utformar sin arbetsvärdelära utgår han från den klassiska politiska ekonomin hos Adam Smith och David Ricardo. Redan John Locke hade på 1600-talet framhållit hur ägande på ett logiskt sätt uppstår genom förädling av naturen: den som förädlar oägd natur har också rätt till den och dess produkter. Marx för den tanken vidare och anför att i så fall äger arbetaren i djupaste mening frukten av sitt arbete, dess produkt. Kapitalisten förädlar inte naturen, det gör arbetaren, följaktligen borde arbetaren disponera över och äga det som produceras, inte som individ men som samhälls-klass.

”När Marx utformar sin arbetsvärdelära utgår han från den klassiska politiska ekonomin hos Adam Smith och David Ricardo.”

Istället får arbetarna bara en liten spillra i form av en mager lön av det värde de skapat, resten tar ägaren hand om som vinst, mervärde.

Också här såg alltså Marx något lagbundet och logiskt inbyggt i världen. När senare tidens marxister och postmarxister använ-

der hans tänkande om konflikten mellan arbete och kapital som modell för rättvisekamper mellan andra typer av grupper, där en grupp anses vara gynnad på den andres bekostnad, missar de detta grundläggande hos Marx: motsättningen mellan ”arbetsköpare” och ”arbetssäljare” är inbyggd i deras relation, de båda parterna betingar varandra. Detta är alltså en logisk relation tydliggjord genom en rationell iakttagelse, inte bara ett sociologisk-empiriskt konstaterande. Det ligger i sakens natur att vinsten från förädlingen tillhör någon, frågan är vem?

Senare sammanfattade Marx: Med kapitalismen kommer ”förbittringen att öka hos den stän-

digd växande arbetarklassen, som samtidigt skolas, sammansvetsas och organiseras genom det kapitalistiska produktionssättets egen mekanik. Kapitalmonopolet blir en boja för det produktionssätt som växt fram under dess eget herravälde. Produktionsmedlen centraliseras, och arbetets samhälleliga karaktär utvecklas, tills produktionsprocessen inte längre rymmes innanför det kapitalistiska skalet. Detta spränges. Den kapitalistiska äganderättens timme slår. Expropriatörerna blir själva exproprierade.” (*Kapitalet*)

Med revolutionernas nederlag runt om i Europa åren kring 1850 kom Marx att dra sig undan den aktiva politiken för att ägna sig åt vad han kallar ”kritik av den politiska ekonomin”. Krönet på det arbetet utgörs av *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Första boken. Kapitalets produktionsprocess*, (som den fullständiga titeln lyder).

Den utkom första gången 1867 och var avsedd som en anatomi över det kapitalistiska samhället. Marx tänkte sig fyra delar i ett mäktigt verk ägnat det samhälle han ville ersätta med ett annat. Men första boken skulle bli den enda som trycktes under hans livstid. *Kapitalet* var ett ständigt pågående och föränderligt work in progress. Omedelbart efter utgivningen påbörjade Marx en revidering av verket, och en andra upplaga utkom 1872 (följd av en tredje och fjärde efter hans död).

Marx var en glupsk och ytterst produktiv läsare, hans utkast fyller de efterlämnade anteckningsböckerna. Under framväxten av hans magnum opus inspirerades han av de vetenskapliga upptäckterna i sin omedelbara samtid: Darwins evolutionsteori, George von Mauers och Lewis Henry Morgans utläggningar om tidiga,

primitiva samhällens egendoms-gemenskap, kemisten Justus von Liebig's forskning om de kemiska preparatens förödande inverkan på det moderna jordbruket.

Vad för slags bok är då *Kapitalet*? Är det ett vetenskapligt arbete som riskerar att bli lika förlegat som varje annan vetenskap från 1800-talet?

Eller är det ett extraordinärt litterär-filosofiskt försök, rentav en gotisk roman där läsaren får följa den mörke skurken herr Kapital som förslavande och förstörande drar fram genom historien, ständigt uppbyggd till en sista strid av den revolutionäre framtidsmannen Proletär?

Utgivaren av den nya engelska översättningen, Paul North, lyfter inte i första hand fram Marx metod utan hans ressentiment, hans rasande vrede. Det är väl känt att Karl Marx var en mycket arg man, med en ilska som minner om Akilles i Homeros *Iliaden*, vars första rader lyder:

*Vreden, gudinna, besjung som
brann hos Peliden Akilles,
den som sänt tusen kval över
olyckfödda akajer!*

Vreden dominerar Homeros dikt och vreden är Karl Marx bränsle. Som person anses Marx ha varit lättirriterad och snar till ilska. Många är berättelserna om hans utbrott och de hårda ord och sarkasmer med vilka han angrep såväl vänner som fiender – inte

”Många är berättelserna om hans utbrott och de hårda ord och sarkasmer med vilka han angrep såväl vänner som fiender.”

minst kunde han vräka okvädingsord över de vänner han kom att betrakta som svikare och fiender.

”Vad är det för ett bärsärkaraseri som åter gripit dig?” undrar vennen Bruno Bauer i brev från tidigt 1840-tal. En senare biograf, Isaiah Berlin, menar att han levde innesluten i ”ett moln av vrede och förbittring”. Och Arnold Ruge, medarbetare i ett av de tidskriftsprojekt som den unge Marx var inblandad i, talar om hur ”irriterad och hetlevrad” han är, ”inte minst när han arbetat sig sjuk och inte gått och lagt sig under tre, fyra nätter i rad”.

I sitt ursinne kunde Marx stundtals, som i sina förklenande uttalanden om den tyske dandyn och socialisten Ferdinand Lasalle, hemfalla åt rent rasistiska kommentarer (”negroida drag”, ”judisk fysionomi”).

Föremålen för Marx vrede växade under hans liv, menar North, och kan långt ifrån förklaras som enbart ett uttryck för personliga psykologiska egenskaper, som Isaiah Berlin gör. Den subjektiva ilskan sökte en objektiv grund. Där den grekiske hjälten slungade sin vrede mot en stad, dess härskare och invånare, var Marx anatemat slungat mot det samhällssystem han levde under.

Även om Marx själv framhöll att han inte var marxist så är det av honom och Engels tecknade historiska utvecklingsschemat en grundbult i all form av marxism som har uppstått efter Marx död. På det byggde Lenin sin lära, dock med en avgörande skillnad: Lenin litade inte till arbetarklassens spontana förbittring, utan menade att detta begränsade medvetande måste smidas till revolutionärt stål av det kommunistiska partiets hårda kärna, avantgardet. I alla typer av kommunistpartier som har funnits har man alltid

”Efter murens fall och Sovjetunionens sammanbrott verkar behovet av nytolkningar av Marx ha ökat.”

varit nitiskt upptagen av att odla ett ”proletärt klassmedvetande”. Under den sovjetiska perioden utvidgades klassperspektivet till att även gälla synen på kunskap och vetenskap; arbetarna skulle ha en egen sådan. Identitetspolitik *avant la lettre*.

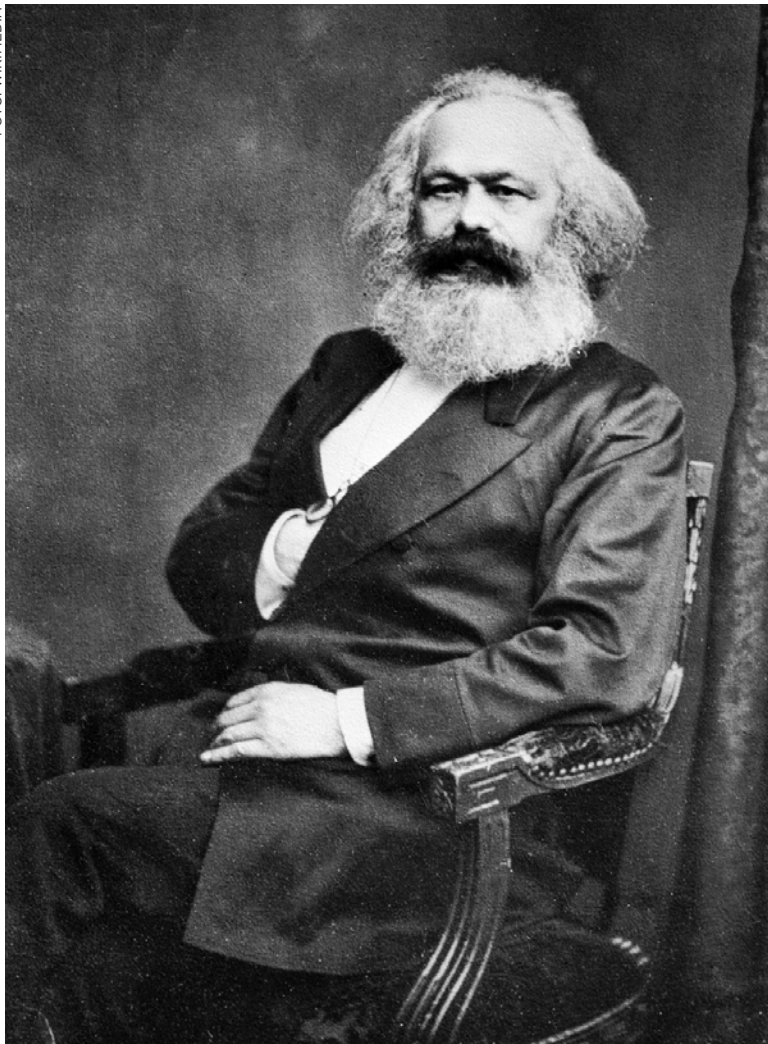
I det tänkande som Perry Anderson i en inflytelserik bok kallade för ”västmarxism” omvandlas det leninistiska klasshatets organisatoriska nödvändighet till en filosofisk diskussion om det borgerliga samhällets indoktrinering, dess ideologiska hegemoni.

Liberalismens universalism och välfärdsstatens välstånd som i hög grad kom arbetarna till del ansågs stå i vägen för utvecklandet av en sann insikt hos arbetarna om att de ofrånkomligen och i objektiv mening är förtryckta av systemet. Det är en tanke som utvecklas av Søren Møller i boken med den talande titeln *Mute Compulsion* ett tyst tvång som lamslår varje ansats till revolt mot det bestående.

Läsningarna och omläsningarna av Karl Marx har varit och är många. I början av 1960-talet handlade det om återupptäckten av den unge Marx, han som talade om människans alienation och det moderna främlingskapet inför såväl det egna arbetet i synnerhet som det borgerliga samhället i allmänhet.

Efter murens fall och Sovjetunionens sammanbrott verkar behovet av nytolkningar av Marx ha ökat. Det som nu skjuts i bak-

FOTO: WIKIMEDIA



Karl Marx hade en subjektiv ilska som sökte en objektiv grund.

grunden är en tidigare betoning på att organisera klasskampen i partier och fackföreningar. Det utlovade arbetarnas paradiset, som den ena koryfén efter den andra lovade medborgarna i de tidigare öststaterna, upplöstes som en hägring i öknen. Med den försvann också de organiserade kommunistiska partierna. Klasskampen tog mer eller mindre slut. Marx som klasskampsteoretiker hamnar i skymundan.

Så vad är det då för Marx som återuppstått ur socialismens aska?

Sven-Eric Liedman kan i sin omfångsrika biografi *Karl Marx* (2015) sammanfatta Marx aktua-

litet med att det centrala i arvet efter Marx är ”kritiken av den politiska ekonomin... I själva verket gäller kritiken av hela det kapitalistiska samhälle som Marx levde i och som vi fortfarande – om än på en annan nivå – lever i.” Detta är för många Marx roll idag, en genomskådande kritiker av vårt sätt att leva, i helg och söcken, som arbetstagare till män och kvinnor, förtryckta och utsugna.

Detta är förstås ett minst sagt omfattande projekt. Men kanske kan en huvudfiende skönjas: tendensen att allt fler områden av livet dras in i varucirkulationen och underordnas kapten Kapital.

Marx – liksom många andra i hans och vår tid – kände vån-
da och/eller avsky inför pengarnas
kraft och makt. Redan i hans
samtid var pengarnas inflytande
exponerat och kraftigt kritiserat.
Det var den konservative Thomas
Carlyle som myntade uttrycket
cash nexus, vilket senare plocka-
des upp av Marx. Och en av hans
favoritförfattare, Honoré de Bal-
zac, gjorde penningens roll i sam-
hället till ett av de viktigaste mo-
tiven i sina böcker.

I roman efter roman gestal-
tar Balzac sin övertygelse att syn-
en på pengar som viktigare än
allt annat gör människan själv-
upptagen och grym, och fördär-
var hennes inneboende känsla för
sanning, äkthet och vad som är
väsentligt i livet.

Närmare det mer unika med
Marx kommer vi när vi undersö-
ker kapitalet och dess tillväxt som
kapitalismens grund. För Marx är
det uppenbart – och bortom den
enskilde kapitalistens egen påver-
kan – att kapitalets uppgift är att
förmera sig. Det måste öka och
växa, det kan inte bara bestå och
ingenting får förbli där det är. Allt
måste ständigt vara i rörelse. Det
sker på bekostnad av allt, arbe-
tarnas hälsa och utvinning av na-
turen, menar Marx. Han talar nu
om ämnesomsättningen mellan
människan och naturen.

I klimatorons tid har dessa tan-
kegångar omfamnats av den rikt-
ning som kallas ekosocialism,
vars tidiga grundskrift är John
Bellamy Fosters *Marx's Ecology.
Materialism and Nature* (2000).
Han och många som gör en eko-
logisk läsning av Kapitalet lyfter
fram de reflektioner Marx gör,
efter det att denne har tagit del
av kemisten Justus von Liebig's
forskning kring det begynnande
kapitalistiska storjordbruket:

FOTO: ALAMY



Marx favoritförfattare Balzac.

**”För de nya Marx-
läsarna räcker det
inte med att ta
över fabrikerna –
arbetarna ska och
måste lämna dem.”**

”Den kapitalistiska produktionen
kan endast utvecklas genom att
samtidigt förstöra all rikedom
urkällor: jorden och arbetaren.”

För den traditionella marxismen
gällde det att låta produk-
tionsmedlen övergå i allmän ägo,
eller i ingens ägo, att upphäva pri-
vategendomen. För de nya Marx-
läsarna räcker det inte med att ta
över fabrikerna – arbetarna ska och
måste lämna dem. Hela det industri-
ella sättet att producera ska i grunden
byggas om, eller helt raseras.

I denna förändring är inte
längre arbetareklassen att lita
på, som en av dessa teoretiker –
Moishe Postone – tycks mena i
sin bok *Time, Labor and Social
Domination. A Reinterpretation
of Marx's Critical Theory* (1996).

Dessa nya ”marxister” ser i själva
det sätt på vilket arbetsproces-
sen under kapitalismen är orga-
niserad ett apokalyptiskt hot mot
människor, djur och natur. Vältal-
lig företrädare för denna hållning
är exempelvis Kahei Saito i *Marx
in the Anthropocene* (2020).

Därmed är arbetarklassen inte
längre bärare av framtidens sam-
hälle, ej heller är dess ställning
som den mest utsatta samhällseliga
klassen under kapitalismen, den
utsugna arbetaren, nu huvudsak.
När ekomarxisterna eller flera
andra rättviserörelser eller akti-
vister likt Karl Marx vill dra upp
hela det existerande samhällets
grundbetingelser med rötterna, är
deras filosofiska grundantaganden
helt andra. Nu är vi snarare tillba-
ka till 1840-talets fattiga och rika.
Vreden har de emellertid behållit.

I mitten av 1860-talet ombads
Marx bedöma den franske filoso-
fen Pierre-Joseph Proudhons be-
tydelse. Redan på 1840-talet hade
Marx gjort upp med dennes teo-
rier i *Filosofins elände*, men han
samlade sig likväl till ett omdöme:
”här och där avslöjar han en djup
och genuin känsla av indignation
över sakernas tillstånd, en revolu-
tionär äkthet”.

Alltså: I allt väsentligt hade
Proudhon alltså fel, men upprörd-
heten är värd beröm. På samma
sätt verkar många idag närma sig
Marx: man lyfter fram och använ-
der upprördheten över den värld
man finner vara ur led. Kanske är
det just den akilleska vreden som
gör att Marx ständigt föds på nytt
och används i varje kamp där man
söker en uppdelning i förtryckta
och förtryckare.

De svala liberala kritiker-
na sätts oupphörligt i arbete och
hamnar ständigt i underläge. Frå-
gan är hur länge de har orken, när
vreden saknas. ■

POLITIK

Trånandet efter det gamla Öst

Hur kan ett högerparti vurma för det gamla DDR? Varför skördar AfD så stora framgångar just i Öst? Av Johannes Tångeberg.



■ *Das Deutsche Demokratische Reich. Wie die extreme Rechte Geschichte und Demokratie zerstört*

Volker Weiß,
Klett-Cotta,
2025.

När det tyska högerpopulistiska och enligt det tyska författningskyddet högerextrema partiet AfD kampanjat genom att köra runt med en gammal Trabant med påskriften "Hol dir dein Land zurück" ("Ta tillbaka ditt land"), så har man inte bara försökt locka väljare genom att använda en "bil som ingen längre ville köpa efter 1989" och anspelat på ett "förflutet, som aldrig funnits", som historikern, författaren och experten på tysk högerextremism Volker Weiß skriver i sin bok *Das deutsche demokratische Reich*. Partiet har också knutit an till den sedan 1990 inte längre existerande östtyska staten.

AfD har firat stora valframgångar i östra Tyskland. Men partiet har inte bara omfamnat de östra landsdelarna, de som tillhörde DDR, utan också områdets förflutna, det kommunistiska Östtyskland. Kampanjen med "Trabbin" är inte en engångsföreteelse. AfD har förhållit sig på ett positivt sätt till DDR vid upprepade tillfällen, och bakom vad som vid första anblicken kan tyckas vara enbart ett sätt att appellera till den DDR-nostalgi som finns i delar av befolkningen döljer sig en större berättelse – en berättelse som sätter staten Östtyskland i ett positivt ljus.

Att just AfD och andra högerextrema rörelser i Tyskland visar en välvillig inställning till DDR kan tyckas förvånande. Trots allt tillhör man en tradition där an-

tikommunismen spelat en viktig roll. Än mer förvirrande blir det när AfD och andra högerpopulistiska eller högerextrema rörelser samtidigt med DDR-kramandet använder sig av retorik och slagord från dem som var mot DDR, från den fredliga revolutionen som ledde fram till regimens fall 1989 – som "Wir sind das Volk" ("Det är vi som är folket", som skanderades vid de stora demonstrationerna 1989), eller när man kampanjar med budskapet "Vollende die Wende" (fullfölj "Wende". Wende är beteckningen på händelserna kring murens fall).

I sin bok redogör Volker Weiß för just hur DDR-nostalgi, DDR-motstånd, Rysslandsvänlighet och Sovjetnostalgi blandas och sätts

samman till någonting nytt – ett förfarande som enligt författaren bygger på att historiska begrepp omtolkas, omdefinieras eller förfälskas.

Denna omtolkning görs på ett sätt som sannolikt skulle få DDR-statens forna, kommunistiska försvarare att sätta kaffet i vrångstrupen eller vända sig i graven. Här, i öst, argumenteras det, levde gamla hederliga preussiska dygder kvar, som ordning, punktlighet och hövlighet. Någon stor invandring fanns inte. Framförallt var Östtyskland inte förstört av det västliga inflytandet, som ses som det stora problemet. Sovjetunionen och kommunismen må ha varit dåliga, men de lyckades inte förgifta landet på samma sätt som USA och "väst"

Trabant – högre symbolvärde än andrahandsvärde.



Forts. →



Det tyska enandet 1990 firas med glass.

gjorde i den gamla Förbundsrepubliken. Inte heller fanns i öst samma djupa bearbetande av det nazistiska förflutna, den "Vergangenheitsbewältigung" som blivit en så viktig del av det officiella Tysklands identitet, men som i högerextrema kretsar i bästa fall ses som ett osunt ältande av kollektiv skuld.

Det är i denna anda som AfD-politikern Björn Höcke kan tala om att han väljer det "traditionella" Öst framför det "globalistiska" Väst, och den högerextrema och AfD-nära publicisten Jürgen Elsässer drömmer om ett "Deutsches Demokratisches Reich", ett "tyskt

"Framförallt var Östtyskland inte förstört av det västliga inflytandet, som ses som det stora problemet."

demokratiskt rike". Elsässer myntade begreppet som fått ge namn åt Weiß bok 2023. Han talade då om ett nytt DDR, byggt inte på socialismen, utan på idén om det tyska "riket", som ett slags syns mellan "alla [...] auktoritära nationalstater" som funnits på

tysk mark, som Weiß skriver. För Elsässer ligger hoppet i öst, där "människorna förblivit tyska och vill försvara Tyskland".

Genom att samtidigt appellera både till det som ansågs bra med DDR och till dem som var emot DDR-regimen kan breda väljargrupper tilltalas. Det som trots allt ändå var dåligt i Östtyskland kan skyllas på den kommunistiska regimen – och det kan hävdas att dagens östtyskar nu gör uppror mot ett förhatligt styre på samma sätt som 1989. På det sättet kan det som anses dåligt i dagens Tyskland jämföras med det som var illa i DDR – men öst och dess historia hyllas ändå.

DDR-kramandet, motståndet mot DDR, drömmen om ett tyskt rike, kritik mot samtiden – allt kan fås att hänga ihop, men resonemangen kräver en anpassad om- eller nytolkning av historien och av historiska begrepp. Det handlar enligt Weiß om att konstruera ett förflutet som aldrig funnits för att därpå bygga en vision om en storartad framtid.

Detta, hur historien används i retorik och propaganda, är det övergripande temat i Weiß bok.

Denna typ av historieskrivning, där endast de delar av historien beaktas som passar in i den övergripande berättelse som ska föras fram, eller där rentav ren historieförfalskning förekommer, är förstås inte unikt för tyska eller andra västeuropeiska högerextremister. Weiß ägnar också den ryska statens historieberättande mycket uppmärksamhet.

Att Ryssland tolkar historien och historiska begrepp lite som det passar torde vara allmänt känt, ett av de mest flagranta exemplen är att Ukrainas regering påstås vara "nazistisk". Vad Weiß visar i sin bok är att det finns många beröringspunkter och i många fall samsyn mellan ryska och högerextrema narrativ.

Ty AfD och partiet närstående opinionsbildare har inte bara lärt sig älska DDR, utan även Ryssland. Weiß visar många exempel på AfD-politikernas goda relationer till det stora landet i öst. AfD:s motstånd mot sanktioner mot Ryssland och mot stöd till Ukraina talar också sitt tydliga språk.

Liksom i fallet med DDR kan den positiva synen på Ryssland i högerextrema kretsar förvåna. Tyskland har ändå utkämpat två världskrig mot Ryssland och Sovjetunionen, och från just högerextremt håll har också ett rasistiskt grundat hot från det "asiatiska" öst målats fram, där tyskarna skulle

"Här, i Öst, så argumenteras det, levde gamla hederliga preussiska dygder kvar, som ordning, punktlighet och hövlighet. Någon stor invandring fanns inte."

få sitt nödvändiga "Lebensraum".

Samtidigt går även en annan, positiv Rysslandsbild tillbaka på en längre tradition. Det var med Rysslands hjälp som Preussen till sist lyckades besegra Napoleons Frankrike, och därefter, efter Wienkongressen, sågs Tsarryssland som något av en konservativ, kontrarevolutionär garantimakt. Och även idag finns båda synsätten på Ryssland, det negativa och det positiva, kvar bland tyska högerextremister, skriver Weiß.

Men många har alltså landat i en Rysslandsvänlig hållning. Tyska och andra europeiska högerextremister förenas med den ryska staten i gemensamma intressen: Ryssland får inflytande och kan slå split i Europa, och de högerextrema rörelserna får stöd och uppmärksamhet. Men man förenas också ideologiskt. Här spelar den ryska ideologen Alexander Dugin en avgörande roll.

Gemensamt för Dugins tänkande, den ryska statens narrativ och högerextremisternas synsätt är den antivästliga, antiliberala och antiamerikanska hållningen, där "väst" ses som dekadent och urartat och som det avgörande hotet, medan man själv anser

sig stå för traditionella värderingar. I det här sättet att tänka kan tyska nationalister drömma om ett samarbete med Ryssland, där Tyskland kunde få tillbaka Ostpreussen och Europa skulle domineras av ett Stortyskland och ett Storryssland.

Från Dugins sida har sådana idéer om ett återskapat Ostpreussen förts fram, och även om detta från rysk sida skulle vara ett rent taktiskt sätt att knyta till sig tyska högerextremister och inte allvarligt menat, så finns Rysslands sympatierna där bland dem som drömmer om ett återuppståndet tyskt rike – och inom AfD.

Ett exempel på hur AfD-politiker enligt Volker Weiß förfalskar historien är påståendet om att nazismen i själva verket var "vänster".

Som argument för detta framförs namnet på nazistpartiet NSDAP, där ju både ordet "socialism" och "arbetarparti" finns med, samt ett påstått Goebbels-citat, där denne ska ha beskrivit nazismen just som vänster. Weiß ägnar ganska stort utrymme i sin bok åt att visa att det åberopade citatet för det första inte stämmer från Goebbels, utan från en nazistisk tidskrift, och för det andra är ryckt ur sitt sammanhang och inte stöder påståendet att nazisterna själva såg sig som en vänsterrörelse.

Weiß anför också andra argument mot beskrivningen av nazismen som "vänster". Men vad som i det här sammanhanget är minst lika intressant som frågan om nazismens "egentliga" ideologiska hemvist är hur AfD-politiker argumenterar. Genom att beteckna nazismen som vänster lyckas de skylla Tysklands största katastrof på sina politiska motståndare och antyda gemenskaper mellan dagens vänster och

Stortvätt i gamla DDR.



FOTO: GETTY IMAGES

dåtidens nazister. Samtidigt drar sig åtminstone vissa AfD-politiker inte för att använda sig av, eller anspela på, nazistiska slagord, som "Alles für Deutschland" och "Alice [den ledande AfD-politikern Alice Weidel] für Deutschland" eller för att tona ner betydelsen av Tysklands nazistiska förflutna.

Att sammanblandningen av så många olika politiska och historiska begrepp och traditioner fungerar beror enligt författaren på att kunskaperna om vad DDR och Nazityskland verkligen var har urholkats.

Givetvis spelar rent känslomässiga aspekter också en roll för hur budskapen tas emot. Weiß exemplifierar med hur man på AfD-möten brukar sjunga en fredssång som barn i DDR fick lära sig, och menar att man inte längre tilltalar den rationella sidan hos människor när ett parti som ser sig som radikalt antikommunistiskt spelar på DDR- och Sovjet-nostalgi, och därvid lyckas röra en östtysk publik, som i andra

"Visst, historien har alltid omtolkats, nytolkats och använts för politiska syften, i det ligger ingenting nytt."

sammanhang kan tala om att det som är dåligt i dagens Tyskland liknar DDR, till tårar.

Just när denna artikel skrivs kommer nyheten att det tyska författningsskyddet nu inte bara betraktar delar av AfD, utan partiet i sin helhet som bekräftat högerextremt. Enligt säkerhetstjänsten innebär detta att AfD motarbetar den frihetliga demokratiska ordningen i Tyskland. Samtidigt har partiet nått nya rekordnivåer i opinionsmätningarna. Detta sker i en tid när Rysslands krig mot Ukraina fortfarande rasar, och

där Ryssland anses utgöra ett hot mot den europeiska säkerheten också bortom Ukraina.

I en sådan tid känns Weiß bok extra angelägen. Visst, historien har alltid omtolkats, nytolkats och använts för politiska syften, i det ligger ingenting nytt. Men det betyder inte att alla historieskrivningar är lika rimliga.

När historien används i propagandas syfte, och dessutom med så motsägelsefulla inslag som fallet är i de högerextrema kretsar som Weiß skildrar, är det lika viktigt som någonsin att kunna bedöma och bemöta detta med en kritisk och kunnig blick.

Weiß hjälper till att skärpa den blicken, och förmår att visa hur AfD och dess närstående publicister och rörelser tänker, pratar och agerar.

En fråga som knappast berörs i boken är hur de europeiska högerpopulisternas och högerextremisternas förhållande till USA kan tänkas utvecklas framöver. Att Donald Trumps andra presidentskap inte kan analyseras i boken har sin förklaring – det har helt enkelt gått för kort tid sedan han tillträdde.

Men med tanke på att antiamerikanismen är en så viktig del i såväl de högerextremas som i Rysslands antivästliga och antiliberala världsbild inställer sig frågan hur deras förhållningssätt och/eller retorik visavi USA kan tänkas förändras.

President Trumps inställning till Ryssland får kanske tills vidare betecknas som oklar, eller växlande, men han har åtminstone tidigare talat gott om Putin och talat illa om Ukrainas president Zelenskyj.

Och Trumps tidigare medarbetare och allierade Elon Musk har uppmanat tyskarna att rösta på – just AfD. ■

EKONOMI

Apples olyckliga affär med Kina

Bolaget ingick en pakt med Kina, fick producera billigt men blev plockade på kunnande. Jojje Olsson läser en bok som avslöjar hur det gick till.



■ *Apple in China. The Capture of the World's Greatest Company*

Patrick McGee, Scribner, 2025.

Några av de tydligaste minnena kring Apple från min tid i Kina var hysterin kring företagets produkter. Kring 2010 var det många kineser som utan vidare lade en hel månadslön på en ny Iphone eller Ipad. Slagsmål utbröt i de ringlande köerna utanför butikerna, inte bara mellan kunderna utan även med säkerhetspersonal och anställda på Apple. Och så alla flickor som sålde sex, samt pojken som sålde sin njure för att ha råd med de senaste modellerna.

I en enda butik i Peking såldes Ipad för motsvarande 3,7 miljoner dollar på fem timmar, vilket var nytt världsrekord. Alla betalningar skedde i kontanter, då majoriteten av köparna var fattiga kineser som skickats ut av organiserade ligor att köpa så många enheter de bara kunde.

Efterfrågan var bottenlös, men situationen långt ifrån problemfri. Då flera kunder vägrade att gå hem efter att den senaste Iphone-modellen sålt slut i en butik i Shanghai 2010 dök en elitstyrka från polisen upp. Misshandeln blev så svår att golvet behövdes bytas ut; det kunde inte tvättas rent från allt blodstänk. Ingen officiell dokumentation av handelen existerar. Övervakningskameror och de anställdas telefoner rensades noggrant på innehåll.

Men en av över 200 intervjuade källor till boken *Apple in China* bevitnade incidenten. Han beskriver den som "massakern vid Himmelska fridens torg i minia-

tyr", och ser den som ytterligare ett bevis för den kinesiska regimens auktoritära makt och möjlighet att sopa hemligheter under mattan. Men detta var inte nödvändigtvis ett problem för Apple. Tvärtom så konstateras att bolaget på många vis har dragit nytta av bristen på mänskliga rättigheter i Kina.

Apple var länge på ruinens brant, vilket skildras nästan litet för ingående i boken. Då framställningen är strikt kronologisk tar det närmare 100 sidor innan Kina på allvar kommer in i bilden. Innan dess får vi en brokig historia av folk som under 1970- och 1980-talet anställs och avskedas av en excentrisk Steve Jobs. När konkursen var nära, så beslutade Apple i mitten av 1990-talet att lägga delar av tillverkningen utanför USA.

Bortskämda arbetare och jobbiga fackföreningar gjorde satsningar på underleverantörer i Wales och Tjeckien kortlivade. Förutsättningarna var betydligt bättre i Asien. Taiwan hade lägre löner, men ändå både teknologisk expertis och företag som stod i kö för att samarbeta. Ett av dem var Foxconn, som tidigt förstod att den främsta fördelen med detta samarbete inte var ekonomisk vinst, utan vad man kunde lära sig från Apple.

Foxconnns notoriske ägare Terry Gou var en pionjär som hade etablerat högteknologisk tillverkning i Kina redan på 1980-talet. I takt

"Det var först när arbetare började begå självmord som man reagerade – bland annat sattes nät upp kring sovsalar, så att fler arbetare inte kunde hoppa ut från fönstren."

med Apples ökade volymer övertygade han företaget att tillsammans med honom satsa på landet. Apples ingenjörer häpnade under de första besöken vid Foxconnns underleverantörer i Shenzhen. Där fanns varken hiss eller luftkonditionering.

Man häpnades även över ännu lägre löner, ännu sämre välfärd och ännu värre arbetsvillkor än i Taiwan. Med andra ord ännu större möjligheter att göra vinst. Kinas regering satsade redan på ekonomisk tillväxt genom export av tillverkning som skedde med hjälp av utländska investerare. Något som underlättades ytterligare när landet blev medlem i Världshandelsorganisationen 2001.

Med de små marginaler som Apple erbjöd satsade Foxconn på storskalighet. Man förvandlade fält till fabriker på bara månader, och byggde i princip hela

samhällen som tillverkade elektronik åt Apple. Först byggde man Imacs med vad som snart kallades ”Kinahastighet”. När Foxconn sedan började tillverka Apples ikoniska Ipad i Kina, så gick försäljningen från under en miljon enheter år 2003 till över 22 miljoner år 2005. Från 2007 sågs samma utveckling med Iphone.

Apples förvandling från vertikal integration i egna fabriker till att förlita sig på kontraktstillverkning utomlands förändrade inte bara företaget i grunden.

Det förändrade även Kina. Apples ingenjörer hade tidigare åkt till Taiwan för att utbilda lågbetalda arbetare enligt produktchefernas idéer. Nu gick resorna till underleverantörerna i Kina, i en omfattning så stor att man övertygade United Airlines att införa nya direktlinjer till tidigare ointressanta städer som Chengdu, med löften om att fylla upp businessklassen varje dag.

Kommunistpartiet välkomnade förstås allt detta med öppna armar. Mark till fabriker subventionerades och billig arbetskraft skeppades in från Kinas vidsträckta, utfattiga landsbygd. Enligt vd Tim Cook så har Apples skapat fem miljoner jobb i landet; något som få inhemska företag kan stoltsera med.

Kring år 2015 var Apple den största företagsinvesteringen i hela Kina med ungefär 55 miljarder dollar om året. Detta enligt dokument som författaren Patrick McGee, som tidigare bevakat företaget för *Financial Times*, har fått tag på särskilt till denna bok.

Inga företagsutgifter kommer i närheten av Apples, vars investeringar beskrivs som ”en Mars-hallplan för Kina”. Patrick McGee jämför rakt av företagets närvaro i Kina med nationsbygge, och

”Snart fick företaget skäll för ’västerländsk arrogans’ i statliga kinesiska medier, och myndigheterna hotade att strypa tillgången på billig arbetskraft.”

menar att landet aldrig hade varit samma ekonomiska och teknologiska stormakt utan Apple. Den allra viktigaste komponenten i detta var tekniköverföring. Dussintals miljoner arbetare utbildades. Vi får läsa ingående om hur tillverkningsprocesser av alltmer avancerad teknologi ”uppfanns” av Apples ingenjörer och designers tillsammans med kinesiska kolleger.

Detta likställs med viktiga geopolitiska händelser som Berlinmurens fall, med skillnaden att den utspelade sig under flera års tid och i skydd av sekretessavtal och medicensur.

Utvecklingen tjänade Apple mycket väl. Företaget blev sommaren 2023 det första i världen att passera tre biljoner dollar i marknadsvärdering, och Tim Cook har sannolikt varit världens mest framgångsrika vd det senaste dryga årtiondet. Men hans beslut att lägga över 90 procent av tillverkning och slutmontering i Kina har gjort Apple sårbart på en rad olika sätt, vilket med tiden har orsakat allt fler problem.

Ett av de unika inslagen med Apples expansion i Kina var de hundratals miljarder kronor som investerades i maskinutrustning, vilken placerades ut i fabriker på

villkor att de endast fick användas för att tillverka företagets produkter. Det fungerade på kort sikt, men gjorde Apple bundna till Kina – och mer sårbara för hot från Xi Jinping.

När Xi Jinping blev president 2013 stod det snart klart att han hade större planer för Kina än sin föregångare. Två år senare lanserades industriplanen ”Made in China 2025”, med ambitionen att göra Kina till en global ledare inom högteknologi. Apple kom att spela en viktig roll för att möjliggöra denna innovation.

Snart fick företaget skäll för ”västerländsk arrogans” i statliga kinesiska medier, och myndigheterna hotade att strypa tillgången på billig arbetskraft. Krav kom också på att censurera App Store, bland annat genom att radera *New York Times* app, inte bara från Kina utan globalt. Man pressades att som första utländska företag lagra användardata på fysiska servrar i Kina, och tvingades mot sina självförhållande principer att motarbeta demokratiaktivister i Hongkong.

Här skulle många bolag ha spridit sina risker. Men Apple in China bygger på tesen att Kina – med hjälp av billig arbetskraft och stor konsumentmarknad – har lyckats ”fånga” vad som i långa perioder var världens största företag. Apple var redan ”ofrånkomligt framtida beroende av en hänsynslös auktoritär stat”. När man väl förstod att Xi Jinping var mer repressiv inrikes och mer aggressiv utrikes, så var det redan för sent att lösgöra sig från den ”obrytbara” relationen.

Kritik och hot ledde istället till att Tim Cook 2017 åkte till Zhongnanhai, det avspärrade bostadskomplexet för kommu-

FOTO: GETTY IMAGES



Apple erövrar Kina. Och tvingas till avsevärd anpassning.

nistpartiets toppledare i centrala Peking, för att lova investeringar på ytterligare 275 miljarder dollar under de kommande fem åren. Justerad för inflation är bara denna summa enligt Patrick McGee dubbelt så stor som den ovan nämnda Marshallplanen.

Det handlar alltså om mer pengar än vad USA lade på att återuppbygga sexton europeiska nationer efter andra världskriget.

Vid det här laget hade Apple problem på flera fronter i Kina. Det beskrivs hur de kinesiska underleverantörerna gradvis ”tog sin kunskap och erbjöd den till inhemska företag som Huawei, Xiaomi, Vivo och Oppo”. Skildringarna innefattar hur rekryterare stod just utanför Apples fabriker med erbjudanden om högre

löner. Inhemsk konkurrenser utvecklade snart mer prisvärda smartmobiler, som tog marknadsandelar från Apple inte bara i Kina utan även globalt.

Apple är okänt för sin brist på transparens. Exempelvis meddelades summan 275 miljoner aldrig offentligt, utan hittades senare i interna dokument. Och det kanske var tur. För när Donald Trump först blev USA:s president 2017, så twittrade han argt om att App-

le borde ha sin tillverkning i USA snarare än Kina.

För att blidka sin nya ledare påbörjade Apple tillverkningen av Mac Pro – en produkt av marginell betydelse – i Texas. Donald Trump basunerade ut saken som en oerhörd framgång. Att fabriken inte var ny spelade ingen roll, då både presidenten och Apple hade intresse av att beskriva den som sådan. Dessutom hade man så stora problem med att få igång produktionen att kinesiska ingenjörer från Foxconn skickades dit för att lösa problemet.

”Det är svårt att överskatta ironin”, skriver Patrick McGee. ”Efter över ett årtionde där de främsta ingenjörerna skickats till Kina för att utbilda personalen i

”Apple var redan ofrånkomligt framtida beroende av en hänsynslös auktoritär stat.”

Forts. →

Apple får allt svårare att locka kinesiska kunder i takt med att spänningarna mellan Kina och USA ökar.

att tillverka produkter enligt Apples kvalitet, så behövde Cupertino flyga kinesiska ingenjörer till hjärtat av Amerika för att färdigställa detta projekt”.

I ännu ett tydligt exempel på ironi så blev Trumps första presidentskap mycket positivt för Apple, som hade tagits på sängen av framförallt Huaweis framgångar. 2019 införde Trump en rad sanktioner mot Huawei, som ströp tillgången på avancerade mikrochips och gjorde det svårare att tillverka konkurrenskraftiga alternativ till Iphone.

Denna bok är inte omtyckt av företaget som skildras. Tvärtom har Apple sagt att texten är ”osann” och ”full av inkorrekta uppgifter” – dock utan att nämna specifika detaljer. Visst låter det inte särskilt smickrande att ha ”gått i sömnen in i en ny verklighet”, och samtidigt ofrivilligt hjälpt en geopolitisk rival på traven genom att dra nytta av billig arbetskraft och dålig rättssäkerhet.

För Apple, där arbetskulturen sedan tidiga dagar varit omänsklig, vände villigt bort blicken från rena övergrepp i Kina. Det var först när arbetare i Foxconn-fabriker började begå självmord som man reagerade – bland annat sattes nät upp kring sovsalar, så att fler arbetare inte kunde ta livet av sig genom att hoppa ut från fönstren.

Förvisso vidtogs även andra, mer förebyggande åtgärder. Men samtidigt gjorde man sig av med eller ignorerade de chefer som ville se verkliga reformer av arbetsrätten hos underleverantörerna.

I det stora hela hade Kinas politiska system varit positivt för Apple. Xi Jinpings nedslag mot civilsamhälle och aktivism försvårade mycket påpassligt alla fristående undersökningar av arbetsvillkor.



FOTO: GETTY IMAGES

”För Apple, där arbetskulturen sedan tidiga dagar varit omänsklig, vände villigt bort blicken från rena övergrepp i Kina.”

Men detta slags auktoritära nationalism är tveeggad. Kinesiska företag fick allt större subventioner, vilket gjorde dem till mer resursstarka konkurrenter. I tider av geopolitisk konflikt med USA har såväl myndigheter som konsumenter uppmanats att prioritera inhemska alternativ framför Apple. Och trots rekordinvesteringarna har de politiska kraven från den alltmer auktoritära kinesiska regimen ökat, med allt svårare dilemmen som följde.

Inte heller har Donald Trumps andra presidentperiod varit lika fördelaktig. Handelskriget mot Kina innebar att tullsatsen på export till USA ett tag låg på 145 procent. Apple lade tidigare de-

lar av sin produktion i Indien eller Vietnam, som nu också har drabbats av tullar. Men den infrastruktur och det kunnande som Kina har utvecklat mycket tack vare Apple gör det paradoxalt nog svårare att lämna landet.

Istället har Apple nyligen meddelat rekordstora investeringar på närmare 6 000 miljarder kronor i USA de kommande fyra åren. Men detta sker utan villfarelser om en lika billig tillverkning som i Kina, och delvis på grund av påtryckningar från Trumps nya regering.

Kan Apple bli lika framgångsrik med ett auktoritärt Kina? Denna osäkerhet bidrog till att företagets aktie tappade över tio procent i värde under första halvåret 2025. I augusti stängde Apple vidare en butik i Kina för första gången, på grund av vikande försäljning.

Oavsett vad framtiden har i sitt sköte för relationen mellan Kina och Apple, så utgör denna bok en varning till alla företag som bländas av lovande marknad och fördelaktiga produktionsvillkor i världens största diktatur. ■

ESSÄ

Varför är det så svårt att sova?

Handlar sömnproblem i grunden om kontrollbehov? Det finns inga entydiga svar på frågorna kring vår sömn. Av Anders Mathlein.



■ *Wolf Moon. A Woman's Journey into the Night*
Arifa Akbar,
Sceptre, 2025.

– **Jag kan inte sova!**
– Tråkigt. Men bättre än att inte kunna vakna.

För den som sitter grusögd men vaken i vargtimmen kan den lilla dialogen från Martin Kellers skämtteckning kanske vara till någon tröst. Och det behövs, för alla som har upplevt sömnlöshet vet vilken plåga den kan vara, dessa svarta timmar tröga som tjära då dova tankar jäser jäms med oron för en orkeslös morgondag.

Frågan infinner sig naturligtvis: Varför måste vi tillbringa omkring en tredjedel av vår korta stund på jorden i medvets- och försvarslöst tillstånd? Det finns inget entydigt svar på den frågan.

När de amerikanska forskarna Bergmann och Rechtschaffen i ett känt experiment tvingade råttor att ständigt vara vakna dog djuren efter två till tre veckor – men utan att någon specifik dödsorsak kunde fastställas.

Samma ”diaboliskt geniala” metod för att hålla råttorna vakna – en anordning gör att de faller ned i vatten om de slumrar till – begagnar sömnforskaren doktor Dudden i Jonathan Coes egenartade roman *House of Sleep* (Sömnkliniken).

Det är ett grymt experiment – och vakenhållning är också en beprövad tortyrmotod –, men för Dudden helgar ändamålen medlen, eftersom han betraktar sömn som en farsot, ”den mest sprid-

da och livsinskränkande av alla sjukdomar!”, som han vill frälsa mänskligheten ifrån.

Det går väl sådär.

I romanen nämns också amerikanen Randy Gardner som 17 år gammal vid årsskiftet 1963–64 under kontrollerade former höll sig vaken i 11 dygn och 24 minuter. Gardners fall blev särskilt uppmärksammat, men hans ”rekord” överträffades av flera långvakare tills *Guinness rekordbok* 1997 av etiska skäl upphörde med registrering av nya försök.

Kanske kan man misstänka att sömnlöshetseliten lärt sig att likt flasknosdelfiner sova med en hjärnhalva i taget. Den förmågan vore en tillgång också under den 24 timmar långa experimentella teaterföreställning som Arifa Akbar bevistar och som är ett av många exempel på nattliga aktiviteter i hennes bok *Wolf Moon. A Woman's Journey into the Night*.

Akbar är teaterkritiker i *The Guardian* och av yrkesmässiga skäl en nattuggla, men har livet

”Akbar är teaterkritiker i *The Guardian* och av yrkesmässiga skäl en nattuggla, men har livet igenom lidit av sömnlöshet.”

igenom lidit av sömnlöshet. Vakandet bottnar i den mörkerrädsla som rotades för livet genom de spökhistorier med djinner och andra väsen ur den islamiska mytologin som hennes far berättade. Han hade i sin tur blivit skrämmd av sina äldre systrars gruvliga godnattsagor.

Rädslan och vidskepelsen överfördes på dottern och har yttarat sig i bland annat sömnparalys, ett tillstånd av förlamning mellan vakenhet och sömn, då hon känt närvaro av övernaturliga väsen i rummet. ”Bara för att någonting är oförklarligt gör det inte irrationellt eller orimligt”, skriver hon.

Hon tror att man kan ha ett slags ”sömnpersonlighet”, och är övertygad om att hennes sömnvanor från barndomen har följt med in i vuxenlivet. Men själva sömnforskningen trevar till stor del i mörker, den har så många luckor ”att jag undrar om sömn till sin natur är för gåtfull för att låta sig systematiseras”.

I essän *Sova/inte sova* begrundar också författaren Siri Hustvedt sömn och vaka som existensens två sidor, och att det är ”ett mysterium varför vi sover, varför vi drömmer och till och med varför vi är vakna – medvetna”. Kan det vara så att svårigheten att ”falla” i sömn beror på ett kontrollbehov, ett motstånd mot att ge upp självakttagande medvetenhet och överlåta sig till okända regioner där vi inte vet vad vi gör?

Akbars bok är ett slags på en
Forts. →



René Magrittes *Ljusets imperium*. Här glider natten och dagen ihop.

gång nattlig rundmålning och självbiografi, en expedition i mörkret med möten, minnen och observationer under de timmar då de flesta sover. Natten kan såväl rymma rädsla, hot och ensamhet som stillhet, fascination och kontemplation. Mörkret förtrollar och förfärrar.

Hon söker sig till ön Sark i Engelska kanalen för det ograve-rade mörkrets skull, och till Svalbard för det aldrig vikande ljuset under midnattssolen. I Longyear-byen utgör isbjörnar ett större hot än Jack Uppskäraren-typer under den natt som aldrig blir av.

Wolf moon är en term som i astroglogkretsar anger årets första fullmåne, då vargar påstås yla särskilt energiskt. Vargmåne het-te för övrigt Ulf Lundells debutalbum 1975, vilket för tanken till *Vargtimmen*, Ingmar Bergmans film från 1967, vars titel blev ett begrepp som avser den tid på dygnet då "dämonerna" anfäktar de ofrivilligt vakna och "sömnhygieniska" råd framstår som hånfulla.

Då är det fråga om sömnlöshet som också kan vara en statusmar-

kör. Det visar att man är en komplex och tänkande människa med själsliga tillgångar, inte någon som somnar som ett barn efter padelmatchen och ett avsnitt av *Alla dejtar alla*. "Den sömnlöses sista tillflykt är känslan av överlägsenhet över den sovande världen", skrev Leonard Cohen.

Bland författare och konstnärer finns många exempel på att sömnlösheten visserligen kan vara hämmande och deprimerande, men också en öppning mot självförståelse, mot andra skikt av medvetande och kreativitet. Det belyste den brittiske författaren och journalisten Marina Benjamin i boken *Insomnia* (2018), ett slags sömnlöshetsmemoar om hur man kan fånga något värdefullt bland de tumlande tankar som jagar sömnen på flykten. Att skriva kan vara ett sätt att lätta på trycket genom att ge struktur åt flödet.

Men insomni är inte bara oförmåga att somna eller vara i avsaknad av sömn, där finns också den starka längtan och strävan efter sömnen, och däri också en längtan efter något som inte låter sig definieras

eller formuleras, kanske en ambivalent dragning till intet eller icke-existensen.

I det sammanhanget framstår rumänen och avgrundspessimisten Emil Cioran som ett slags sömn- och hopplöshetens och de nattsvarta tankarnas galjonsfigur. "Jag har aldrig kunnat skriva annat än i sömnlösa natters dysterhet", hävdade han, och förklarade att skälet till att han inte begick självmord var att "döden äcklar mig lika mycket som livet".

Akbar exemplifierar med bland andra Louise Bourgeois och Vincent van Gogh. Medan Bourgeois lät sömnlösheten få utlopp i "skrik på papper", *The Insomnia Drawings*, med rödpenna i form av myllrande blommor, geometriska mönster och EKG-grafer, skapade van Gogh den svindlande deliriska *Stjärnenatt*. I sviten *Ljusets imperium* blandade René Magritte natt och dag på ett drömligt, hallucinatoriskt vis, kanske som glimtar av en utvakad människas sviktande verklighetsuppfattning.

Men på vardagsnivån har sömnproblem inte mycket med kreativitet och visioner att skaffa. Enligt Stressforskningsinstitutet har sömnbesvären fördubblats de senaste 30 åren, främst bland unga kvinnor. Bland medelålders eller äldre uppger en av fyra att de sover dåligt. Sömnbrist har samband med fetma, försämrat minne, depression, diabetes och hjärt- och kärlsjukdomar, och det finns goda grunder för antagandet att dramatiskt förkortade sov-tider till stor del har med dagens skärmfixering att göra.

Efter många årtusenden då människan levde efter solens upp- och nedgång kom elektriciteten och gav oss skiftarbete, effektivitetskrav och ett 24-timmarssamhälle som en kapp i hjulet på den cirkadiska rytm som är djupt rotad i vårt och allt annat levandes väsen. Kroppsklockan drivs av molekyllära mekanismer i våra celler, sväng-

ningar som har ett direkt samband med jordens rotation, en 24-timmarsrytm som styr bland annat hormonutsöndring, ämnesomsättning, blodtryck, kroppstemperatur – och därmed också sömnen.

I boken 24/7. *Senkapitalismen och sömnens slut* (2016) skriver konstprofessorn och essäisten Jonathan Crary att kapitalismen har erövrat nästan allt i vårt liv utom sömnen, men ständig uppkoppling kan vara vägen till den oavbrutna produktion och konsumtion för vilka sömnbrist är en förutsättning.

Akbar möter många av dem som arbetar på natten, i miljöer som få skulle känna igen sig i. Natten är ett parallellt universum, med prostituerade kabaréartister i Lahore, handlare i partihallarnas grönsaksmarknad och nattpersonalen som vårdar hennes far på äldreboendet. Ett av flera slags mörker hon upplever är det som gradvis sänker sig över den demenssjuke faderns medvetande. Hon går i den sömnlöse nattvand-raren Charles Dickens spår i nattens London, en annan värld än i dagsljus, och möter liksom han människor i samhällets dunkla utkanter, skuggor som träder fram ur ett mörker som i vissa situationer kan tyckas existera som något mer än avsaknad av ljus.

I *Insomnia* skriver Marina Benjamin om de olika sorters mörker hon upplever under sömnlösheten, dess textur, hur det skiftar beroende på väder, sinnestillstånd och tid på natten. Idén om ett slags mörkrets taxonomi som hjälper oss att avläsa natten tycks uppenbart fångad i tankestimmen fram-på småtimmarna.

Hon har naturligtvis provat de flesta metoder för att fly vakenheten, från sömnmedel och alkohol till meditation och bedövande enformiga tankeövningar. Sömnmedel bör om möjligt undvikas, de ger inte en genuint vederkvickan-

de sömn, utan effekten är snarare att likna vid nedsövning. Det förefaller som om kognitiv beteendeterapi, KBT, fungerar bra för många, även förmedlad via nätet. Målet är den ”sömnens förintelse, frigjord från önskningar, begär, viljor”, som Strindberg njöt av i novellen *Ensam*.

Akbar vet att vända sin sömnlöshet till skapande, men de självbiografiska inslagen i boken blir ibland alltför omfattande och glider ifrån ämnet, särskilt de som rör den i förtid bortgångna systemen Fauzia.

Men för det mesta lyckas hon styra tillbaka på ett osökt sätt, och boken gör inte anspråk på att vara en faktaburen analys av vårt förhållande till mörker och sömnlöshet, utan är snarare en kalejdoskopisk och associationsriklogg över de nattliga utflykterna. Att minnas systemen i koma leder tanken till den samtida närvaro och frånvaro som en medvetlös människa representerar, och vidare till Andy Warhols *Sleep*, en över fem timmar lång film med den sovande poeten John Giorno.

Akbar berör bara i förbigående sina nattliga drömmar, vilket man som läsare är tacksam för. Egna och närståendes inre, nattliga äventyr kan vara intressanta, men i film och litteratur är drömmar ofta urtråkiga och framstår som utfyllnad eller nödlösningar på grund av idétorra och för att gjuta liv och spänning i ett berättande som trampar vatten.

Det kvinnliga perspektivet som slås fast i bokens titel bekräftas många gånger. Nattarbeten är ofta lågstatusjobb som innehas av kvinnor, och den hemlösa Tina berättar hur nätternas ständiga risk för övergrepp driver henne att sova på nattbussar, på dygnetruntöppna kaféer eller i undangömda prång. Under uppväxten levde Akbars pakistanska familj under knappa omständigheter, erfarenheter som speglas

”Det finns goda grunder för antagandet att dramatiskt förkortade sovtider till stor del har med dagens skärmfixering att göra.”

i hennes syn på utsattheten hos människor hon möter i natten.

Den kvinnliga natten skiljer sig också från den manliga i att det finns tydliga olikheter i sömnmönster och förekomst av sömnlöshet som inte bara är kopplade till graviditet, småbarnsår och klimakterium. Exempelvis är kvinnors genomsnittliga cirkadiska rytm sex minuter kortare än hos män, och de har en större andel djupsömn.

Köns- och identitetsgränserna löses upp när Akbar som ”singel, barnlös och medelålders” iklädd ringbrynja, leopardskinn och fisknät ger sig djupt ner i den ångande berlinska klubbatten på klassiska före detta kraftverket Berghain. I pumpande techno och stroboskopljus blir det till en transcendental upp- och utlevelse av hedonistisk urgemenskap som hon aldrig vill ska ta slut.

Från Berghains eufori och sexspiltor är det långt till den sorts andlighet som hon möter i klostret i Shropshire, där de oförtröttliga nunnorna låter sig väckas varje natt för att be för världen medan den sover. Effekten får väl sägas vara ganska begränsad om man ser till sakernas tillstånd på jorden.

Men i Arifa Akbars mörkerodysse finns ljus i slutet av tunneln, den blir en resa till nattens ände, om inte ända fram till gryningen så åtminstone till ett slags försoning.

Andra natten i Sarks kompakta mörker finner hon sig vara lika upprymd som skräckslagen. ■

SOCIOLOGI

Sämre och sämre dag för dag

Individen blir allt ensamare framför den ständigt närvarande skärmen. Ylva Herholz läser om digital ohälsa.



■ *Digitale Diagnosen. Psychische Gesundheit als Social-Media-Trend*

Laura Wiesböck, Zsolnay, 2025.

Djävulen sitter i digitaljerna. Jag kan inte låta bli att upprepa det här; orden dyker upp i tanken under läsningen av österrikiska sociologen Laura Wiesböcks *Digitale Diagnosen* – om ”psykisk hälsa som sociala medier-trend” som det heter i underrubriken.

Wiesböck är sakkunnig på området, leder en forskargrupp som undersöker ”digitalisering och social transformation” i Wien, och är dessutom regelbunden skribent i både dags- och vetenskaplig press. I en intervju på hemmaplan nyligen har hon sagt: ”Det heter ofta idag att fler människor insjuknar psykiskt, men det vet vi inte. Hur som helst blir fler personer diagnosticerade. En objektiv gräns mellan frisk och sjuk finns inte.”

Vad som gäller som psykisk sjukdom, vad som ses som ”normalt” och vad som räknas som ”avvikelse” är ju föremål för ständiga samhälleliga förhandlingar. Inte sällan under trycket från härskande ideologier.

På de digitala plattformarna svämmas samtidens psykoteraeutiska kultur, med sin diagnosmani, över sina bräddar. Och in i mottagliga och kroniskt uppkopplade unga sinnen.

Wiesböck är övertygande i sin skildring och analys av det som pågår. Allt är inte nytänkt, men hennes blick är avslöjande, och ser symtomatiska drag i vårt hyperindividualistiska nu. Det är en viktig bok; den ger en dyster bild och borde mana till besinning.

Framförallt belyser Wiesböck fenomenet självdiagnosticerade mentala tillstånd och sjukdomar, från depression och social fobi till adhd. Men också hälsotänkandet som sådant, dess överhöghet i vår livsstil, och vad det gör med oss.

Visst, det kommer mycket gott med lättillgängliga psykisk hälsakanaler på nätet. Bland annat avstigmatiseras psykisk ohälsa. Man kan prata om det. Men vi får inte vara blinda för avigsidorna.

Laura Wiesböck sätter bitvis in sitt ämne också i en socialpolitisk kontext. Som då hon resonerar om vilken roll nyliberalismen spelar för utvecklingen. Hon pekar rentav på ett uppenbart samband mellan den och ett stigande antal psyksjukdomsfall. Wiesböck kopplar så, mer specifikt, ihop dessa ohälsotendenser med det som försiggår på *mental health*-kanalerna online – alltså också själva innehållet, som konsumeras och överkonsumeras.

Ungefär såhär: individen blir allt ensamare med ansvaret för sin (psykiska) hälsa; hon förväntas ägna sig åt *self-care* – ett annat flitigt förekommande ord i sociala medier. Ett oändligt och växande utbud av *mental health*-tips där går hand i hand med en tilltagande privatisering och kommersialisering av hälsosystemet i stort.

Även i digitala kanaler utlovas man bli ”sin bästa version” efter ett antal besök, och detta helt utan att behöva checka ut från det

samhälleliga prestationsmaskineriet. Allt sker i självoptimeringens tecken; yoga, meditation, mindfulness... också teknikerna för att ”må bra” är integrerade i samma logik.

På nätet finns hela affärsmodeller på *mental health*-temat; de influerare som poserar där är vanligen självutnämnda experter, kanske med egen erfarenhet av psykisk ohälsa, men utan utbildning och sakkunskap. I all välmening, troligen. För det mesta. Men okunnighet och ensidighet kan leda till direkt fara för ”följarna”.

Och: i den här oordnade digitala världen blandas kliniska sjukdomstillstånd ideligen ihop med obehagliga men helt vanliga mänskliga känslolägen, friskt med sjukt. Vi har regelbundet kunnat läsa om följderna: att så många unga söker psykologhjälp efter all dagliga motgångar.

Algoritmerna bidrar till ensidigheten, som vi vet. Och strukturerna främjar innehåll som skapar starka reaktioner; det får högre ”relevans”, gynnar kategoriseringar. Nyansering, komplexitet och motsägelser motarbetas.

Den potential för pedagogisk och verkligt hälsobringande verkan som uppenbart finns i grundtanken med sociala medier motverkas av att *likes*, följare och popularitet är huvudmotorn i det hela, inte sanning och äkthet. I centrum står snarast själva uppvisningen, skärmshowen. Som i

de depressioner som gestaltas på Sad Girl-communities – antalet besök på #sadgirl på Tiktok sägs vara i miljardklassen. På samma plattform har #selfdiagnosis över 22 miljoner besök.

Men om ens sjukdom inte ytt-
rar sig som det beautiful suffering
som gör sig bra på skärmen? Den
verksamhet som ständigt finns
ett klick bort kan i själva verket
innebära ökat stigma för verkligt
sjuka, och en trivialisering av svår
psykisk sjukdom, som Wiesböck
påpekar. Språkbruket, det utbred-
da och lättsinniga användandet
av psykiatriska sjukdomsbeteck-
ningar, också i dagligt tal, är en
väsentlig ingrediens här.

Mental health-influerare rör sig i
ett gungfly, ett traskartat land mel-
lan avstigmatisering, igenkänning
och samhörighetskänsla, glamou-
risering och kommersialisering av
psykiska sjukdomstillstånd.

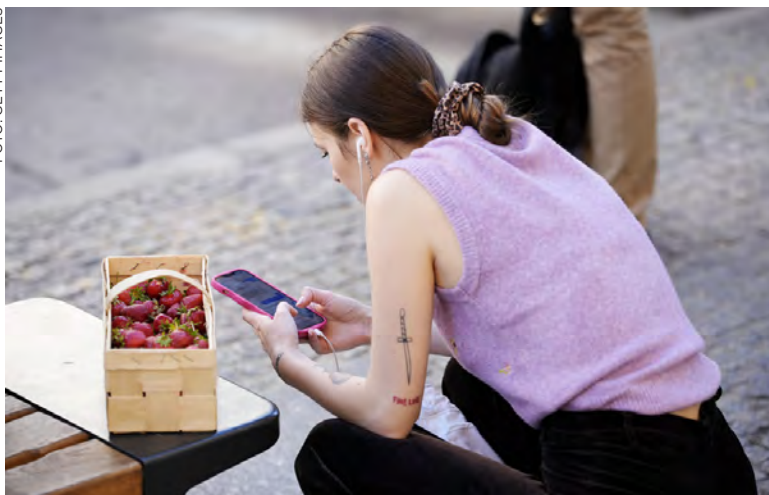
Den som där träder in hamnar
samtidigt i jämförelseprocesser:
sådana utlöses av sig själva hos
flertalet konsumenter av sociala
medier-innehåll.

En självdiagnostisk online-
kultur på psykisk hälsa-temat
utövar stark dragningskraft på
identitetssökande ungdomar. Att
tonåringar ofta anger psykiatris-
ka diagnoser i presentationen på
sin sociala medier-profil är ett
tecken i tiden; sjukdoms- eller
diagnos-statusen kan bli ett nytt
sätt att höra till. Vilsna, känslig-
a, tonårssinnen kan känna en
lockelse att ta till sig en psykisk
diagnos, i en rörig och krävande
tillvaro.

Ett frekvent hälsotemana på
Tiktok är adhd. Klipp om "dolda
tecken på att du har adhd", "hur
min adhd-hjärna känner sig" och
liknande finns det hur många som
helst av. Åtskilliga av dem hänvi-
sar till allmänna kännetecken på

**Illa. Vi mår
illa. Och
scrollar för
mycket.**

FOTO: GETTY IMAGES



exempelvis koncentrationssvårig-
heter, av den sort som alla kan få
då och då.

Symtom är dessutom lätta att
övertolka. Särskilt vid överintag
av intryck och information om sa-
ken. Laura Wiesböcks nyktra syn
på adhd-boomen: att ouppmärk-
samhet och hyperaktivitet är följ-
den av ett samhälle som kräver
allt högre funktion och prestation.
Också av barn. En diagnos som
adhd kan bli en "förklaring" till
okoncentrerat beteende. En lätt-
nad. Till och med en "identitet".

Att sedan standardproceduren
för att hantera olika "funktions-
variationer" och tillstånd är me-
dicinering är en farsot i sig. Med
oöverskådliga följder på sikt. Det
behöver knappt nämnas att ut-
bredningen av online-länkar i äm-
net psykisk hälsa ständigt skapar
nya produkter och nättjänster.
Just nu är bland annat "healing-
coacher" i ropet, som erbjuder
sådant som en "healing-resa" i
"healing-space". Också för trau-
matiserade människor.

En neoliberal företeelse som
Laura Wiesböck kritiserar sär-
skilt i sin bok är den "healthism"
som sprids från USA via de digi-
tala plattformarna: hon ser den

också spilla över alltmer på vår
människosyn, och på föreställ-
ningarna om mänsklig samvaro.

"Psykisk hälsa" förenklas och
banaliseras till ett individuellt
mål, som det gäller att själv jobba
mot. Genom *self-care*.

Några gånger är tankegångar-
na i boken väl tillspetsade. Viss
spretighet uppstår också, av av-
snitten "Den psykiatriska inord-
ningen av patriarkal manlighet",
och "Psykiskt sjuka förövare" –
även om de är nog så intressanta.

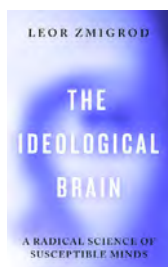
Desto mer relevant ter sig slut-
kapitlet, Wiesböcks "Plaidoyer för
mellanmänsklig ambivalens och
tröst". Ja, är inte det vad världen
behöver idag? Här ingår avsnittet
"Mot rationalisering av mänsk-
lighet", som varnar för det tillta-
gande oskicket att i namn av den
egna psykiska hälsan sortera bort
"toxiska" människor eller relatio-
ner. För att "värna om sin energi
och sina gränser". Även relatio-
ner ska fungera effektivt, utan
störningsmoment; eventuella pro-
blem avhandlas "lösningsoriente-
rat", med sikte på förnyad och full
funktionsduglighet.

Fast folk egentligen, lite till
mans, kanske bara är splitt-
rade, sorgsna, ensamma... och
hjärntrötta. ■

PSYKOLOGI

Otur när man tänker

Varför tänker och tror folk som de gör? Och varför blir vissa mentalt rigida? En ny bok tror sig kunna förklara. Av Erik W Larsson.



■ *The Ideological Brain. A Radical Science of Susceptible Minds*
Leor Zmigrod,
Penguin, 2025.

Efter andra världskriget låg Europa i spillror. Under tolv år hade det tyska folket låtit sig förföras av Adolf Hitler och dragits in i ett blodigt och hopplöst krig. Hur kunde detta ske – och hur skulle man förhindra en upprepning? En av dem som ställde sig dessa frågor var den judiska psykologen Else Frenkel-Brunswik. Hon undrade hur fascistoida tendenser uppstår och om de kan upptäckas redan i barndomen. Efter att ha flytt Europa och slagit sig ner i Berkeley, intervjuade hon hundratal barn, med fokus på intolerans och rigiditet. Hon kom också i kontakt med sociologen Theodor Adorno, en centralgestalt inom den så kallade Frankfurtskolan. Frenkel-Brunswiks studier blev grunden för boken *The Authoritarian Personality* (1950), skriven tillsammans med Adorno och psykologerna Daniel Levinson och Nevitt Sanford.

Boken var banbrytande och fick stort inflytande inom sociologin. Bland annat introducerade den kriterier för att mäta fascistoida tendenser hos individer, kvantifierade i den så kallade F-skalan (F för fascist). Den auktoritära personligheten kännetecknades av nio drag som ansågs botten i barndomstrauman, däribland auktoritär aggression, konformism, cynism och en strikt sexualmoral.

Alla var dock inte imponerade. Boken kritiserades för metodologiska brister och författarnas tydliga vänstersympatier väckte

skepsis. Uppföljande studier visade att även kommunister fick höga poäng på F-skalan. Psykologen Hans Eysenck menade att skalan inte mätte fascism i strikt mening, utan auktoritära tendenser i allmänhet.

Med tiden föll boken i glömska, men återupptäcktes nyligen av den unga neuroforskaren Leor Zmigrod. Hon fascinerades av Frenkel-Brunswiks psykometriska ansats, som låg nära hennes egna forskningsintressen. Zmigrod satte sig före att vetenskapligt utreda sambandet mellan psykologi och politisk dogmatism. Resultatet är den nytvignna boken *The Ideological Brain*.

Zmigrod inleder med att reda ut vad ordet ideologi egentligen betyder. Enligt henne erbjuder ideologier "absolutistiska beskrivningar av världen och föreskrifter om hur vi bör tänka, handla och interagera med andra". De "fastställer vad som är tillåtet och förbjudet". Definitionen är snäv och placerar ideologi

"Att beskriva politik som en kamp mellan rigiditet och flexibilitet är på många sätt rimligare än att tala om höger och vänster."

bortom vardaglig politik. De flesta som röstar på SD har vänner som är invandrare, och vänsterfolk handlar med aktier. Renodlade ideologer är sällsynta i dagens samhälle – åtminstone enligt bokens definition.

I Zmigrods modell kännetecknas ideologiskt tänkande främst av mental rigiditet och oförmåga att ta till sig ny information. Sådana egenskaper kan uppskattas med psykometriska tester. I ett sådant test får försökspersonen i uppgift att sortera spelkort enligt ett visst system, som plötsligt ändras. I ett annat ombeds personen hitta så många användningsområden som möjligt för en tegelsten. Låg prestation antyder kognitiv rigiditet, vilket ofta sammanfaller med en ovilja att ändra uppfattning om politik och samhällsfrågor.

Zmigrods modell är rimlig, men också behäftad med en del problem. De tester hon använder mäter inte bara kognitiv rigiditet, utan även intelligens i allmänhet. Författaren noterar också att högt intelligenta personer som framstår som kognitivt rigida på tester ofta är mer öppna för nya idéer än vad resultaten antyder. I vissa studier väljer Zmigrod därför att utesluta de mest intelligenta deltagarna, eftersom dessa trasslar till hennes data och är svåra att kategorisera. Detta är knappast förvånande. Ta exempelvis Lenin, en av 1900-talets mest kända ide-

FOTO: GETTY IMAGES



ologer. Som ung omfamnade han Marx läror helhjärtat, men insåg snart att de var svåra att tillämpa på det eftersatta ryska imperiet. Lenin skapade därför en egen ideologi, som senare kom att kallas marxism-leninism. Några år efter revolutionen uppstod en ekonomisk kris, som hotade bolsjevikernas makt. Lenin konstruerade då en Ny ekonomisk politik (NEP), som följde kapitalistiska principer. NEP gick stick i stäv med marxistiska dogmer, men den finurlige Lenin lyckades ändå förena den med statsideologin. Han var helt klart en ideolog – men en kognitivt flexibel sådan.

Inte heller lågbegåvade personer passar särskilt väl in i Zmigrods modell. Bombastiska ledare som Trump och Putin åtnjuter ofta ett starkt stöd bland enkla människor på landsbygden. Sådana väljare är sällan engagerade i sakfrågor utan drivs snarare av en instinktiv lojalitet gentemot den ”starke ledaren”. Många av dem skulle uppvisa kognitiv rigiditet i Zmigrods tester – men går knappast att betrakta som ideologer.

En annan utmaning för den som studerar sambandet mellan ideologi och psykologi är att den politiska skalan varierar mellan olika länder. I USA och Väst-europa tenderar exempelvis socialt konservativa personer att föredra låga skatter och en be-

gränsad stat. Men som Zmigrod påpekar är detta långt ifrån universellt. Ett tydligt exempel är dagens ryska kommunistparti, som främst lockar pensionärer som ogillar prideparader och längtar tillbaka till Sovjetunionen. Att beskriva politik som en kamp mellan rigiditet och flexibilitet är på många sätt rimligare än att tala om höger och vänster.

En stor del av *The Ideological Brain* ägnas åt författarens egen gärning som forskare. Med tanke på att hon knappt fyllt 30 år är den tämligen imponerande. Zmigrod står bakom flera ambitiösa studier som har publicerats i ansedda tidskrifter. Men något vetenskapligt paradigmskifte är det knappast fråga om. De flesta av Zmigrods experiment bekräftar bara saker vi redan visste. Forskare inom personlighetspsykologi har i årtionden utforskat och klarlagt sambanden mellan olika karaktärsdrag och politiska åsikter. Denna enorma litteratur nämns dock knappast av Zmigrod.

Vad gäller författarens egna åsikter om politik så är de inte svåra att gissa. I boken uttrycker Zmigrod uppskattning för Frantz Fanon och beskriver Angela Davis som en ”gigant” i kampen för mänskliga rättigheter. Hon hyser stark motvilja mot brexit och beskriver sig stolt som en ”världs-

Varför tilltalas somliga av fascism och andra auktoritära idéer?

medborgare”, utan nationella lojaliteter. Hon är, kort sagt, en ganska typisk vänsterliberal akademiker. Zmigrod vägrar dock att betrakta sig själv som något slags ideolog, kanske för att alla i hennes omgivning delar samma världsbild. ”En ideologi om frihet är en självmotsägelse”, förklarar hon, och placerar därmed sig själv utanför det ideologiska slagfältet. Alla andra har en ideologi – utom Leor Zmigrod och hennes vänner.

I denna bemärkelse har Zmigrod en del gemensamt med författarna bakom *The Authoritarian Personality*. Bokens huvudförfattare, Adorno, tillhörde en rörelse som ville förena marxism med freudiansk psykoanalys. I mångas ögon framstod Adorno som en ideologisk excentriker – men själv ansåg han motsatsen. Enligt den ”kritiska teori” som Adorno företredde så är ideologi blott en form av falskt medvetande, som pådyvlats massorna ovanifrån. Bara en intellektuell marxist som Adorno själv kunde se världen som den verkliga var.

Att använda kognitiva modeller för att avgöra politiska frågor är förstås lockande för intellektuellt begåvade personer som Zmigrod. Om kognitivt flexibla människor alltid har rätt så blir debatter överflödiga, och politik handlar mest om att tala de rigida massorna till rätta. Men verkligheten är sällan så enkel.

”Vissa idéer är så absurda att bara en intellektuell kan tro på dem”, konstaterade George Orwell träffande. Kognitivt flexibla människor kan vara till stor nytta, men är också benägna att ställa till med elände. För att fungera måste ett samhälle hitta en rimlig balans mellan tradition och förändring, och ta hänsyn till alla medborgares preferenser och behov. Kognitivt flexibla människor kan inte alltid få som de vill bara för att de är duktiga på att sortera kort eller hitta på saker att göra med en tegelsten. ■

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv

**Alltid öppet och
utan betalväggar.**

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.



LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden.

 **tidningen
näringslivet**

Vett & etikett

med Edward Blom



En fråga som aldrig tas upp i etikettböckerna är vilken nivå av alkoholpåverkan som egentligen är passande. Detta kan tyckas märkligt, då alkohol spelar en central roll i vår umgängeskultur – och att uppträda överlastad kan vara förödande för ens anseende. Men kanske är frågan så laddad att den har blivit tabu.

Vår saknade etikettdrottning Magdalena Ribbing är heller inte till någon hjälp. Hon hävdade i flera sammanhang att ingen gäst borde bli berusad överhuvudtaget. Men samtidigt påbjuder den traditionella etiketten värden att servera entrédrink, förrättsvin, varmrättsvin, dessertvin, avec och slutligen cocktails – och att flinkt fylla på alla tomma glas. Är tanken att all denna dryck bara ska hållas upp i glaset och sedan hållas ut i vasken? Nej, sanningen är ju att vi av tradition dricker ganska stora mängder alkohol då det är fest, och många värder skulle bli ledsna om alla deras gäster höll sig helt, eller ens halvt, nyktra.

Man måste istället utgå från varje enskilt tillfälle. Det säger sig självt att man inte bör bli flamsig på en officiell mottagning eller på en lunch hemma hos svärmor – såvida man inte har en mycket speciell svärmor... Klockslaget är inte heller oväsentligt: Få personer blir chockerade om de finner en bekant lite rund under fötterna klockan ett på natten, medan en cocktail "på blanka förmiddagen" stämplar en som evigt dekadent i många ögon.

I sammanhang där man bör hålla en fasad måste drickandet ske ytterst symboliskt, så att inte alla "sanningens ord" man går och håller på riskerar att komma ut. Man har alltid rätt att avstå från alkohol helt och ingen har rätt att kritisera det. Men om man inte är helnykter i alla andra sammanhang och avstår alkohol bara på personalfesterna så riske-

"Min husregel är att våra gäster i princip kan få bli hur druckna som helst utan att jag tar illa upp, bara de fortsätter att vara snälla."

rar man att uppfattas som avvisande av arbetskamraterna.

Även i privata sammanhang är det viktigt att inte gå över gränsen. Att göra värdpar och andra gäster besvärade är alltid ett gravt etikettsbrott. Dessutom visar man sig då sakna den klassiska gentlemannadygden självkontroll. Men här är begreppet "överförfriskad" ytterst relativt.

Det finns speciella sammanhang där högre alkoholintag av tradition accepteras. Studentföreningar har sina egna betydligt rymligare etikettsregler och vid svensxor och vissa högtider, som nyårsafton eller midsommar, råder (om det inte är en familjefest) högre berusningsacceptans. Vid kräftskivor och karnevalsfiranden markerar, till etnologernas glädje, utklädsel (om det så bara är en skämthatt) att det råder undantagstillstånd.

Andra gånger är det svårare att veta vad som förväntas. Men det finns ett oslagbart verktyg: att anpassa sig till de övriga närvarande. Alltför ofta har vi våra egna vanor och följer dem ryggmärgsmässigt oavsett var vi befinner oss, men istället bör vi anpassa oss efter hur de andra uppträder. Värdenas inställning väger särskilt tungt, men bara för att värden hetsar till backanal är det

inte självskrivet att värdinnan har samma intention med kvällen.

Jag personligen är en mycket tillåtande värd: Min husregel är att våra gäster i princip kan få bli hur druckna som helst utan att jag tar illa upp, bara de kan fortsätta att konversera, vara artiga, glada och snälla – och inte blir alltför tjafsiga. Om någon gäst nickar till en timme i fåtöljen, eller behöver lite hjälp att ta sig ner till taxin, gör det inte mig det minsta. Min gräns går däremot vid om någon börjar bråka och slåss, eller begår sexuella trakasserier. Vet man med sig att man har dåligt ölsinne, gäller tyvärr regeln att man inte bör dricka alls.

När en gäst blir obehaglig för andra gäster åligger det värden att se till att den som missköter sig får en taxi hem. Skulle ni ha råkat gå över gränsen själv vid något tillfälle, tveka aldrig att sända ett blomsterbud dagen efter eller gå på ursäktsvisit.

Jo, förresten – i en av mina otaliga, gamla etikettböcker diskuteras faktiskt berusningsfrågan, I *Etikettens grammatik* från 1946 sägs: "Det heter om en god värd, att han vid intet tillfälle bör låta gästernas alkoholkoncentration i blodet (promille) sjunka, ty, om så sker, stelnar snart stämningen och övergår lätt i sömning betryckthet. Det anses, att konstant underhållande av en alkoholkoncentration av en promille fasthåller stämningen."

Befriande frispråkigt, men så är boken också skriven under pseudonym. ■

Edward Blom är gastronom, kulturhistoriker och skribent.

Arkitektur, stad & stil

med Lars Anders Johansson



På senare år har vi sett flera exempel på större nybyggen i traditionell stil i Sverige, något som under flera årtionden lyst med sin frånvaro. Albert Svenssons klassicistiska lägenhetshotell på Ekmansgatan 5 i Göteborg, uppfört 2022, och Nacka Grace (Brunnberg & Forshed, 2024) har fått ett varmt mottagande bland allmänheten, men från arkituretablissemangen har reaktionerna som väntat varit negativa.

Frågan är om vi ser början till en verklig upplösning av den snart sekelgamla modernistiska hegemonin, eller bara en lustig parentes av samma slag som 1980-talets postmodernism.

Få epoker är så missförstådda och har fått ett så oförtjänt dåligt rykte. Men 1980-talets arkitekturstrid rymmer lärdomar för vår tid.

I slutet av 1970-talet började det bli uppenbart för de flesta att modernismens idéer när de förverkligades i stor skala ledde till vad många upplevde som otrivsamma och människofientliga stadsmiljöer. I samband med en nytugåva av de svenska funktionalisternas manifest *acceptera* 1980 intervjuades den då ende ännu levande författaren, Wolter Gahn.

Han menade då att det inte var rimligt att ställa honom och de andra författarna till svars för modernismens konsekvenser inom det svenska stadsbyggandet: ”I en tid där nästan ingenting byggdes hade vi ingen möjlighet att förutse de enorma kvantiteterna i framtidens byggande och de konsekvenser som skulle följa av detta. Men säkert underskattade vi det psykologiska, trivseln och människornas behov av att själva bestämma.”

Samma år släppte Hans Asplund, son till en annan av *acceptera*-författarna, sitt antimodernistiska manifest *Farväl till funktionalismen*. Han visste vad han

”Frågan är om vi ser början till en verklig upplösning av den snart sekelgamla modernistiska hegemonin.”

talade om: under större delen av sin karriär verkade han som modernistisk arkitekt, men kom efter hand att bli alltmer kritisk till de modernistiska dogmerna. I *Farväl till funktionalismen* sammanfattade han sin kritik i ett antal punkter. Det är en kritik som i mångt och mycket står sig än idag.

Även internationellt växte missnöjet. Den amerikanske arkitekten Charles Jencks hade redan lanserat begreppet postmodernism i *The Language of Postmodern Architecture* (1977) och två år senare populariserade Jean-François Lyotard termen i en bredare kulturell kontext.

Postmodernisterna vände sig emot modernismens dogmer och förbud mot historiserande stilar och traditionell tät kvartersstad. Istället förespråkades lekfullhet, där element från olika epoker kunde blandas fritt. En tongivande gestalt i Europa var katalanen Ricardo Bofill, som blandade klassicistiska inslag i sina monumentala byggnader. Hans ”Bofills båge” vid Fatbursparken i Stockholm är välkänd och uppskattad, men billiga material och popnitar förtar intrycket och ger ett halvfärdigt intryck.

Andra exempel på svensk postmodernism smälter bättre in i omgivningarna, exempelvis Alexander Wolodarskis Sankt Eriksområde på Kungsholmen, inspirerat av 20-talets klassicism. Att dessa områden smälter bättre in än Bo-

fills båge gör att många inte ens tänker på dem som postmodernism. Med andra ord, det är ofta de mindre lyckade exemplen som får representera postmodernismen i det allmänna medvetandet.

Postmodernisterna lyckades inte åstadkomma den brytning med den modernistiska hegemonin som Hans Asplund och andra hade hoppats på. Den postmoderna reaktionen inträffade under en period då det byggdes lite och det som byggdes ofta uppfördes i billiga material som inte gjorde stilen rättvisa. Dessutom var det modernistiska tänkandets dominans inom arkitekturens institutioner kompakt efter ett halvt århundrade av hegemoni. Postmodernismen blev en parentes, som visserligen lämnade en del roliga och uppskattade byggnader efter sig, men som inte åstadkom någon betydande förändring.

Idag ser vi en ny reaktion mot den modernistiska hegemonin på båda sidor av Atlanten, dels i form av ett ökat byggande i äldre tradition, dels i form av digitala gräsrotsrörelser som reagerar mot förfulning.

Dagens traditionella arkitekter söker anknytning till äldre traditioner på egna villkor. Kanske denna rörelse kan etablera sig som ett långsiktigt alternativ, snarare än en tillfällig motreaktion.

Arkitekturhistorien sträcker sig över tusentals år. Sedd i det perspektivet är det snarare modernismen som framstår som en parentes. ■

Lars Anders Johansson är författare, journalist och driver podden Budoarstämning.

Astolphe de Custine
(1790–1857).



Värt att minnas: Astolphe de Custine

Han fångade det ryska

Bengt Jangfeldt lyfter fram Astolphe de Custines
resedagbok från 1839 ur historiens glömska.

ILLUSTRATION JULIA SZULC

Bilden av den ryska verkligheten som utländska resenärer har förmedlat genom seklen är förbluffande entydig. Vad främlingen mött är ett totalitärt land, med en undergiven befolkning som lever i ständig skräck för att fångslas, förvisas eller mördas av överheten.

Om man vill få en förståelse av det Ryssland som brukar betecknas som

”evigt” spelar det därför mindre roll om skildringen man väljer är från 1600-talet eller från senare tid.

Skall man läsa endast en bok i ämnet är *La Russie en 1839* (1843) av den franske markisen Astolphe de Custine (1790–1857) ett gott val, kanske det bästa. Den är enligt min mening oöverträffad som vittnesbörd om det ryska enväl-

det. Custine var ingen kännare av landet och tillbragte bara fyra sommarmånader där 1839. ”Offer brukar bli skarpa iakttagare”, noterade Isaiah Berlin apropå de Custine. Och markisen var, när han anträdde sin resa till Ryssland, verkligen ett offer: för revolutionsterorn (som gjorde honom både fader- och farfaderslös); för en sexuell läggning vilken

Forts. →

utlöste en skandal jämförbar med den som sjuttio år senare drabbade Oscar Wilde; samt offer för en bristande skönlitterär talang som aldrig gav honom den ställning på parnassen han så hett eftertraktade.

Astolphe de Custine var medveten om sina tillkortakommanden som skönlitterär författare och sedan han i mitten av 1820-talet stötts ut ur den societet han av födsel tillhörde ägnade han en stor del av sitt liv åt resor. Det han inte lyckades förverkliga på litteraturens område uppnådde han på reseskildringens. Efter att ha publicerat några skisser från ungdomsresor till Schweiz, Italien, England och Skottland, företog han 1831 en resa till Spanien. Boken kom ut 1838 och fick så bra kritik att de Custine snart insåg vad han bäst borde använda sin gåspenna till.

Det var ingen fiende av Ryssland som sommaren 1839 anlände till S:t Petersburg, tvärt om – markisen var en övertygad aristokrat och revolutionsmotståndare, som i Ryssland hoppades finna den aristokrati som inte längre fanns i Frankrike.

Men när han återvände hem var det med en stark tro på de demokratiska institutionerna: ”Jag lämnade Frankrike uppskrämd av excesserna i en vantolkad frihet, jag återvänder hem övertygad om att det representativa sättet att styra, om än inte det moraliskt mest fulländade, ändå måste betraktas som det klokaste och måttfullaste styrelseskicket.”

Däremellan låg fyra månader i Ryssland och en omskakande upplevelse av det imperium som med järnhård hand styrdes av tsar Nikolaj I, ”Europas gendarm”.

De Custine skrev dagbok om Ryssland och tvingas gömma anteckningarna för att den som utsetts till hans ”resesällskap”, det vill säga spion, inte skulle komma underfund med resans egentliga syfte: att skriva en bok. Annars väntade Sibirien, som fyllde de Custine med fasa.

Hans blick är vaken och oförvillad. När han förskräcks över vad han ser i ”detta dekorerade träsk, denna revererade sankmark”, gör han det delvis i egenskap av att vara en fransk aristokrat som hamnat i den europeiska periferin. För det mesta reagerar han dock helt enkelt med sund förvåning på det

”När boken kom ut väckte det därför bestörtning vid ryska hovet. Den belades med importförbud och fick inte ens omtalas.”

han upplever: den rigorösa tullkontrollen (nästan alla hans medhavda böcker konfiskerades), misstänksamheten mot utlandet (samtidigt som man efterapar allt utländskt), föraktet för det enskilda människolivet, den ständiga skräcken hos ryssen (som ”inte kan le med ögonen och munnen samtidigt”), den offentliga lögnen (”att ljuga är här detsamma som att försvara tronen, att tala sanning – att underminera samhällets grundvalar”), hemlighetsmakeriet kring olyckor, mord etcetera, (”barn, vänner, släktingar går under – och ingen vågar gråta”), det totala godtycket i förvaltning och styre, de eländiga vägarna, fylleriet, smutsen.

Censuren är löjväckande, och förebedar den som senare kom att råda i Sovjetunionen och i Putins Ryssland. Kulturen skall vara sedelärande och optimistisk. Inget utländskt inflytande får uppvisas på teaterscenen, och den svarfärgen tillåts inte dominera över den vita i scenografin.

Det som gör de Custines bok verkligt betydande är dock inte i första hand blicken för signifikanta och/eller absurda detaljer utan hans förmåga till analys: ”Ryssland är ett fasadernas land”, en ”enorm teatersalong, där alla i logerna bara intresserar sig för vad som händer bakom kulisserna.” Huvudstaden S:t Petersburg beskrivs som ”ett militärläger förvandlat till stad”, där allt kretsar kring kejsaren, hovet och militären.

En av de Custines mest tänkvärda funderingar rör det tredjeståndet – en social kategori som saknas i Ryssland. Landet består av godsägare och livegna, och båda kategorierna är lika ofria: ”Husbonden kan kallas fri bara för att han själv har slavar.” I själva verket är

ingen fri i Ryssland; också tsaren är ofri och lever i ständig skräck – för sitt folk, för revolutionen. I den ryska aristokratin ser de Custine bara en klick anpasslingar som svärmar kring tronen.

En medelklass skulle enligt de Custine kunna skapas ur köpmannaståndet, men de är så fåtaligt att det saknar inflytande: alla köpmän och fabrikanter är dessutom tyskar! Ändå är Rysslands framtida öde avhängigt av denna nya samhällsklass. Det var en insikt som delades av förrföra sekelskiftets liberala reformpolitiker, som såg skapandet av en bourgeoisie som förutsättningen för att stoppa proletariats frammarsch.

Eftersom Ryssland behövde bättra på sitt dåliga rykte i Europa fick de Custine bästa tänkbara bemötande under resan och togs till och med emot av tsaren. När boken kom ut väckte den därför bestörtning vid ryska hovet. Den belades med importförbud och fick inte ens omtalas, och en omfattande kampanj igångsattes för att gendriva de Custines påståenden. Skribenter städslades av den tidens FSB, motskrifter författades och trycktes – givetvis på franska och i utlandet. Hela det tsaristiska propagandamaskineriet mobiliserades för att bekämpa ett verk som officiellt inte existerade!

Resultatet blev det förväntade. Trots att alla som beställt boken från Paris beordrades returnera sina exemplar lästes den i vida kretsar. Den framstående liberalen Alexander Herzen betecknade den som ”den tveklöst intressantaste och klokaste som skrivits om Ryssland av en utlänning”. Han menade att de Custine ”har studerat oss med kärlek och därför inte kunnat låta bli att gissla det som gisslar oss”.

La Russie en 1839 överflödar i själva verket av intressanta och kloka insikter och reflektioner kring det ryska skräckväldet, där härskare och folk är ett: ”Det som skrämmar mig är inte tyranniet självt, utan det faktum att folket har lärt sig älska det.”

Vad som för många Rysslandsobservatörer tar en livstid att begripa – om någonsin – greppade den franske aristokraten på fyra månader. ■

Bengt Jangfeldt är författare och docent i slaviska språk vid Stockholms universitet.

BREV FRÅN... BATH

PAR AVION

Själslig antiklimax

Det är omöjligt att komma nära Jane Austen när man går runt bland dessa billiga tvålar, skriver Anna Victoria Hallberg.



**ANNA VICTORIA
HALLBERG**

är doktor i litteraturvetenskap och författare till boken *Du berör min själ om Iris Murdoch*.

”Det är
250 år
sedan hon
föddes och
en parad
ska hållas.”

Jag skriver ett brev från Bath, och låtsas sitta vid det skrivbord Jane Austen satt vid när hon med precis stil diktade om Anne Elliot i romanen *Övertalning*. Den brittiska författarinnan Jane Austens postumt utgivna verk från 1818 kretsar kring staden Bath, och jag befinner mig här för att försöka få syn på Austen, vem hon var bortom hattarna, konventionerna, filmatiseringarna där det alltid regnar just när kärleksparen äntligen ska mötas på heden, i dimma.

Det regnar faktiskt i Bath just denna morgon också. Brevet jag vill skriva måste undvika alla klyschor om hur vackert allt är här, men det är svårt att inte fastna i den storslagna arkitekturens upphöjda vardaglighet. *The Circus* och *The Royal Crescent* är bostadsområden som liksom sveper fram i rundade bågar, i mjuk men organiserad harmoni. Fasaderna är intakta från åren 1767–1774 då husen byggdes. Här bor människor (med pengar) som placerar sina välputsade skor på stenplattor utanför de georgianska stadsvillorna med joniska kolonner och kapitäl.

De romerska baden som byggdes för tvåtusen år sedan är fortfarande välbesökta och Bath är Somersets kurort – det är svindlande att betänka hur människor i olika tider stigit ner i de varma källorna.

Jag är ju här för att komma nära Jane Austen och styr därför stegen mot det center som staden upprättat till hennes ära. Det är 250 år sedan i år författarinnan föddes och en parad ska hållas! De förannonserade bilderna från festtåget är oroande: maskeradens utstyrselar indikerar att processionen främst syftar till ytterligare utrymme åt vuxna människors fäbless för trams och lek. Ansiktsuttrycken som ska avspegla den glädje med vilken paraderandet kommer att genomföras är avskräckande karikatyrer av medelålders män och kvinnor utan existentiell riktning.

När jag närmar mig museet om Jane Austen står horder av unga tjejer utanför och fotograferar sig med en vaxdocka som ska föreställa författarinnan. Hela upplägget, förstår jag när jag stiger över tröskeln, är ett slags lajv där vi ska handla billiga tvålar med citat från *Stolthet och*

fördom och få te uppdukat av en ungmö med fejkade blonda korkskruvar.

Hur ska mitt brev kunna fånga de tvåra kasten mellan Baths mondäna ”rus in urbe”, latinets ord för hur man skapar land i staden, och brölande rugbyfans som just denna lördag intar den söta bron Pultney? Efter en själslig antiklimax på Austencentret går jag utan särskild riktning nedåt och ännu mera nedåt mot parkerna. På stadskartan finns en liten oas, Henriettaparken, utsatt, och grinden dit står öppen. Och det är här inne, bland hängpilar och ekar höga som flervåningshus, som mitt splittrade turistande upplevelse-jag kommer i kapp mitt rotade läsande-jag. Solen tittar fram. Jag slår mig ner på en stadig träbänk, stänger ute världen och öppnar romanen *Övertalning*.

En gång lät sig Anne Elliot övertalas att bryta förlovningen med Frederick Wentworth, av ekonomiska och sociala skäl. Nu är han tillbaka efter en tid, han har gått från fattigdom till att ha blivit rik, men ska han förlåta Annes svek? Romanen handlar om den bundna viljan, hur länge kärleken väntar och som alltid med Jane Austen dras man in på ett sätt få andra författare lyckas med. Någon har sagt att Austen är den första engelska romanförfattaren som låter läsaren sitta på sin romanfigurs axlar. Hon gör något nytt med det berättande och beskrivande perspektivet, händelseförvecklingarna kommer nära. I Austens verk finns inget psykologiserande, egenskaper och beteenden samsas inte komplext huller om buller i människan, utan är snarare bestämda essenser. Ibland kan läsningen bli entonig, men det är så utförligt beskrivet att man fångas. Jag tror att en anledning till att jag sitter kvar i timmar på parkbänken och läser istället för att bli upptagen av krimskramset på museet är att Austen hyllar tråkigheten och artigheten på ytan samtidigt som det inre livet och de egna tankarna är så rörliga, så färgstarka. Så jag skickar ett vykort i stället. ”Åk till Bath för parkerna och husen. Stanna hemma om du vill förstå Jane Austen.” ■

MELLAN RADERNA

Danskarnas hämnd är raffinerad



KATARINA BARRLING
är docent i statskunskap
vid Uppsala universitet.

”Stå
grå
stå
grå
stå
grå.
stå
grå
stå
grå-å-å-å.
Så är
gråbergs
gråa sång
lå-å-å-å-å-
å-å-å-ång.”

Finns det något som saknas i den statliga kanonkommitténs omtvistade betänkande (SOU 2025:92) så är det Gustaf Frödings *Gråbergssång* från 1914 (se till vänster).

Att expertgrupperna förbisett den är en sak, men inte ens i den annars så rejäla Folkets kanon finns dikten omnämnd.

Frågan är om det finns något stycke text som fångar Sveriges innersta väsen bättre än *Gråbergssång*? Vid det här laget har det väl framgått på andra sätt att Fröding var ett geni, men om någon fortfarande skulle tvivla avgör denna dikt slutgiltigt saken.

Blågult används ofta som symbol för det svenska, men grågrått vore mer adekvat.

Först och förstås: i den svenska demokratins centrum hänger den, över talmanspodiet i riksdagens kammare, Elisabet Hasselberg Olssons enorma väv *Minnet av ett landskap*. 200 nyanser av grått – en perfekt sammanfattning av svensk politik, som någon lustigkurre sagt. Till och med stora riksvapnet och de elektroniska voterings-tavlorna hamnar i skuggan.

Eller ta infrastrukturens kärna: postverk-samheten. Det är förstås ingen tillfällighet att Postnord försökt smussla in så mycket grått det går i de offentliga brevlådor som en gång var helt och hållet postgula, på den tiden då Sverige (likt många andra civiliserade länder) höll sig med postkontor.

I den mån aktiebolaget Postnord känner en frustration över att postlådorna trots allt fortfarande är så pass gula, kan de vända blicken mot sina postboxar, de där tingestarna där vi invånare kan hämta våra paket. Postboxskåpen står numera längs var och varannan vacker husfasad i landet, till begränsad prydnad kanske man vågar säga. Alla spår av gult är utraderade. Här regerar det helgrå.

Man skulle kunna tro att det är danskarnas hämnd för freden i Roskilde. Om det vore så väl. Det är få platser i världen där det grå verkar så välkommet som i Sverige.

Sverige, hugget i granit! som Stig Helmer proklamerar i Lars von Triers *Riket*. Granit är ofta grått, granitgrått. Liksom väderleken (inte minst från och med nu). Gatorna är grå. Husen

är grå. Vardagen är grå. Diskbänkarna är grå. Ingmar Bergmans filmer är grå (frånsett *Fanny och Alexanders* julkalas och *Viskningar och rop*, men de drunknar i den övriga mängden). Inredningsbutikernas reklammaterial är grått, med färgklickar i gråbeige, gråbrunt och grårosa. Svenskarnas mest älskade möbel, Yngve Ekströms Lamino, är klädd i grått fårskin.

Sedan några år kan vi även glädjas åt något som är gråare än grått, nämligen de extremgrå bilar som numera fyller trafiklandskapet.

Man är förstås ingen Bengt Grive, men om jag ändå skulle våga mig på att beskriva den här grå färgen vore det som kompaktgrå. Detta, mina damer och herrar, är grått utan tillstymmelse till skiftning.

Färg kännetecknas ju annars av att det rymmer just skiftningar. Något sådant som rakt igenom vit snö finns inte, det vet varenda konstnär. Nej, snö är blå, gul, svart, grön, ibland vit och – ja – rentav grå. Den gulaste citron snuddar vid grönt. Och även en klarblå himmel rymmer en aning om att något döljer sig bakom det blå. Det är ljuset som tränger igenom, och med det hela färgskalan. Men genom dessa kompaktgrå bilar kommer inget ljus fram. Grådensiteten är så hög att de framstår som svarta hål, eller grå hål, snarare. Fantastiskt vad modern teknik kan åstadkomma.

I den allmänna symbolvärlden förknippas grått ofta med tristess, och historiskt även med fattigdom; färg var överklassens lyx. I vår tid är det tvärtom. I en värld där alla har råd med färg blir det grå exklusivt. Murar av gråskalor är ett säkert sätt att hålla den dåliga smaken på avstånd. Naturgrå kläder förmedlar elegans, svartvita foton förfining. Till och med en falukorv framstår som sofistikerad och intressant i svartvitt (eller grått då). Egentligen borde det heta grå foton eftersom det svartvita i långa stycken är just grått.

Så nog är det en miss allt att inte ha med *Gråbergssång* i en kanon för Sverige. Man får trösta sig med omslaget. Det är jättegrått.

För säkerhets skull med en svartvitgrå bild föreställande ett kullager: Garanterat grått i alla väder. ■

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÄGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalisterna är? En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små livn som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Saba News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kablät ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögnen.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«




Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**



Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

ENGELSBURG IDEAS

ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

READ MORE AND SIGN UP FOR OUR NEWSLETTER ON:

www.engelsbergideas.com